2026'YA DOĞRU BÜYÜME VE TARIM SEKTÖRÜ

türkonfed

2026'YA DOĞRU BÜYÜME VE TARIM SEKTÖRÜ

türkonfed
TÜRK GİRİŞİM VE İŞ DÜNYASI KONFEDERASYONU
TURKISH ENTERPRISE AND BUSINESS CONFEDERATION

türkonfed TÜRK GİRİŞİM VE İŞ DÜNYASI KONFEDERASYONU *TURKISH ENTERPRISE AND BUSINESS CONFEDERATION*

Türk Girişim ve İş Dünyası Konfederasyonu
Resmi Yayınıdır. © TÜRKONFED, 2019. Her hakkı saklıdır.

/turkonfed

Refik Saydam Caddesi Akarca Sokak N: 41 Tepebaşı, Beyoğlu/İstanbul
+90 212 251 73 00 / +90 212 251 58 77 www. turkonfed.org / info@turkonfed.org

Araştırma ve Rapor Yazarları
Dr. Haluk R. Tükel

Yayın/Editoryal Hazırlık
Hayati Bakış
Zişan Eda Gökalp

Tasarım
Grafik Tasarım ve Uygulama: Murat Keskin
ISBN: 978-605-68333-5-9
Matbaa Sertifika No: 44922

Baskı ve Cilt
Ajans Es
Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi
No:ZC 7 34010 Topkapı / İSTANBUL
0212 493 24 84
www.ajanses.com

Yasal Uyarı: "2026'ya Doğru Büyüme ve Tarım Sektörü" raporunda yer alan yazı, resim ve fotoğraflar izin alınmadan yayımlanamaz, çoğaltılamaz. Kaynak gösterilmek kaydıyla yayımlanabilir. Raporda görüşlerine başvurulan isimlerin düşünceleri TÜRKONFED'in resmi görüşü değildir. Rapor içeriğinin sorumluluğu yazarlar ile görüş sahiplerine aittir.

2026'YA DOĞRU BÜYÜME VE TARIM SEKTÖRÜ

Bu araştırma, TÜRKONFED Onursal Üyesi Muharrem Yılmaz'ın, aklımızın köşesinden geçmediği bir zamanda, *"Tarım için bir çalışma yapsan! Tarımda Türkiye çok daha iyi olabilir!"* önerisinin ürünüdür.
Kendisine teşekkür ediyorum.

Dr. Haluk R. Tükel

EKİM 2019

Orhan Turan - Yönetim Kurulu Başkanı

BAŞKAN'DAN

Türkiye'nin sürdürülebilir kalkınmasının sağlanması ve dünya ticaretinde başarılı olması için ekonomimizin rekabetçilik gücünün artırılması gerekiyor. Bunun yolu da stratejik sektörlerimizi, çağın gerektirdiği bilgi-birikim ve teknoloji ile donatırken, kapasitelerinin geliştirilmesine yönelik ayrıntılı politikalar oluşturmamızdan geçiyor. Ülkemizin "Orta Gelir Tuzağı"ndan kurtuluşu yüksek teknolojiyi, yüksek verimlilik esaslı kullanarak, yüksek katma değerli üretim ve ihracata odaklanmaktan geçiyor. İşte bu açıdan yaklaştığımızda ülkemizin sürdürülebilir kalkınması ve rekabetçilik gücü açısından stratejik sektörlerden birisidir tarım.

Bölgesel ve sektörel iş insanlarının ortak sesi olma misyonu ile yola çıkan TÜRKONFED, ulusal ekonomi politikalarının oluşturulmasına katkıda bulunurken, bölgesel ve sektörel kalkınma vizyonları geliştirerek değer yaratmaya çalışıyor. Ülkemizin rekabet gücünün artırılması ve kalkınma odaklı sanayi politikalarının hayata geçmesi için de stratejik sektörlerimizin genel bir fotoğrafını çekiyor. Durumu tespit ederek, geliştirilmesi gereken alanlar ile ilgili de çözüm odaklı öneriler sunuyor. 2026'ya Doğru Büyüme ve Tarım Sektörü raporu da bu stratejik alana eğilerek 10 yıllık bir büyüme perspektifi içinde konuya yaklaşıyor.

Tarım sektörü, Gümrük Birliği Güncellenmesi sürecinde de en kritik konuların başında geliyor. Mevcut Gümrük Birliği anlaşmasının tarım ve hizmetler sektörlerini de içerecek şekilde genişletilmesi önem taşıyor. Hâlihazırda Gümrük Birliği kapsamında yer alan ürünler için kalan standart ve düzenlemelere uyum sağlanması da bir o kadar zorunluluk. Bu ödevlerin yerine getirilmesi, yapılan ekonomik etki analizlerine göre, Türkiye'nin GSYİH büyümesini 2015-2030 yılları arasında her yıl yaklaşık 0,98 puan artıracağı öngörülüyor. Söz konusu 0,98 puanın dağılımında tarım sektörü 0,75; tarım-dışı sektör 0,15; hizmet sektörü 0,08 puan katkı sağlıyor. Dolayısıyla, büyüme üzerinde beklenen toplam etkinin yüzde 75'inin tarım kaynaklı olacağı hesaplanıyor.

AB'yle "Genişletilmiş" bir Gümrük Birliği'nin yol açtığı değişimin en büyük belirleyicisi gıda ve tarım ürünleri olacaktır. Kazanımların dörtte üçü, anlaşmanın bu ürünlere genişletilmesi ile gerçekleşecektir. Ancak, kazanımlar ile birlikte uyum maliyetlerinin büyük bölümü de yine gıda ve tarım ürünlerinden kaynaklanmaktadır.

Türkiye ekonomisinde hem sektörler arası kaynak transferi hem de sektör içi teknolojik yatırımlara dayalı verimlilik artışlarının sağlanması açısından, uzun dönem eğilimleri çerçevesinde ele aldığımız raporumuzun, rekabetçilik gücümüzün artırılmasında önemli rehberlerden biri olacağına inanıyoruz.

Saygılarımızla,

Dr. Haluk R. Tükel

Türkiye'nin tarım sektöründe, 1960'lı yıllarda işgücünün %70'i, 1990'lı yıllarda ise %50 si çalışmaktaydı. Bugün %20'si, yani 5,5 milyon çalışanımız hala bu sektörde çalışmaya devam ediyor. Bu nedenle verimlilik açısından AB-28 standartlarının oldukça gerisindeyiz. Sabit 2010 US$ fiyatlarıyla Türkiye çalışan başına 15.308 dolar katma değer üretirken Euro Bölgesi 42.462 dolar, AB-28 32.007 dolar, ABD 79.108 dolar katma değer üretiyor. Bu düşük verimlilik düzeyinde tarım sektörünün rekabetçi olması oldukça zor gözüküyor. Bu nedenle önümüzdeki 10 yılda tarım sektörünün hedefi, AB-28 düzeyini yakalamak olmalıdır.

Türkiye'de "Tarım-Ormancılık-Balıkçılık" sektörü, 2018 yılında, 6 milyar dolar ihracat, 9,5 milyar dolarlık ithalat yapıp 3,5 milyar dolar açık, buna karşılık, sanayide "Gıda-İçecek-Tütün" sektörü 7 milyar dolar fazla vermiştir. Gönül ister ki, 2018 yılında her biri 10 milyar dolar olmak üzere 30 milyar dolar fazla veren "Tekstil", "Giyim" ve "Motorlu Araçlar" sektörlerinin arasında "Tarım-Ormancılık Balıkçılık" sektörü de bu boyutta bir fazlayla girsin.

Ekonomik gelişmenin, çağdaş kentli sanayi toplumu olmanın ölçüsü, tarım kesiminde çalışan işgücü payı, sanayi ve hizmet sektörlerinde çalışan başına katma değer düzeyi ve ortalama kişi başına gelir gibi istatistikler... Bunların hepsi elbette birbirine bağlı konular... Tarımdan sanayiye geçiş yapan bir çalışan, tarım kesiminde istihdamı azalttığı için verimlilik artışına neden oluyor, çalışan başına katma değeri daha yüksek sanayi veya hizmet sektöründe istihdam edildiği için ülkede ortalama katma değer verimliliğini artırıyor ve çalışan başına katma değer artışı da doğal olarak, ülkede kişi başı gelir düzeyini yükseltiyor.

Tarım sektöründe reform ve verimlilik artışı, Türkiye'nin topyekûn kişi başı 15.000 dolar olarak tahmin edilen "Orta Gelir Tuzağı" eşiğini aşmasını ve bu tuzaktan kurtulmasını sağlayabilecektir.

Saygılarımızla,

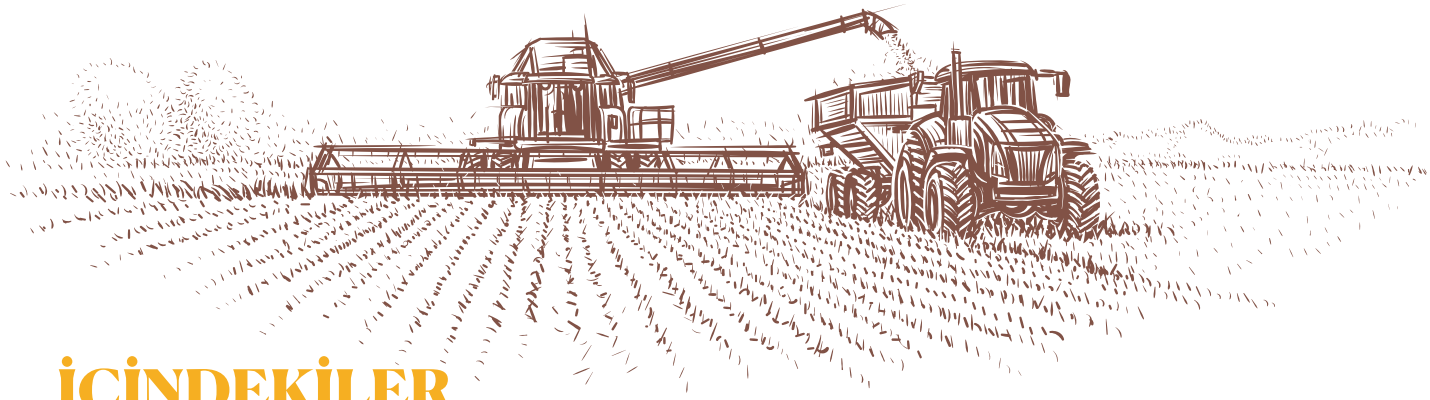
ÖZGEÇMİŞ

İstanbul'da 1951 yılında doğan Dr. Haluk R. Tükel, orta öğrenimini Galatasaray Lisesi'nde gördükten sonra Fransa Caen Üniversitesi'nde ekonomi dalında lisans ve doktora, Fransa Nancy Üniversitesi'nde Avrupa Birliği alanında yüksek lisans öğrenimi gördü.

Hazine ve Merkez Bankası'nda 1977-1986 yılları arasında iktisat ve bilgi işlem alanlarında kamu görevleri yürütmüş, 1986-1994 döneminde Merkez Bankası'nda Bilgi İşlem, İstatistik ve Ekonomik Araştırmalar Genel Müdürü olarak görev yapmıştır.

"University of California Santa Barbara (UCSB)" California, "IMF Institute" Washington D.C, "Federal Reserve Bank of Minneapolis" Minnesota, Banque de Fransa - Paris ekonomi kurumlarında araştırma çalışmalarında bulunan Tükel, 1994 - 2009 yılları arasında TÜSİAD Genel Sekreteri olarak çalışmıştır.

Dr. Haluk R. Tükel, 2009'dan beri "TÜKEL Araştırma ve Proje Danışmanlığı" şirketiyle kurumsal danışmanlık hizmetleri vermektedir.

İÇİNDEKİLER

10 **SUNUŞ: 1908'de II. Meşrutiyet'le başlayıp 1923'te Cumhuriyet'le hızlanan sanayileşme sürecimiz, önümüzdeki dönemde de - toplumumuzda yerleşik sanayi kültürümüz sayesinde - devam edecektir. Tarım sektörü, bu sürece dışarıdan işgücü ve hammadde sağlayarak destek olmanın ötesinde artık sürecin içerisinde yer almalıdır.**

12 **ÖZET: Verimliliği artırmak ve rekabet gücü yüksek bir refah ekonomisine ulaşabilmek için sermaye ve işgücümüzü daha verimli kullanmak, çalışan başına daha fazla katma değer üretmek mecburiyetindeyiz.**

16 **I. Büyümenin Kaynakları: Verimlilik ve İşgücü**

18 **1. Kişi Başına GSYH:** Türkiye'nin uzun dönem eğilimi olan %4,7'lik büyüme hızını sürdürülebilmesi durumunda, demografinin de yavaşlamasıyla "Orta Gelir Tuzağı"nın aşılması mümkün olacaktır.

22 **2. *GSYH ve İstihdam:** Bu konjonktürel değerlendirmelerin ötesinde, yapısal dönüşümün boyutu, sektörlerin katma değer ve istihdam paylarındaki değişikliklerde yatmaktadır!

26 **3. Demografik Fırsat Penceresi:** Türkiye'nin 15-64 yaş çalışabilir nüfusun, toplam nüfustan hızlı arttığı "Demografik Fırsat Penceresi" döneminin kapandığını varsayabiliriz. Bundan böyle büyüme ve rekabet, verimlilik artışları yoluyla gerçekleşebilecektir.

28 **4. Kadın Nüfusun İşgücüne Katılımı:** Türkiye'nin kaynak kullanımı açısından 3 temel sorunundan bir tanesi kadının işgücüne katılım oranı olarak gözükmektedir. (1. Tarım, 2.KOBİ) Bu oranın %34'den, AB ortalaması olan %51'e çıkması, kadın ek istihdamını 4,5 milyon kişi artırıp, -2017 yılı çalışan başına katma değer ortalaması cari 26.430 US$ dikkate alındığında- (Comparative Statics) ek 120 milyar US$ gelir yaratmaktadır.

32 **5. Nüfus, nüfusun işgücüne katılımı ve sektörel işgücü gelişmeleri:** Nüfus, nüfusun işgücüne katılımı ve sektörel işgücü gelişmeleri: Çalışan başına verimliliği yüksek sanayi sektörünün mevcut rekabet gücünü artırmaya çalışırken, tarım sektörü de rekabet gücü yüksek bir konuma gelmelidir.

36 **6. KOBİ ağırlıklı sanayi ve hizmet sektöründe yerel yatırım ortamının gelişmesi:** Türkiye'de KOBİ'lerin düşük verimlilikle çalıştıkları ve bu nedenle rekabet güçlerinin zayıf olduğu AB karşılaştırmalarıyla ortaya çıkmaktadır. 2013-2015 ortalamalarıyla bakıldığında istihdamın %40'ını barındıran ve 1-19 kişi çalıştıran şirketlerin AB28 ortalamasına göre verimliliği %20'lerde kalmaktadır.

38 **II. Sektörel Büyüme Modeli: Katma Değer ve Katma Değer Fiyatları**

40 **7. Sektörel katma değerlerin sabit fiyatlarıyla gelişmesi:** Sektörlerin 2010 US$ sabit fiyatlarıyla katma değer, istihdam ve çalışan başına verimlilikleri incelendiğine "Orta Gelir Tuzağı"ndan çıkışın vazgeçilmez şartı 1998-2017 eğilimlerinin 2018-2026 döneminde de sürdürülmesidir. Buna göre sanayi sektörü %6,55 ortalama büyüme, %3,18 ortalama istihdam ve %3,36 yıllık ortalama verimlilik artışıyla büyümenin çekici gücünü oluşturmaktadır.

44 **8. Sektörel katma değerlerin cari fiyatlara dönüşümü:** Sektörlerin katma değer fiyatlarındaki gelişmelere (sektörel deflatörler) bakıldığında, 2002 yılına kadar istikrarlı bir görünüm sergilenirken, daha sonra 2013 yılına kadar dünyada ekonomik büyüme ve refah artışına paralel olarak bir patlama yaşandı. 2013 yılından itibaren ise, dünya fiyatlarında gerileme yaşanırken, Türk lirasının reel değer kaybına bağlı olarak, Türkiye'de refah kaybına neden oldu. Bu gelişmelerin tümüyle TL'nin reel kur hareketlerine bağlı olduğunu belirtmek gerekir.

48 **III. Rekabet Gücü Yüksek Tarım Sektörü**

50 **9. Tarımda verimlilik:** Tarım sektöründeki sorunlar, çalışan başına katma değer artırılarak çözülebilir. "Orta Gelir Tuzağı"ndan kurtulmak için tarım kesiminde verimlilik artışı şart... Bu konuda tarım sektörü ekonomide üstüne düşen rolü oynamalı... "Rekabet Gücü" kazanmak, verimlilik artışlarından geçiyor.

56 **10. Tarım sektöründe katma değer ve istihdam:** Türk Tarım Sektörü, dünya ölçeğinde büyüklük olarak ilk on ülke arasında bulunmakla beraber çalışan başına katma değer açısından uluslararası karşılaştırmalarda oldukça geridedir.

62 **11. Tarım sektöründe iç ticaret ve dış ticaret hadleri:** Göreli fiyatlar, sektörler arası kaynak aktarımı ve ülkenin rekabet gücü açısından fikir verir. İç ticaret hadleri 1995- 2001 döneminde tarım aleyhine gelişip daha sonra stabilize olmuş gözükmektedir. Dış ticaret hadlerinde ise kurlara bağlı olarak dalgalanmalar görülmektedir.

64 **12. Tarım sektöründe ulusal ve uluslararası fiyatlama davranışları:** Kurun değer kaybı uluslararası piyasalarda fiyat avantajı ve (veya) kâr marjı sağlasa da son kertede tarım sektörünün gelirlerinin US$ cinsinden düşmesine ve uluslararası verimlilik ölçüsü olan çalışan başına US$ cinsinden katma değer açısından gerilemesine yol açmaktadır.

70 **13. Tarımsal destek politikaları:** Tarım sektörü, piyasa bozucu etkisi olmayan iyi tasarlanmış tarımsal destekle ayakta durur. Dünya fiyatlarının %30 üzerinde "Piyasa Fiyat Desteği" bu yaklaşıma ters bir politika... Tarım sektörüne yapılacak yatırımların verimlilik artışlarına yol açabilmesi için, "Piyasa Fiyat Desteği" payının azaltılıp, "Genel Hizmetler Desteği "payının artması gerekmektedir.

80 **14. Tarım reformu:** "Türk Tarım Sektörü" nün Kurumsal Yapısı, Piyasa Yapısı ve Destek Yapısı" alanlarında OECD/AB/Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşların bir dizi güncel raporları bulunmaktadır. Tarım ve gıda sektörü, nüfus artışı, iklim değişikliği, sürdürülebilirlik, gıda güvenilirliği, gıda güvenliği gibi alanlarla bağlantılı olduğu için uluslararası gündemin önemli ve öncelikli bir konusudur.

84 **SONUÇ: Tarım sektörünün yeniden yapılanması, KOBİ'lerin rekabet gücü kazanması, kadın nüfusun işgücüne katılımının artması meşakkatli, uzun soluklu ve uzun vadeli süreçler... Ancak, bu ekonomik yeniden yapılanma, aynı zamanda sosyolojik bir yeniden yapılanmanın da hareket noktası olacaktır. "Orta Gelir Tuzağı" nın aşılması, Türkiye'yi, gelişmişlik düzeyi itibariyle, daha ileri bir siyasi, ekonomik, toplumsal ve teknolojik yapıya kavuşturacaktır.**

90 **IV. EKLER**

92 **EK 1:** Orta Gelir Tuzağı Eşiklerinin "Sabit PPP 2005 US$" dan "Sabit 2010 US$" a Dönüşümü

98 **Ek 2:** Veri Kaynakları ve 2010 US$ Temelinde Sektörel Verimlilik Hesapları

100 **V. KAYNAKÇA**

GRAFİK VE TABLO LİSTESİ

Grafik Listesi

ÖZET

13 **Grafik 0.01:** Kişi Başına Gelir US$-Yıllık % Artış
13 **Grafik 0.02:** GSYH US$ Deflatörü (2010=100) = Reel US$ Döviz Kuru (Düzey ve Yıllık % artış)

BÖLÜM I

19 **Grafik 1.01:** Kişi Başına Gelir-2026 Hedefleri (US$)
21 **Grafik 1.02:** Kişi Başına Gelir (Cari US$ ve Sabit 2010 US$)
23 **Grafik 1.03:** GSYH-Zincirlenmiş Hacım Endeksi (Yıllık % Artış)
23 **Grafik 1.04:** Toplam İstihdam (Yıllık % Artış)
24 **Grafik 1.05:** Tarımın GSYH ve İstihdamdaki Payı (1960-2026) (Yüzde)
25 **Grafik 1.06:** Sektörlerin GSYH'daki Payları/Cari Fiyatlarla (1960-2026)
25 **Grafik 1.07:** Sektörlerin İstihdamdaki Payları (1960-2026)
27 **Grafik 1.08:** Demografik Fırsat Penceresi: Türkiye'de Yıllar İtibariyle Nüfus Artış Hızı-WB (%)
29 **Grafik 1.09:** Çeşitli Ülke ve Grup Ülkelerde Kadının İşgücüne Katılımı (2017 yılı 15+ Nüfusa Oran)
30 **Grafik 1.10:** Çalışabilir Nüfus/İşgücü/İstihdam/Tarımda İstihdam (Bin Kişi)
30 **Grafik 1.11:** Kadın ve erkek istihdamın sektörlere dağılımı (Bin kişi)
31 **Grafik 1.12:** 15+ Yaş Grubunda Kadının İşgücüne Katılma Oranı 1988-2018 Gerçekleşme/2018-2026 Tahmin
33 **Grafik 1.13:** İşgücüne Katılım ve İstihdam Oranı (Yüzde)
34 **Grafik 1.14.A:** İşsiz Sayısı (Bin Kişi)
34 **Grafik 1.14.B:** İşsizlik Oranı (Yüzde)
35 **Grafik 1.15:** Dönemler İtibariyle Nüfus, İşgücü ve İstihdamdaki Kümülatif Değişim (Kişi)
37 **Grafik 1.16:** Türkiye ve AB'de Sektör ve Firma Temelinde Verimlilik (Çalışan Başına Katma Değer-2017) (Cari US$)

BÖLÜM II

41 **Grafik 2.01:** Sektörlere göre Çalışan Başına Katma Değer (Sabit 2010 US$)
42 **Grafik 2.02:** Sektörel GSYH, İstihdam ve Verimlilik (Yıllık Ortalama % Artış)
43 **Grafik 2.03:** Sektörlere göre Çalışan Başına Verimlilik (2010 US$)
43 **Grafik 2.04:** Sektörel İstihdam (Bin Kişi)
43 **Grafik 2.05:** Sektörel Katma Değer (2010 Sabit Milyar US$)
45 **Grafik 2.06:** Sektörel Katma Değer Fiyatları-2010 US$=100-Düşük Senaryo
45 **Grafik 2.07:** Sektörel Katma Değer Fiyatları-2010 US$=100-Yüksek Senaryo
46 **Grafik 2.08:** Çalışan Başına Katma Değer (Cari US$)

BÖLÜM III

52 **Grafik 3.01:** Tarım, Gıda, İçecek ve Tütün Sektörü Dış Ticaret Fazlası
52 **Grafik 3.02:** Tarım Sektöründe Çalışan Başına Verimlilik (US$)
53 **Grafik 3.03:** Tarım, Ormancılık ve Balıkçılık Sektörlerinde Çalışan Başına Katma Değer
54 **Grafik 3.04:** Ülkelerde Tarımsal Verimlilik (2016 veya 2017) Çalışan Başına 2010 US$ Katma Değer
57 **Grafik 3.05:** Tarım Sektöründe İstihdam (Kişi - 2016)

57 **Grafik 3.06:** Tarım Sektöründe Çalışan Başına Katma Değer (Sabit 2010 US$, 2016 yılı değerleri)
60 **Grafik 3.07:** Tarım Sektöründe Katma Değer Düzeyi
60 **Grafik 3.08:** GSYH ve Tarım Deflatörleri (2010=100) Reel US$ Kuru (TL Deflatör TL/$ Döviz Kuru)
63 **Grafik 3.09:** Tarım Sektöründe İç ve Dış Ticaret Hadleri
65 **Grafik 3.10:** Türkiye Tarım Fiyatları ve GSYH Deflatörü (TL Yıllık % Artış)
65 **Grafik 3.11:** Dünya ve Türkiye'de Tarım Fiyatları (US$ Yıllık % Artış)
67 **Grafik 3.12 A:** Tarım Sektörü Katma Değer Fiyatları (2010=100) (Deflatörler)
68 **Grafik 3.12 B:** Nominal Üretici Koruma Katsayısı: Referans İthalat Fiyatı=100
74 **Grafik 3.13:** Nominal Üretici Koruma Katsayısı (Türkiye/AB)
74 **Grafik 3.14:** Nominal Üretici Destek Katsayısı (Türkiye/AB)
74 **Grafik 3.15:** Nominal Tüketici Koruma Katsayısı (Türkiye/AB)
74 **Grafik 3.16:** Nominal Tüketici Destek Katsayısı (Türkiye/AB)
76 **Grafik 3.17:** Tarım Desteklerinin Kaynak ve Kullanımı (Milyon US$)
77 **Grafik 3.18:** Nominal Üretici Koruma Katsayısı (NPC) Nominal Üretici Destek Katsayısı (NAC) (2017)
77 **Grafik 3.19:** Üretici Desteğinin GSYH'daki Payı (%) (2017))
78 **Grafik 3.20:** Nominal Tüketici Koruma Katsayısı (NPC) Nominal Tüketici Destek Katsayısı (NAC) (2017)
78 **Grafik 3.21:** Üretici Desteğinin Tarım Üretimindeki Payı (%)(2017)

BÖLÜM IV

95 **Grafik Ek 1:** Orta Gelir Tuzağı Eşiklerinin Sabit PPP 2005 US$'dan Sabit 2010 US$'a Dönüşümü
96 **Grafik Ek.2:** Kişi başı GSYİH 2017
97 **Grafik Ek.3:** Orta Gelir Tuzağı ve Çeşitli Ülkelerde Kişi Başına Gelir (Sabit 2010 US$)

Tablo Listesi

BÖLÜM I

22 **Tablo 1.01:** Yıllara ve Sektörlere göre GSYH ve İstihdamdaki Paylar (%)
29 **Tablo 1.02:** Kurumsal Olmayan Nüfusun Yıllar ve Cinsiyete göre İşgücü Durumu - Bin Kişi

BÖLÜM II

42 **Tablo 2.01:** Sektörlerde Katma Değer, İstihdam ve Verimlilik (Düzey ve Yıllık % Artış)
47 **Tablo 2.02:** Tahminlerde Kullanılan Modelin Akım Şeması

BÖLÜM III

51 **Tablo 3.01:** Çalışan Başına Katma Değer (Sabit 2010 US$)
58 **Tablo 3.02:** Tarım Sektöründe Karşılaştırmalı Cari (US$) ve Sabit (2010 US$) Katma Değer İstatistikleri
61 **Tablo 3.03:** Cari Katma Değer (2016 Cari US$)
75 **Tablo 3.04:** Türkiye: Tarıma Yapılan Destek Tahmini (OECD)
79 **Tablo 3.05:** Tarım Destek Tahminleri (OECD)

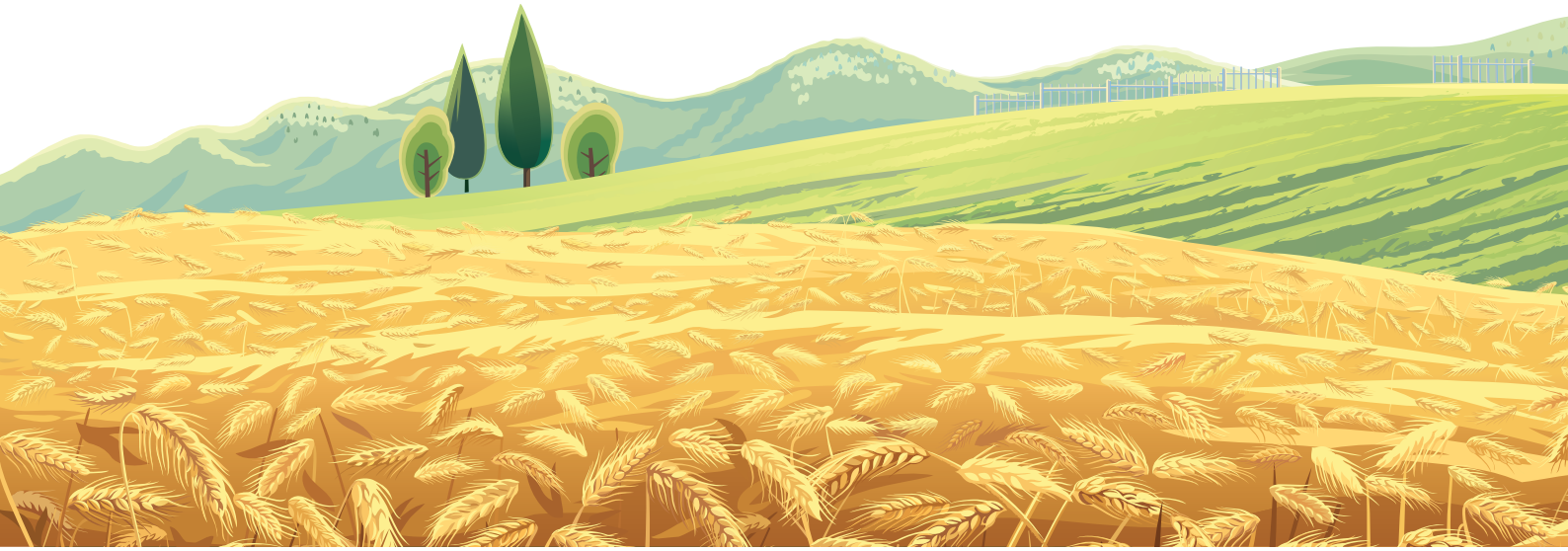
SUNUŞ

1908'de II. Meşrutiyet'le başlayıp 1923'te Cumhuriyet'le hızlanan sanayileşme sürecimiz, önümüzdeki dönemde de toplumumuzda yerleşik sanayi kültürümüz sayesinde devam edecektir. Tarım sektörü, bu sürece dışarıdan işgücü ve hammadde sağlayarak destek olmanın ötesinde artık sürecin içerisinde yer almalıdır.

Türkiye'nin tarım sektöründe, 1960'lı yıllarda işgücünün %70'i, 1990'lı yıllarda ise %50 si çalışmaktaydı. Bugün %20'si hala bu sektörde çalışmaya devam ediyor. Son 30 senede Türk toplumu kırsal tarım toplumundan, kentsel sanayi toplumuna dönüştü. Neredeyse... Bu tarz dönüşümler, farklı hızda ilerleyen siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel süreçler ortaya çıkarıyor. Ancak, ekonomi temel bir süreç...Diğer süreçler, ekonominin geldiği noktanın ilerisine gider veya gerisinde kalabilir, ama, eninde sonunda zamanlamaları ekonomiyle uyum noktasına gelir. Ekonomik gelişmenin, çağdaş kentli sanayi toplumu olmanın ölçüsü, tarım kesiminde çalışan işgücü payı, sanayi ve hizmet sektörlerinde çalışan başına katma değer düzeyi ve ortalama kişi başına gelir gibi istatistikler... Bunların hepsi elbette birbirine bağlı konular... Tarımdan sanayiye geçiş yapan bir çalışan, tarım kesiminde istihdamı azalttığı için verimlilik artışına neden oluyor, çalışan başına katma değeri daha yüksek sanayi veya hizmet kesiminde istihdam edildiği için ülkede ortalama katma değer verimliliğini artırıyor ve çalışan başına katma değer artışı da doğal olarak, ülkede kişi başı gelir düzeyini yükseltiyor.

Öncelikle, gelişmenin eninde sonunda bir hukuksal ve kurumsal altyapı sorunu olduğu ekonomi literatüründe kabul gören bir yaklaşım olduğunu söyleyelim...Cumhuriyet bize bunu sağladı. Kıymetini bilmemiz lazım...

İkinci olarak, "İzmir İktisat Kongresi'yle[1] başlayan bir "Sanayileşme Kültürü "nün sahibiyiz. Türk iş dünyası, genciyle yaşlısıyla yatırım yapmayı, ihracat yapmayı, istihdam yaratmayı ulvi bir görev addediyor.

1- T.C. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu (1923)
"Efendiler! Yüce heyetinizin bugün toplamış olduğu Türkiye İktisat Kongresi çok önemlidir, çok tarihidir. Nasıl ki Erzurum Kongresi, Sivas Kongresi felâket noktasına gelmiş olan bu milleti kurtarmak konusunda Misak-ı Millî'nin ve Anayasanın ilk temel taşlarını hazırlamak konusunda etkili olmuş, girişimci olmuş ve bundan dolayı tarihimizde, millî tarihimizde ve millî hayatımızda en kıymetli ve yüksek hatırayı kazanmış ise, kongreniz milletin ve memleketin hayat ve gerçek kurtuluşunu sağlamaya araç olacak kuralların temel taşlarını ve ilkelerini hazırlayıp ortaya koymak şekliyle tarihte en büyük adı ve çok kıymetli bir hatırayı kazanacaktır. Bu kadar kıymetli ve tarihi kongrenizi açmak şerefini bana verdiğinizden dolayı özellikle teşekkürlerimi sunarım. Ve böyle bir kongreyi düzenleyen sizlersiniz. Bundan dolayı sizi tebrik etmeğe değer görürüm. Ve tebrik ederim. Kongre açılmıştır efendim."
http://www.atam.gov.tr/ataturkun-soylev-ve-demecleri/turkiye-iktisat-kongresini-acis-soylevi-izmir

Üçüncüsü, her türlü siyasi itiş-kakışa rağmen Cumhuriyet ve demokrasinin bir nimet olduğu konusunda -çelişkili gibi gözükse de- ateşli taraftarlarıyla öfkeli muhalifleri arasında bir toplumsal uzlaşma mevcut...

Dördüncüsü, Türkiye'nin coğrafi konumu ticarete, yatırıma, ekonomik entegrasyona çok elverişli... Bu nedenledir ki, bu bölgede imparatorluklar peş peşe kurulup devrildiler. Her imparatorluk, kendisinden önceki siyasi, idari ve ekonomik mirası devraldı.

Ekonomi yönetimi olarak, 1 yıllık bütçe programımız, 3 yıllık orta vadeli programımız, 5 yıllık planımız mevcut...Ama dünyadaki küresel gelişmeler olaylara daha uzun vadeli bakılmasını gerektiriyor. 2010 yılında düşünülen "Vizyon 2023" bu açıdan iyi bir çalışma oldu, "Cumhuriyet'in 100. Yılında "Yaşam Düzeyi" ni cari fiyatlarla kişi başı 25.000 US$' a nasıl yükseltiriz?" sorusuna cevap aradı. Kriz yılı olan 2009'da cari US$ fiyatlarıyla kişi başına gelir 9.036 US$ düzeyine düşmüştü. 2013 yılında 12.543 US$' a kadar çıktık... 2017 yılında tekrar 10.546 US$' a, 2018 yılında 9.382 US$' a geriledik ve 2023 yılında mevcut politikalarla devam edersek tahminen 11.185 US$ düzeyine yani "Vizyon 2023" te öngörülenin yarısı kadar bir seviyeye gelmiş olacağız. Ama, büyüme için istikrarlı bir ortam yakalarsak, 2023 yılında 16.422 US$'ı yakalamamız işten bile değil...Bu aynı zamanda "Orta Gelir Tuzağı"ndan da kurtulmak anlamına geliyor.

Bu nedenle, ekonomide 10 yıllık gerçekçi bir perspektif önemli...Gerçekçi perspektif demek, geçmiş eğilimleri dikkate alan perspektif demektir. Eğilimleri eğmek kolay iş değil...İradi ve ısrarlı reform girişimleri ister...Bir seçimden öteki seçime meşruiyet arayışında olan siyasetçiler için kolay iş değil...Ama, TÜSİAD ve TÜRKONFED gibi, sivil toplum örgütü niteliğindeki iş dünyası temsil örgütleri reform dinamikleri yaratabilir, süreci destekleyebilir ve başarıya ulaştırabilirler.

ÖZET

Verimliliği artırmak ve rekabet gücü yüksek bir refah ekonomisine ulaşabilmek için sermaye ve işgücümüzü daha verimli kullanmak, çalışan başına daha fazla katma değer üretmek mecburiyetindeyiz.

TÜRKONFED, 2012-2013 yıllarında "Orta Gelir Tuzağı" kavramını Türkiye'nin ekonomi gündemine soktu.[2] Bu tuzaktan çıkış noktası, gelişmekte olan ekonomilerin gelişmiş ekonomilerle mesafeyi kapatmak için demografik avantajlarını kullanması, dış borçlanma olanaklarını seferber etmesi, yatırımlarını iç tasarrufların ötesinde artırması, reel değerinin altında kurlarla ihracatta pazar payı kazanmaya çalışması gibi politikalar sonucunda ortaya çıkan yüksek büyüme hızlarının sürdürülebilir nitelikte olmamasıdır. Nitekim, bir süre sonra demografik fırsat penceresinin kapanması, verimliliği düşük sektörlerden verimliliği yüksek sektörlere işgücü transferinin durması, yatırım oranının yüksekliği, dış borçlanmada risk sınırına gelinmesi, toplam faktör verimliliğinde gerilemeler gibi gelişmeler büyüme hızının düşmesine neden olmaktadır.

Bu sürecin "Kişi Başına Sabit 2010" 15.000 US$ civarında gerçekleşmesi tarzında istatistiksel bir öngörü de var.[3] "Kişi Başına Sabit 2010 $" zaman serisi, "TUİK GSYH Zincirlemiş Hacım Endeksi" nin 2010 yılı kuruyla çarpılarak elde edildiği için, "Kişi Başına Cari $" serisini fiyat etkisinin yanı sıra, kur etkisinden de arındırmış oluyor. Diğer bir deyişle, matematiksel olarak, "Cari kişi başına US$" zaman serisi, "Reel Kur Endeksi'yle indirgendiği zaman "Kişi Başına Sabit 2010 US$" serisine ulaşılmış oluyor.[4]

Türkiye'nin yaşadığı 2018 krizinin, 2017 yılı kişi başına sabit 2010 15.000 US$ seviyesinin yakaladığı bir noktada meydana gelmesi (2017:14.936 US$, 2018: 15.093 US$) bu krizin niteliğinin sorgulanmasına neden oluyor. "Orta Gelir Tuzağına yakalanmış bir ülke için söz konusu olan unsurların, neredeyse hepsi Türk ekonomisinde şu anda mevcut gözüküyor. Nitekim, OVP-YEP rakamları da kişi başına gelir itibariyle "Sabit 2010 15.000 US$" eşiğini 2019 itibariyle aşıp 2021 yılında eşik üstü 15.623 US$'ı yakalama iddiasını taşıyor.

Türkiye, 1998 ve 2001 krizlerini yaşadıktan sonra, 2001-2008 yılları arasında kişi başı gelirini TL'nin reel olarak değer kazanmasının etkisiyle, cari US$ fiyatlarıyla 3.120 US$'dan 10.851 US$'a yükselterek tarihinde ender görülen yüksek büyüme dönemlerinden birini yaşadı. Düşük gelirli konumdan orta gelirli konuma geçen ve kentlere göç eden toplumsal kesimlere altyapı, ulaşım, konut, sağlık, eğitim, tüketim mekân ve olanaklar ciddi bir yatırım hamlesiyle sağlandı. Dönem sonuna doğru, potansiyel büyüme oranı olan %4,7'nin üzerine çıkan ekonomimiz, "Küresel Mali Kriz" le birlikte 2008-2009 yıllarında bir dengelenme süreci yaşadı.

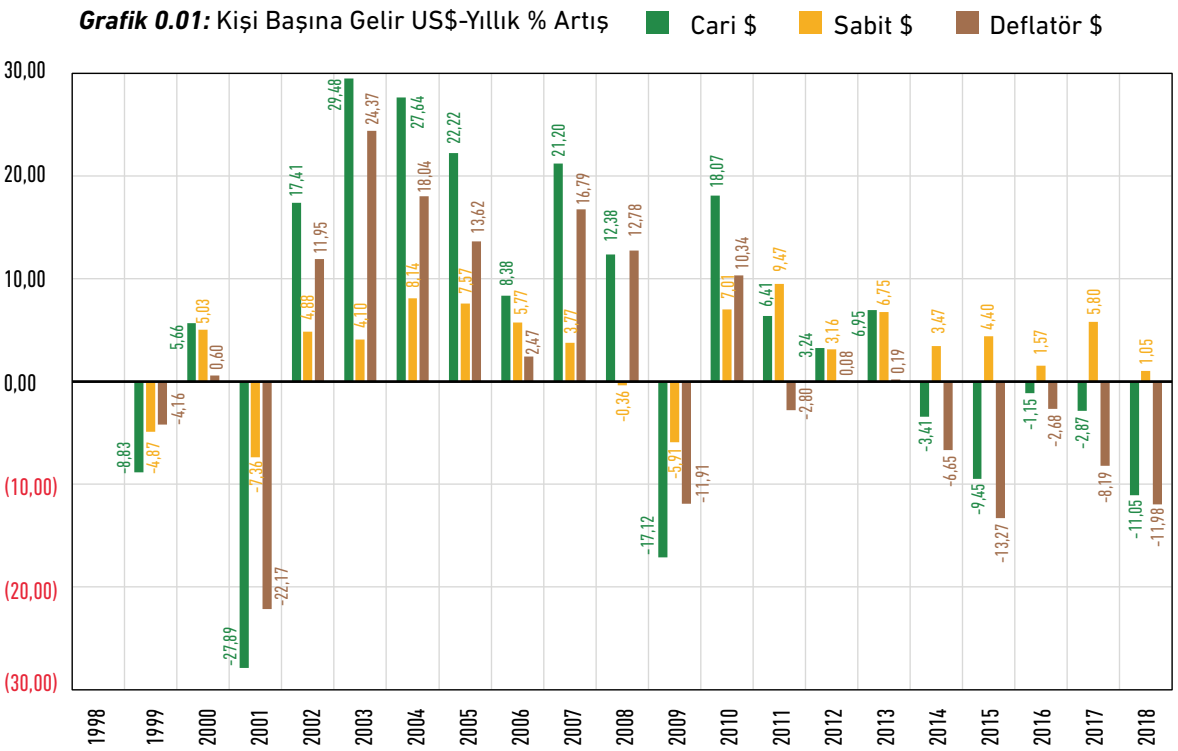
2-TÜRKONFED (2012) "Orta Gelir Tuzağından Çıkış: Hangi Türkiye? "
Cilt 1: Makro/Bölgesel/Sektörel Analiz (TÜRKONFED 2012)
Prof. Dr. Erinç Yeldan, Kâmil Taşcı, Doç. Dr. Ebru Voyvoda, Mehmet Emin Özsan
http://www.turkonfed.org/Files/ContentFile/ogt-1sektorel_analiz.pdf

TÜRKONFED (2013) "Orta Gelir Tuzağından Çıkış: Hangi Türkiye?"
Cilt 2: Bölgesel Kalkınma ve İkili Tuzaktan Çıkış Stratejileri (TÜRKONFED 2013)
Prof. Dr. Erinç Yeldan, Kâmil Taşcı, Doç. Dr. Ebru Voyvoda, Mehmet Emin Özsan
http://www.turkonfed.org/Files/ContentFile/ogt-raporu-ii-cilt.pdf

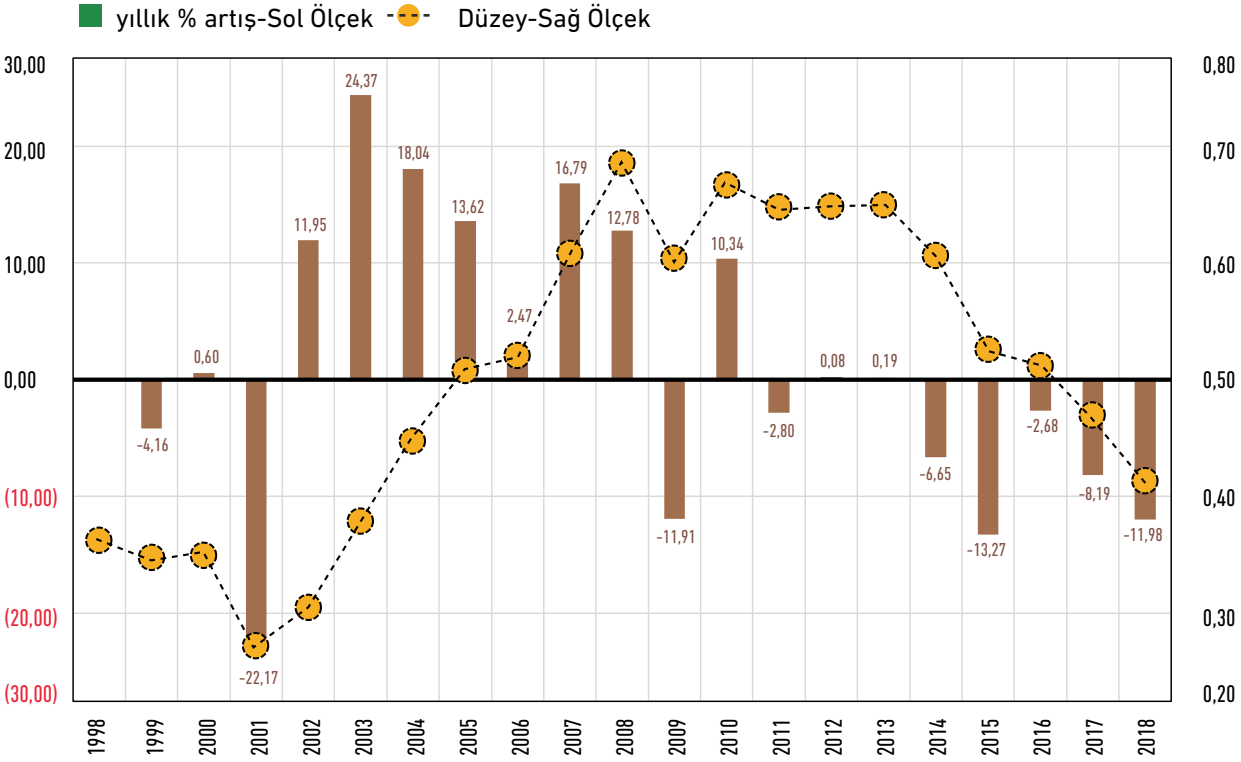
3-Eichengreen (2011) Eichengreen, Barry, Donghyun Park and Kwanho Shin ,"When Fast Growing Economies Slow Down: International Evidence and Implications for Çin," NBER Working Paper No. 16919, March 2011 http://www.nber.org/papers/w16919
Bu eşik "GDP per capita Sabit 2010 US$" cinsinden 15.000$ olarak hesaplanıyor.Dünya Bankası veri tabanları 2010 bazını kullandığı için, uluslararası karşılaştırmaları mümkün kılmak açısından, tüm istatistikler cari US$ ve sabit 2010 US$ cinsinden kullanılmıştır. Bkz "Ek 1: Orta Gelir Tuzağı Eşik değerinin "Sabit PPP 2005 US$" dan "Sabit 2010 US$" a Dönüşümü

4-Raporun hazırlanışı sırasında, tahminlerde başlangıç yılı 2017'ye eklenen 2018 güncellemesi yer yer yapıldığından ve "Dünya Bankası" ve "TUİK Kaynaklı" istatistikler bir arada kullanıldığından, rakamlar arasında ihmal edilebilir farklara rastlanması mümkündür. Bu farklar analiz ve yorumlarda farklılaşmaya gerektirecek boyutlarda değildir.

Grafik 0.01: Kişi Başına Gelir US$-Yıllık % Artış

Grafik 0.02: $ GSYH Deflatörü (2010=100) = Reel US$ Kuru (TL Deflatör bölü TL/$ Döviz Kuru)

2013 yılından itibaren tekrar potansiyel üstü büyümesini sürdürmeye çalışan ekonomi, 2014 yılı başından itibaren US$'ın uluslararası piyasalarda değer kazanmasına paralel olarak TL'nin değer kaybına uğraması sonucunda- makroekonomik dengeleri sürdüremez hale geldi. Potansiyel üstü büyümenin getirdiği mali piyasalardaki dalgalanma, enflasyon-faiz-kur üçlüsünün büyümeyi yavaşlatacak -hatta geriletecek- bir seviyede oluşmasına neden oldu. Bunun sonucunda, **"Yaşam Düzeyi"** mizi yansıtan cari US$ fiyatlarıyla kişi başına gelirimiz 2013 yılında 12.543 US$'dan, 2017 yılında 10.546 US$'a ve 2018 yılında 9.382 US$'a düştü.

Türk ekonomisi, **"Yaşam Standartı"** açısından ise, sabit 2010 US$ fiyatlarıyla 2013 yılında 12.866 $'dan 2017 yılında kaynaklarını zorlayarak 14.936 US$, 2018 yılında ise 15.093 US$ düzeyine varıp "Orta Gelir Tuzağı" eşiğini yakalamış oldu. Ekonomi yazınındaki bilimsel makalelere göre, "Orta Gelir Tuzağı" eşiğine yaklaşan ekonomilerin büyümelerinde ortalama 3,5 puan düşme yaşanıyor. [5]

2016-2017 döneminde **"Yaşam Düzeyi"**ni yansıtan cari US$ kişi başına gelirin, kaynaklar zorlanarak artırılan **"Yaşam Standartı"**nı yansıtan sabit US$ cinsinden kişi başına gelirin, altında seyretmesi, kurlardaki gelişmelerin US$ cinsinden deflatöre yansımasının bir sonucudur. TL'nin değer kaybı, tasarruf-yatırım dengemizin bozukluğundan ve dış tasarrufa ihtiyaç duymamızdan kaynaklanmaktadır. Bu nedenle, 2018 yılında ekonominin yeniden bir makro dengelenme sürecine girdiği bir dönemin çıkışında, bu çalışma, Türk ekonomisinin 2026 yılına kadar tarım (tarım+ormancılık+balıkçılık)-sanayi (imalat+elektrik/gaz/su+inşaat)-hizmet sektörleri temelinde verimlilik-istihdam-katma değer gelişmelerini uzun dönemde senaryolaştırmaya çalışmaktadır. **"Orta Gelir Tuzağı"** nı aşma doğrultusunda, senaryo dönemi 2018-2026 arasında tarım-sanayi-hizmet sektörlerinin "Verimlilik" artışlarının mevcut eğilimlere uygun olarak devam edeceği varsayımını yapmaktadır.

Çalışmanın **I. Bölümü** çalışan başına katma değer cinsinden büyümenin kaynaklarını teşkil eden "Verimlilik ve İşgücü" konularına eğiliyor. **II. Bölüm,** sektörlerin 1998-2017 dönemi sabit US$ çalışan başına katma değer ve istihdam serilerini, uzun dönem eğilimlerini kullanarak, 2026'ya kadar uzatıp veri deflatörler yoluyla cari US$ değerlerini hesaplıyor. Çalışmanın **III. Bölümü** ise, bütünüyle tarım kesimine odaklanıyor. Tarıma odaklanmak demek, tarım sektörünü ekonominin diğer sektörlerinden bağımsız ele almak anlamına gelmiyor. Bilakis, tarım sektörü verimlilik artışı sağlayacaksa, bunu öncelikle bu sektördeki âtıl işgücünü sanayi ve hizmet sektörüne transfer etmekle gerçekleştirecek... [6] Buna karşılık OECD raporlarında [7] belirtildiği gibi, tarım desteklerinin "Piyasa Fiyat Desteği" olarak değil de "Genel Hizmetler" kaleminden sağlanması durumunda tarım kesiminde verimlilik artışı ve rekabetçi bir fiyatın oluşması mümkün olacaktır. AB'yle Gümrük Birliği'nin güncellenmesi sürecinde, tarım kesiminin de kapsanması ve "AB Ortak Tarım Politikası"na uyum sağlamaya yönelik çabalar, tarım kesiminin rekabetçi bir şekilde yeniden yapılanmasına katkıda bulunacaktır. Türk ekonomisinin kaynak kullanımında sorun yaşadığı ve ancak yapısal reformlarla aşılabilecek üç alan aşağıdaki gibidir.

- Tarım sektöründe 2017 yılında çalışan başına katma değerin cari 9.608 US$'la (2018: 8.540 US$)AB ortalaması olan 27.918 US$'ın %34'ü kadar düşük olması nedeniyle ve verimlilik artışı

5-"On average, high growth came to an end at a per capita GDP of $16,740, in 2005 Sabit international prices. (The median is $15,058.) At that point the growth rate slowed from 5.6 to 2.1 per cent per annum." "Eichengreen, Barry, Donghyun Park and Kwanho Shin (2012), "When Fast Growing Economies Slow Down: International Evidence and Implications for Çin," NBER Working Paper No. 16919, March 2011"
http://www.nber.org/papers/w16919

6-World Bank. (2019), "Firm Productivity and Economic Growth in Turkey". Country Economic Memorandum; Washington, DC: World Bank. © World Bank
http://documents.worldbank.org/curated/en/305601561046781065/pdf/Turkey-Country-Economic-Memorandum-Firm-Productivity-and-Economic-Growth.pdf

7-OECD (2016) "Innovation, Agricultural Productivity,and Sustainability in Türkiye"
https://read.oecd-ilibrary.org/agriculture-and-food/innovation-agricultural-productivity-and-sustainability-in-turkey_9789264261198-en#page1

sağlamak açısından, toplam istihdamın %19,4 'ünü teşkil eden 5,532 milyon tarımdaki istihdamın, 2026 yılına kadar 1,395 milyonluk bölümünün, yapılacak düzenlemelerle çalışan başına katma değeri daha yüksek sanayi ve hizmet sektörüne transfer edilmesi,
• Ekonomide özellikle 1-19 kişi çalıştıran KOBİ'lerde AB ortalamasının %20'sine tekabül eden verimliliğin artırılması, [8]
• Kadın nüfusun (15+ yaş) Mayıs 2018 itibariyle %34,4 oranında işgücüne katılım oranının %51,1 düzeyindeki AB standardına yükseltilmesi.

Türkiye'nin kişi başına gelirini 2001-2013 döneminde olduğu gibi- tekrar üç-dört misli artırması bu sorunların çözümüne bağlıdır. Özetle, çalışma -uluslararası karşılaştırmalara imkân vermek açısından cari ve sabit 2010 US$ birimlerini kullanarak 2026 yılına doğru tarım/sanayi/hizmet üçlü sektör yapısı için bir perspektif çizmeye çalışıyor. Türkiye'de, "Demografik Fırsat Penceresi"nin kapandığı bir dönemde, "Orta Gelir Tuzağı"ndan -önümüzdeki 10 yılda-yeterli verimlilik artışı sağlayarak kurtulabileceği bir senaryoyu gündeme getiriyor. Bu senaryonun özü, 2010 US$ sabit fiyatlarla sektörel çalışan başına katma değer büyüme eğilimlerinin 2026 yılına doğru uzatılarak ortaya çıkan büyüme ve istihdam yapısıyla ilgili bir durum tespiti yapmaktır. Bu senaryo, özünde "Kararlı Denge" senaryosudur. Yani, ekonominin yapısal eğilimlerini yansıtan bu patikadan ayrılan ekonomi, fiyat ve miktar hareketleriyle bu patikaya geri dönecektir.

Nitekim, OVP-YEP 2019-2021, 2018 yılında yaşanacak durgunluk sonrasında, "Orta Gelir Tuzağı" eşiğinin 2021yılında yakalanabileceği (kişi başına sabit 15.623 US$) ve sonraki yıllarda da aşılabileceği bir senaryo sunmaktadır.

Türkiye'nin yüklü yurtdışı finansman ağırlıklı inşaat, altyapı ve enerji yatırımlarına dayalı bir büyüme modelinden, çalışan başına verimliliği seviyesi ve yıllık artış hızı yüksek sanayi sektörünün başı çekeceği bir büyüme modeline doğru geçiş yapması "Orta Gelir Tuzağı"ndan da kurtulmasının reçetesi olarak gözükmektedir. GSYH'si 800 milyar US$ civarında olan Türk ekonomisinin, 400 milyar US$'lık bölümü dış ticarete konu olması, yani %50 oranında bir dışa açıklığı küresel ekonomiye entegrasyonu ifade etmektedir. Mali göstergeler açısından da Türkiye'nin toplam yurt dışı borçlanmasının da 450 milyar US$ olduğu göz önüne alındığında, bu açıdan da uluslararası mali piyasalara entegre bir konumdayız. Bu ölçüde dışa açık bir ekonomide, büyüme performansı aynı zamanda piyasa ekonomisinin hukuksal ve kurumsal altyapısının da sağlam ve güvenilir olmasına bağlıdır. [9]

Uluslararası karşılaştırmalar açısından 2017 yılındaki rakamlara baktığımızda **"Yaşam Düzeyi"** açısından AB'nin gelişmiş üyelerine karşı 1/3, yeni katılan üyelerine göre 1/2 oranında düşük bir seviyedeyiz. **"Yaşam Standartı"** açısından Arjantin, Brezilya, Meksika, Malezya, Rusya, Romanya ve Bulgaristan'a karşı daha iyi düzeyde olmasına rağmen 2018 krizi nedeniyle bu konumumuzu kaybetme riskiyle karşı karşıyayız.

Ancak, olaylara uzun dönemli olarak bakıldığında, "Yaşam standartı" açısından, 2012 yılından itibaren Türkiye'nin, AB'ye uyum süreci sayesinde, Arjantin, Brezilya, Meksika grubundan kopup Polonya, Macaristan, Hırvatistan grubuna dahil olduğunu ve "Orta Gelir Tuzağı" eşiğini yakaladığını da görmek gerekir.

8- OECD (2018), "Upgrading Business İnvestment, Chapter III" OECD Economic Surveys Turkey"
https://read.oecd-ilibrary.org/economics/oecd-economic-surveys-turkey-2018_eco_surveys-tur-2018-en#page1

TÜSİAD (2018) "TÜSİAD-REF, "Sıçrama Yapan Şirketler" 2018
https://tusiad.org/tr/yayinlar/raporlar/item/9969-sicrama-yapan-sirketler-raporu

9-OECD (2015), "Analyzing policies to improve agricultural productivity, growth, sustainably: Revised framework"
http://www.oecd.org/tad/agricultural-policies/Analysing-policies-improve-agricultural-productivity-growth-sustainably-may-2015.pdf
"Economic stability and trust in institutions (justice, security, property rights), which are essential to attract long-term investment in the economy.
• Private investment, through a regulatory environment that enables competition, ensures sustainable use of resources, and facilitates the adoption of new technologies; trade that facilitate flows of goods, capital and knowledge; access to finance and tax provisions.
• Capacity building, including provision of essential public services, which facilitates access to markets and knowledge, and improves skills needed to innovate and improve resource use efficiency.
• Sector-specific incentives for innovation, structural change and sustainable resource use in the food and agricultural system from:
– Agricultural policy: domestic measures, including price and income support, investment support, input subsidies, risk management, adjustment and agri-environmental measures, and agriculture-specific trade measures.
– Agricultural innovation policy, i.e. government role in the agricultural innovation system in providing governance, funds for innovation activities, and incentives for private investment in and adoption of innovation."

I. BÜYÜMENİN KAYNAKLARI: VERİMLİLİK VE İŞGÜCÜ

Büyüme modeli denildiği zaman, yatırım, tasarruf, sermaye ve işgücünün verimliliği gibi değişkenler gündeme gelir. Amaç, potansiyel büyüme oranını uzun vadede artırarak, kısa ve orta vadede para ve bütçe politikalarıyla bu potansiyel büyüme oranını yakınsamaktır. Uzun vade eğilimlerinden kısa ve orta vadede sapılabilir. Kısa vadede sapmalar konjonktürel ayar, orta vadeli sapmalar ise kriz+yapısal önlemler getirir. Uzun vadede büyüme kaynak kısıtlarını demek ki iki unsura sınırlayabiliriz: "Çalışan Başına Katma Değer" (verimlilik) ve "Nüfusun İşgücüne Katılımı" (insan kaynağı) …. Bu kısıtlar iktisatta uzun dönem eğilimlerini gündeme getirirler. İnsan kaynağının sınırına gelindiği zaman ortaya çıkan ücret artışları ve küresel pazarlarda rekabet gücü kaybı ekonomileri yeni yatırımlara ve verimlilik arayışlarına yöneltir.

1.
KİŞİ BAŞINA GSYH

Türkiye'nin uzun dönem eğilimi olan %4,7'lik büyüme hızını sürdürülebilmesi durumunda, demografinin de yavaşlamasıyla "Orta Gelir Tuzağı"nın aşılması mümkün olacaktır.

2017 yılında sabit 2010 US$ cinsinden kişi başı 14.936 US$ la "Orta Gelir Tuzağı Eşiği" ni yakaladık, yakalamıştık! 2018 yılında 15.093 US$ la aynı noktada durduk!

Açık bir ekonomide potansiyel büyüme patikası ulaşılması daha da zor bir nitelik arz eder. İşin içerisine dış ticaret, ödemeler dengesi unsurları girer ve iç tasarruflarınızı dış tasarruflarla destekleyebilirsiniz.[10] Ancak, makro dengeleri sağlam, enflasyonu düşük ve kuru istikrarlı olan bir ülke, tasarruf fazlası olan ülkelerden doğrudan yatırım alıp ve(ya) finansman kaynağı temin edebilir. Makro finansal istikrar çok değişkenli ve çok denklemli bir model gerektirir. Bu çalışma bu kadar iddialı değil... Sadece, kısa vadenin 3 yıl (Orta Vadeli Program), orta vadenin 5 yıl (Beş yıllık Kalkınma Planı) olduğu düşünülürse, uzun vadeyi 2 plan dönemi olarak 10 yıl alıp, sadece çalışan başına katma değer ve işgücü/istihdam değişkenlerini kullanarak bir perspektif çizme, bir senaryo üretme çabasında....
2017 yılında sabit 2010 US$ cinsinden kişi başı 14.936 US$ la "Orta Gelir Tuzağı Eşiği" ni yakaladık, yakalamıştık! 2018 yılında 15.093 US$ la aynı noktada durduk! **(Grafik 1.01)**

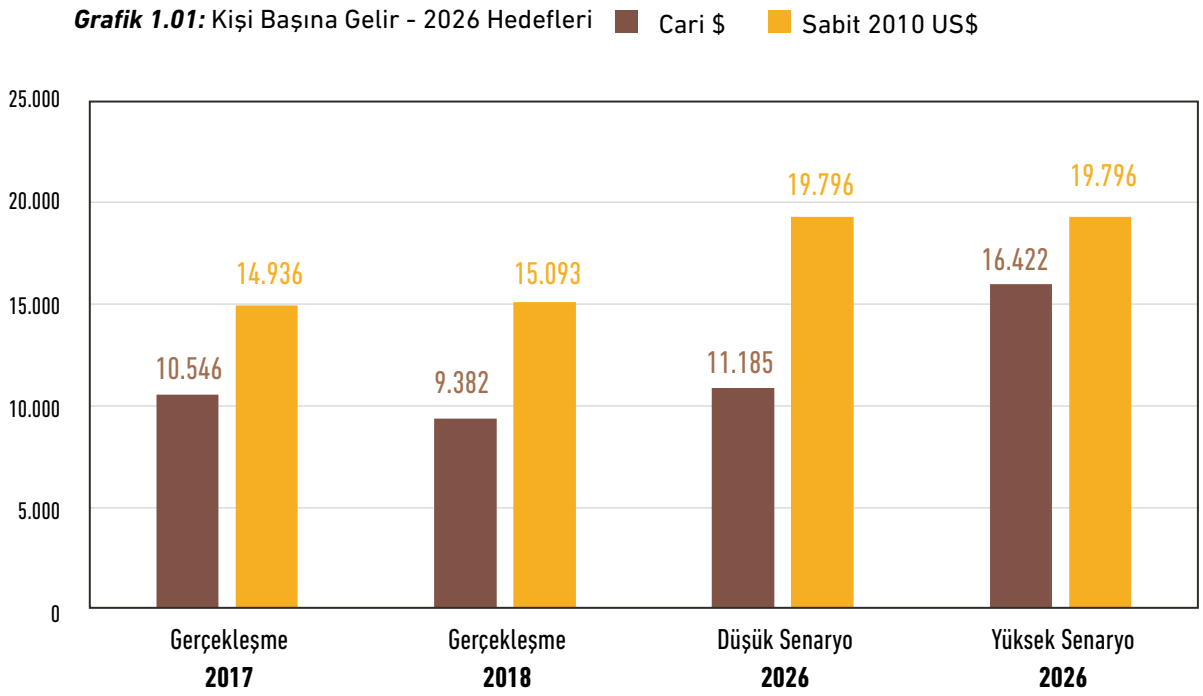
"Yaşam Standartı" mızı, yani mal ve hizmet tüketme kapasitemizi yansıtan sabit 2010 US$ cinsinden kişi başına gelir, Türkiye'de 1998-2017 döneminde yılda ortalama %3,54 artarak **"Orta Gelir Tuzağı"** eşiği olan 15.000 $ düzeyini yakaladı. **(Grafik 1.02)**

2016-2017 yıllarında potansiyel üstü konjonktür nedeniyle, yani tasarruflarımızın yetersiz kaldığı bir hızda büyüdüğümüz için, 2018-2019 yılında büyüme hızı düşecek... Kehanet gerçekleşmiş oldu ve demografik fırsat penceresinin kapanması, verimliliği düşük sektörlerden verimliliği yüksek sektörlere işgücü transferinin durması, yatırım oranının yüksekliği, dış borçlanmada risk sınırına gelinmesi, toplam faktör verimliliğinde gerilemeler gibi gelişmeler nedeniyle büyümemizde yavaşlama başladı.

Şimdi, kendimize sormamız gereken soru şudur: Sabit fiyatlarla kişi başına gelir artışında 2018 yılı son çeyreğinde başlayan resesyon sonrasında tekrar %3,54'lük eğilimi yakalayabilir miyiz, yakalarsak hangi sürede yakalarız? **OVP-YEP,** 2019 yılında durgunluktan çıkışta tekrar büyüyerek **"Orta Gelir Tuzağı"** eşiğinin aşılabileceği (2019'da kişi başına sabit 14.787 US$) ve hatta TL'nin istikrara kavuştuğu bir ortamda 1998-2017 trendinin altında kalmakla beraber 2020 ve 2021 yıllarında tuzağın çekim alanından da uzaklaşılabileceği kişi başına sabit 15.194 US$ ve 15.623 US$' lık bir senaryo sunmaktadır. **"Yaşam Düzeyi"** mizi, yani zenginlik ve gelişmişlik düzeyimizi yansıtan cari US$ fiyatlarıyla kişi başına gelirimiz, TL'nin reel değer kaybına bağlı olarak 2013'de -tepe nokta- 12.543 US$'dan 2017 yılında 10.546 US$, 2018'de 9.382 US$ düzeylerine geriledi. **OVP-YEP,** 2018 yılında 9.382$ düzeyine gerilemiş olan kişi başına cari gelirin, 2019-

10- Eğilmez (2018) "Ne Kadar Açık O kadar Büyüme Modelinin Sonuna Doğru" 3 Mayıs 2018
http://www.mahfiegilmez.com/2018/05/ne-kadar-ack-o-kadar-buyume-modelinin.html
Bu süreci Mahfi Eğilmez az ve öz bir şekilde tarif etmiş: "Türkiye ekonomisinin potansiyel büyüme oranı, en basit yöntem kullanılarak yani uzun yıllar ortalaması alınarak, yüzde 5 olarak hesaplanıyor. Ne var ki bu büyüme oranı ya yüksek bütçe açığı ya da yüksek cari açık vererek sağlanan bir büyüme oranı olduğu için sürdürülebilir bir oran değil. Bu ortalamaya giren yılların çok büyük çoğunluğu bütçe açığı ve cari açığın birlikte olduğu (ikiz açık) bir finansman modeline dayanıyor. Türkiye'nin bu büyüme ortalamasını sürdürebilmek için bugün yapmak zorunda olduğu yatırımların GSYH'ye oranı yüzde 30 dolayında görünüyor. Buna karşılık Türkiye'nin bu yatırımları karşılamakta kullanabileceği tasarrufların GSYH'ye oranı yüzde 25 dolayında bulunuyor. Aradaki fark ise cari açığı oluşturuyor. İkiz açığın diğeri olan bütçe açığının GSYH'ye oranı ise 2017 yılı itibariyle yüzde 1,5 dolayında bulunuyor. Bu görünüm son yıllarda ortaya çıktı. 2000'lere gelinceye kadar cari açık yüzde 1 – 2 dolayında, bütçe açığı ise yüzde 10 dolayındaydı. Yani Türkiye, 2000'lere kadar büyümenin gerektirdiği yatırımları bütçe açığı vererek ve onu finanse ederek, 2000'lerden sonra cari açığı büyüterek ve onu finanse ederek yürüttü. Bunun sonucu olarak da iç ve dış borçları arttı."

Grafik 1.01: Kişi Başına Gelir - 2026 Hedefleri

2020-2021 yıllarında sırasıyla 9.647 US$, 10.292 US$ ve 10.973 US$ yükseleceğini tahmin ediyor.

OVP-YEP senaryosunun değerlendirilmesi açısından, görüldüğü gibi, referans olarak, geçmiş 2010 US$ sabit kişi başı gelir eğilimini yansıtan "Kararlı Denge" (Steady State) niteliğinde bir uzun dönem büyüme patikasına ihtiyaç duyuyoruz. Potansiyel üstü büyümeden kaynaklanan makro dengesizlikler nedeniyle bu patikadan ayrılan ekonomi, gerekli politikalar devreye alınıp uygulandığı takdirde, piyasa mekanizmasının fiyat ve miktar hareketleriyle bu patikaya geri döneceği varsayılmaktadır.

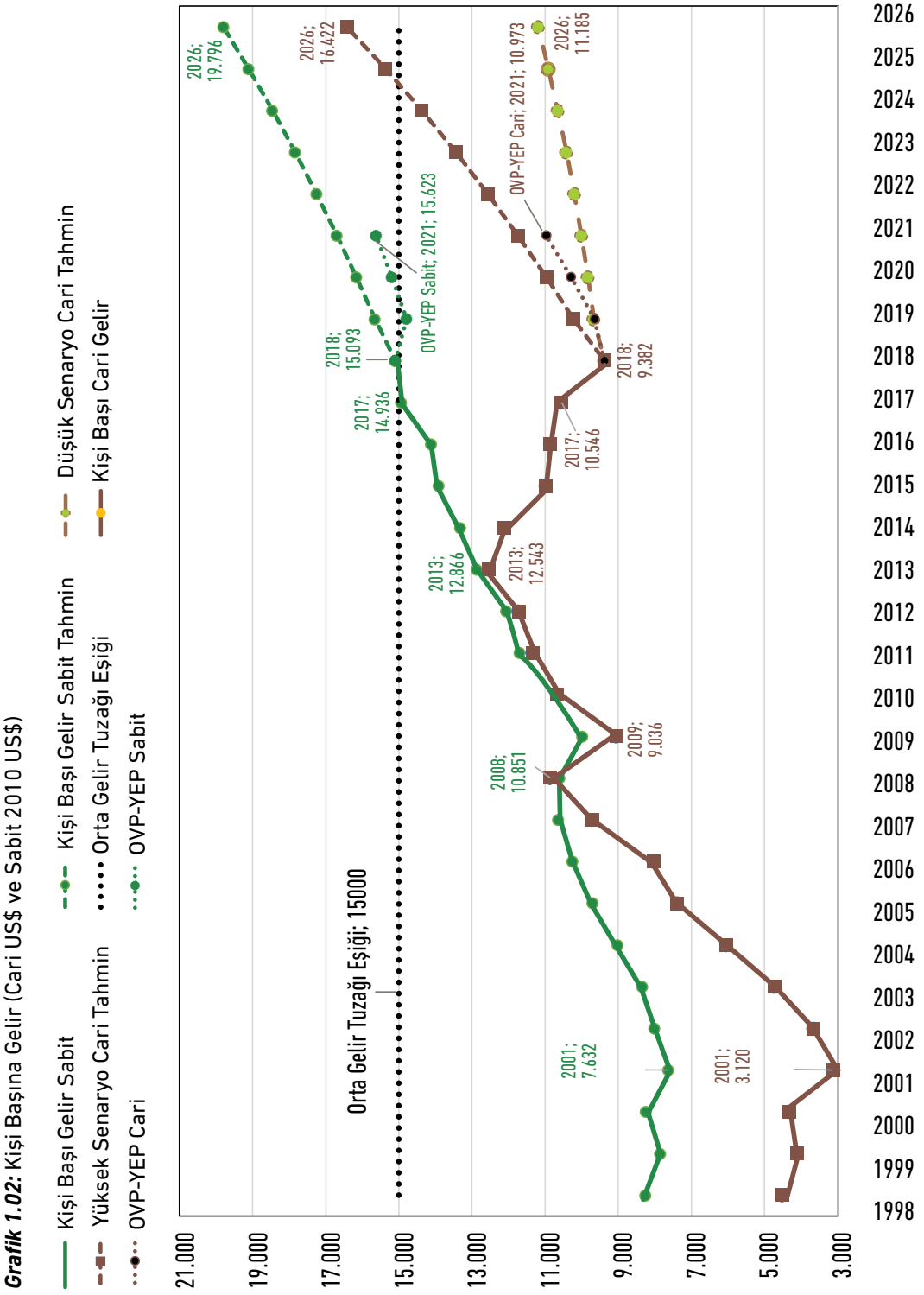
2010 US$ sabit fiyatlarıyla derlenen büyüme patikasına göre, 1998-2017 yılında %3,54 artan kişi başı gelirin, 2018-2026 yılında ortalama %3,24 artması ve 2026 yılında 19.796 US$ olması öngörülüyor. Bu yavaşlamada 2017-2026 döneminde 2018-2019 resesyonun etkisiyle GSYH artışının dönem ortalaması olarak bir miktar gerilemesi rol oynamaktadır. Aynı dönemde, Dünya Bankası verilerine göre, nüfus artışının 1998-2017 döneminde %1,46'dan (TUİK yıl ortası %1,32) 2018-2026 döneminde %1,31'e (TUİK yıl ortası %1,19) gerilemesi söz konusudur. 2020 yılından itibaren büyüme patikası %4,7'lik uzun dönem eğilimine geri dönmektedir. **(Grafik 1.03)**

Çalışmada ayrıca, "Bölüm II" de göreceğimiz gibi, 2026 yılına kadar sabit 2010 US$ fiyatlarıyla belirlenen referans senaryoya, US$ cinsinden fiyatların düştüğü/arttığı iki senaryo eşlik etmektedir. Bu cari senaryolar, "Yaşam Düzeyi" açısından TL'nin reel olarak değer kaybettiği/kazandığı ve "Düşük Senaryo" ve "Yüksek Senaryo" olarak adlandırılan iki alternatife tekabül etmektedir.

Türkiye'nin "Orta Gelir Tuzağı"nı aşacağını varsaydığımız 2020 sonrası dönemde %4,7'lik uzun dönem büyüme eğilimini devam ettirebilmesi için, hem sektör-arası işgücü transferinin, hem de sektör-içi toplam faktör verimlilik artışlarının koşullarını oluşturması gerekecektir. Bu koşulların başında sektörel ve kurumsal yapıda değişim gelmektedir. Toplam faktör verimliliğinin artışı için, başta dijitalleşme olmak üzere, teknolojik ilerlemeye uyum kapasitesinde de bir artış beklenmelidir. Aksi halde, burada devam edeceği varsayılan %4,7'lik uzun dönem eğilim hızı devam edemeyecek, Türkiye'nin orta gelir tuzağına düşmeden büyümeye devam ederek yüksek gelirli ülkeler kulübüne dahil olması söz konusu olamayacaktır. Bu nedenle bu çalışma, geleceğe ilişkin öngörüden ziyade, Türkiye'nin yüksek gelirli ülkeler arasına katılmasının koşullarını nicelik ve niteliksel olarak tanımlama çalışması olarak da görülebilir.

Türkiye ekonomisinin 2018 yılında itibaren yeni bir yavaşlama dönemine girmiş olması ve Türk lirasının değerinde yaşanan sert düşüşler, **"Orta Gelir Tuzağı"** ndan çıkış tartışmalarını hızlandırmıştır. 2010-2017 döneminde dünyadaki fiyat istikrarı Türk lirasının reel değer kaybıyla birleşince -US$ cinsinden fiyatlarda- tarımda %39, sanayide %25, hizmet sektöründe %30 ve sektör toplamında %30 kümülatif düşme yaşandı.

"Orta Gelir Tuzağı" teorisine göre mal ve hizmet alım gücünü yansıtan **"Yaşam Standartı"** cinsinden sabit US$ fiyatları üzerinden bir büyüme patikası belirlenmiş olsa da uluslararası gelişmişlik farklarının ölçüsü, cari US$fiyatlarıyla yapılan ölçümdür. Ekonomik ve mali istikrarsızlık ortamında büyüme, **"Yaşam Düzeyi"** yle **"Yaşam Standartı"** arasındaki farkın açılmasına neden olmaktadır. 2017 yılında cari fiyatlarla 10.546 US$ olan ve 2018 yılında 9.382 US$' a gerileyen kişi başına gelir rakamının, mali piyasaların istikrar sergilediği bir ortamda 2026 yılında 16.422 US$ düzeyine ulaşması mümkündür. 2016 yılı başından beri, Türk lirasının hızlı reel değer kaybının istikrar kazanamaması durumunda ise, kişi başı gelirin cari US$ fiyatlarıyla 2026 yılında 11.185 US$'a sınırlı kalması söz konusu olacaktır.

Grafik 1.02: Kişi Başına Gelir (Cari US$ ve Sabit 2010 US$)

2.
GSYH VE İSTİHDAM

Bu konjonktürel değerlendirmelerin ötesinde, yapısal dönüşümün boyutu, sektörlerin katma değer ve istihdam paylarındaki değişikliklerde yatmaktadır!

2026'ya kadar sabit 2010 US$ referans senaryomuz büyümeyle birlikte istihdamdaki gelişmeleri de değerlendirmemize imkân verecek...Öncelikle işgücüne katılım oranının 2007 yılından itibaren hızlı artış gösterdiğini, ama istihdam oranının buna ayak uyduramadığını göreceğiz. 2026'ya doğru eğilimlere baktığımızda potansiyel olarak işsizlik oranının yükseleceği sonucu çıkıyor.

Yapısal açıdan, 1988 yılından bu yana GSYH ve istihdamın sektörel dağılımında önemli boyutlarda değişikliklerin vücut bulduğunu gözlemek mümkün... 1988-1998 arasında süren istikrar, 1998-2008 yılları arasında hızlı büyümenin getirdiği yapısal dönüşüm etkisiyle değişiklik sergiledi.

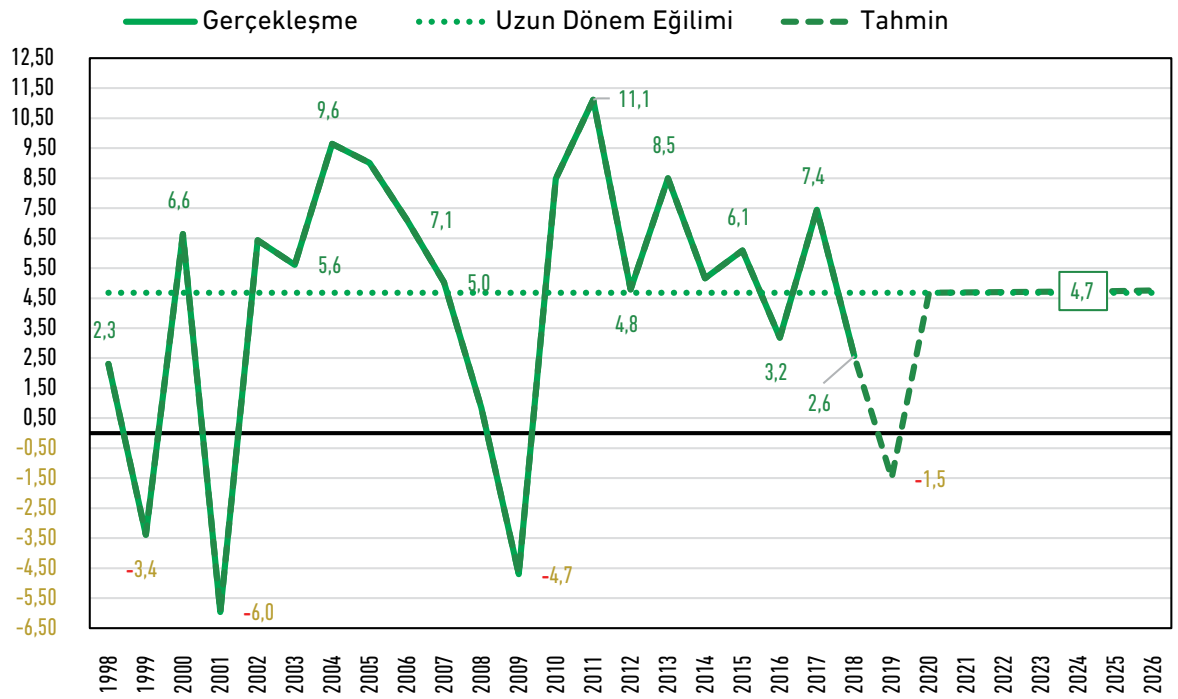
İstihdam açısından bakarsak, toplam istihdam, 2017 yılında 28,527 milyon kişiden 2026 yılında 34,479 milyon kişiye çıkması dönemsel büyüme hızını %1,64'ten, %2,26'ya çıkarıyor. **(Grafik 1.04)**

Tarım istihdamı 2017 yılında 5,532 milyon kişiden 2026 yılında 4,137 kişiye yani toplam istihdamda pay %19,4'ünden, 2026 yılında 12,0'a düşüyor. Bu hem tarım kesiminin çalışan başına verimliliğini artırdığı gibi, 1,395 çalışanın bir kısmı sanayi ve diğer sektörlere işgücü transferi hizmet sektörüne geçiş yaptıkları için ortalama verimlilik artışına da katkıda bulunuyor.

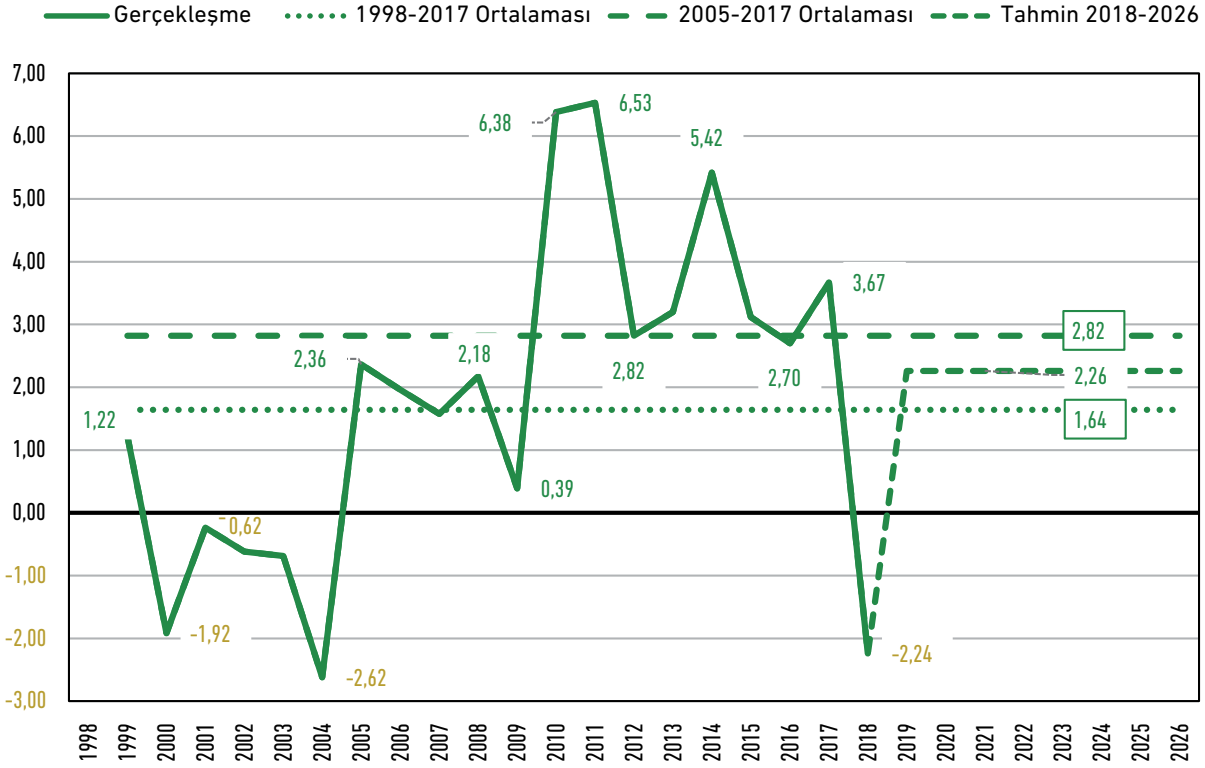
Tablo 1.01: Yıllara ve Sektörlere göre GSYH ve İstihdamdaki Paylar (%)

Yıl	1988		1998		2008		2017		2026	
Sektör	GSYH	İstihdam	GSYH	İstihdam	GSYH	İstihdam	GSYH	İstihdam	GSYH	İstihdam
Tarım	17,26	46,46	12,46	40,54	7,48	23,67	6,08	19,39	4,43	12,00
Sanayi	32,82	21,50	31,13	23,61	26,24	26,81	29,19	26,77	29,19	29,20
Hizmetler	46,64	32,04	48,51	35,85	55,31	49,52	53,31	53,84	49,16	58,80
Vergi, Sübv.	3,28	-	7,90	-	10,97	-	11,42	-	11,72	-
Toplam	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Grafik 1.03: GSYH Zincirlenmiş Hacim Endeksi-Yıllık % Artış

Grafik 1.04: Toplam İstihdam Yıllık % Artış

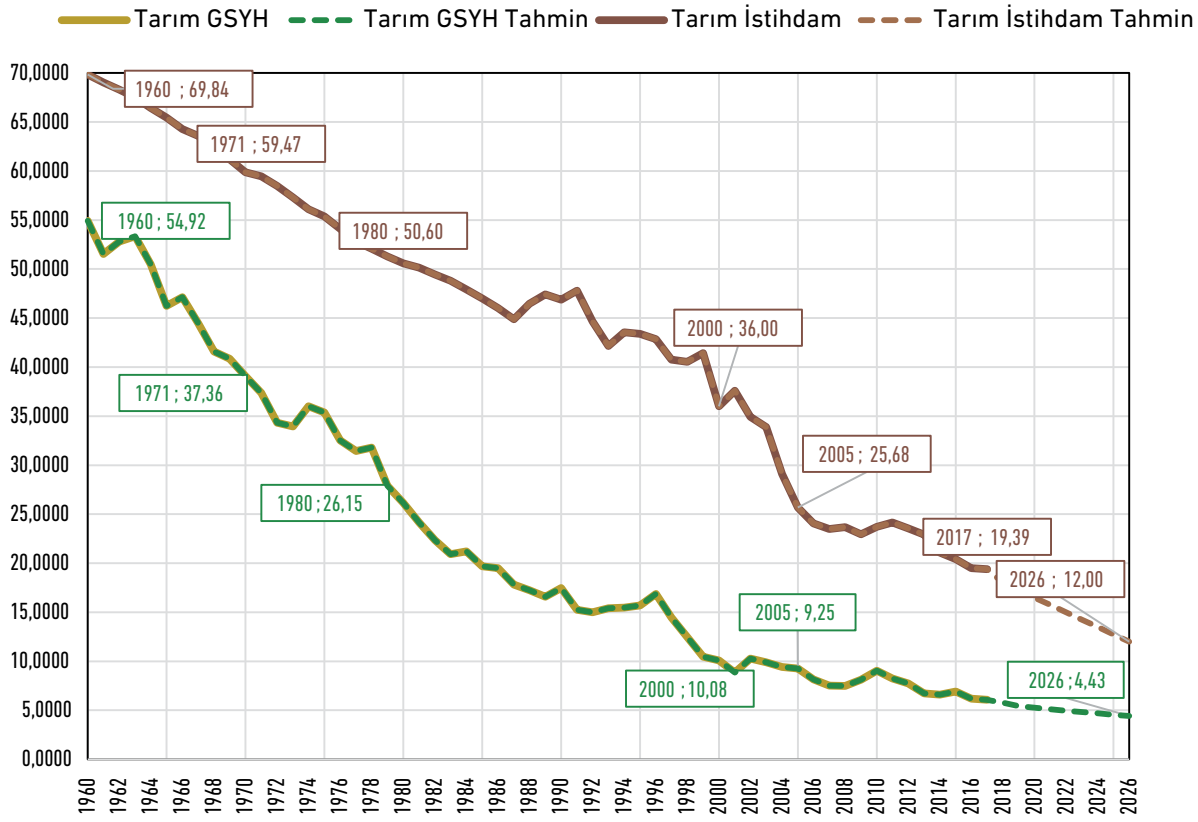

Üçüncü bölümde inceleyeceğimiz tarım sektörüne giriş mahiyetinde, 1960 yılından bu yana GSYH ve istihdamın sektörel paylarındaki gelişme Türkiye'nin yaşadığı yapısal değişimin bir göstergesi niteliğinde olduğunun altını çizmemiz gerekir.

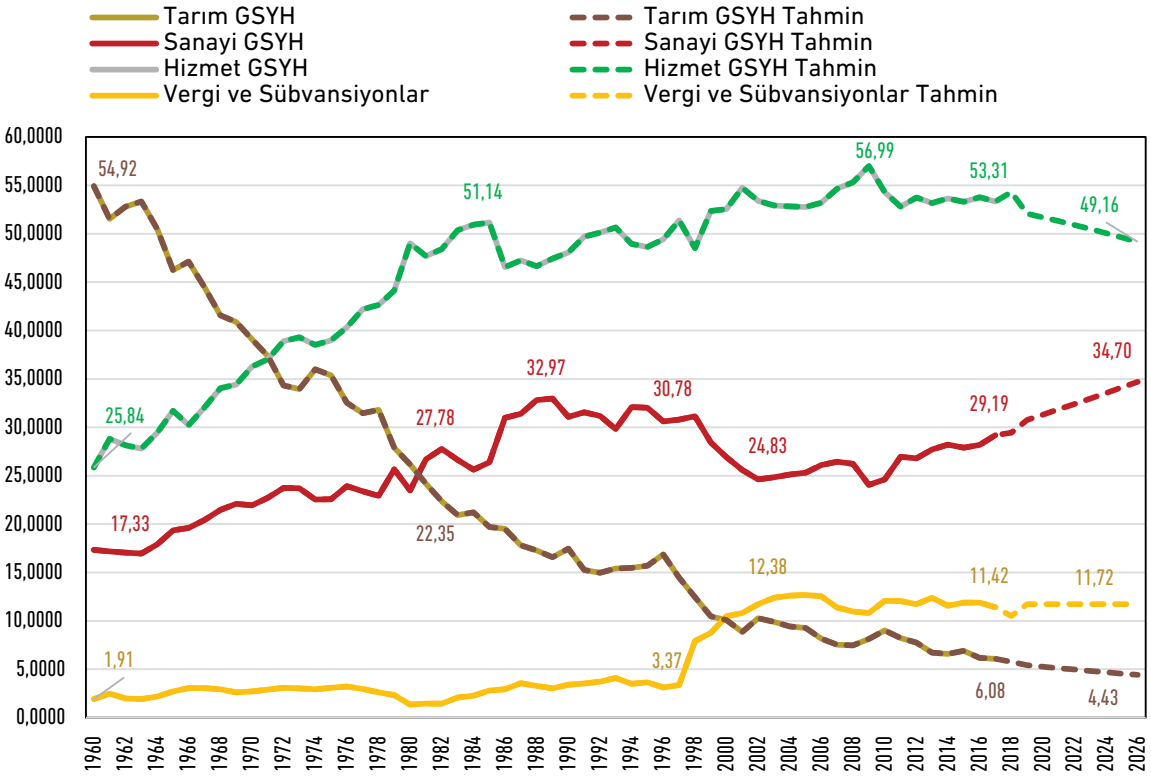
1960 yılında GSYH'nin %54,92'si ve istihdamın %69,84'ü tarım sektöründen kaynaklanmaktaydı. **(Grafik 1.05)** Dünya Bankasının 1991-2018 verileri incelendiğinde ortalama %2,1 üretim artışına %-2.1 istihdam düşüşü refakat ederken, çalışan başına katma değer %4,2 artış gösteriyor. Yirmi yıllık dönemde 3,2 milyon kişi tarım istihdamından çıkmış, yani her 10 yılda bir, 1,6 milyon çalışan kişi başı katma değeri -dolayısıyla ücreti daha yüksek- sanayi ve hizmet sektörüne geçiş yapmış. Bu olayı, sektör-arası kaynak transferi olarak adlandırıyoruz. Yapılan araştırmalar ekonomideki toplam verimlilik artışının 2/3'ünün sektör-arası, 1/3 'ü ise sektör-içi kaynaklı olduğunu gösteriyor. "Orta Gelir Tuzağı" ndan çıkış sürecinde tarımdan işgücü çıkışı yavaşlayacağı için, sektör-içi verimlilik artışları diğer bir deyişle" Toplam Faktör Verimliliği" önem kazanacak. Türkiye'nin gelişmesine bağlı olarak, tarımın gelirdeki payı giderek azalarak, 1971 yılında hizmet kesimini, 1980 yılında ise sanayi kesimini aşağıya doğru kesmektedir. **(Grafik 1.06)** Tarımın gelirdeki payı azaldıktan istihdamın tarımdan diğer sektörlere transferi başlıyor. 2000 yılında tarım istihdamı, hizmet istihdamını, 2005 yılında da sanayi istihdamının aşağıya doğru kesiyor. **(Grafik 1,07)**

Söz konusu 1971, 1980, 2000, 2005 kesişme yılları, siyasi ve ekonomik tarihimiz açısından önemli dönüm noktalarını oluşturmaktadırlar. Her seferinde iyi yönetilemeyen bu ekonomik yapısal dönüşümler askeri müdahale ve iktidar değişliklerine yol açmıştır. 1960 yılını sanayileşmenin, 2005 yılını da AB'ye üyelik sürecinin başlangıç yılları olarak yorumlayabiliriz.

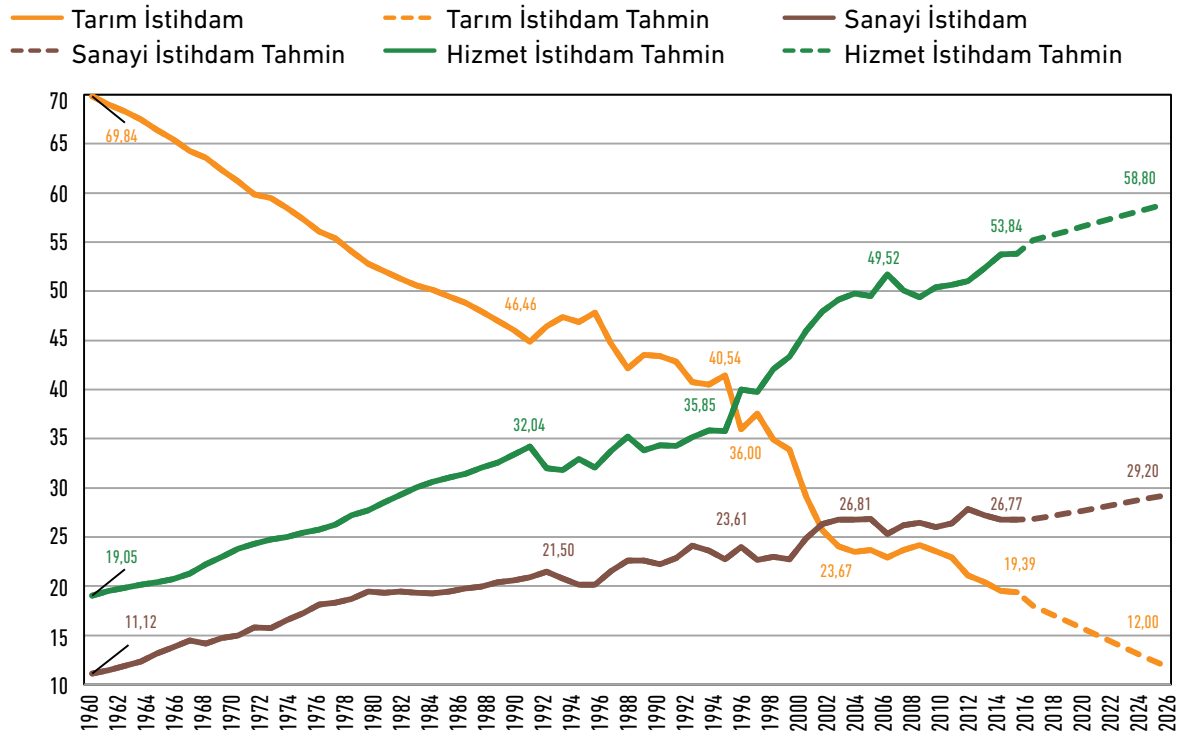
Grafik 1.05: Tarımın GSYH ve İstihdamdaki Payı (1960-2026) (%)

Grafik 1.06: Sektörlerin GSYH'daki Payları/Cari Fiyatlarla (1960-2026)

Grafik 1.07: Sektörlerin İstihdamdaki Payları (1960-2026)

3.
DEMOGRAFİK FIRSAT PENCERESİ

Türkiye'nin 15-64 yaş çalışabilir nüfusun, toplam nüfustan hızlı arttığı "Demografik Fırsat Penceresi" döneminin kapandığını varsayabiliriz. Bundan böyle büyüme ve rekabet, verimlilik artışları yoluyla gerçekleşebilecektir.

"Demografik Fırsat Penceresi" göstergesi olan 15-64 yaş çalışabilir nüfusun toplam nüfus içerisindeki payı, uluslararası standartlara göre tavan değer olarak düşünülebilecek %68 oranını neredeyse yakaladı. Bu noktadan sonra diğer gelişmiş ülke dinamiklerinde gözlediğimiz gibi, bu oran, yaşlanan nüfus nedeniyle aşağıya dönecektir. Diğer bir deyişle, kadın başına çocuk sayısı- Toplam Doğurganlık Hızı [11] 2 civarına düşecek, nüfus artışı %1'lere gerileyecek ve toplum artık giderek yaşlanacaktır. [12] Türkiye, 1965-2015 yılları arasında süregelen 50 yıllık dönemde "Demografik Fırsat Penceresi" olarak adlandırılan 15-64 yaş nüfusun toplam nüfusa göre daha hızlı artması olarak tarif edilen süreçte yüksek bir işgücü arzı sağlamıştır. (Grafik 1.08)

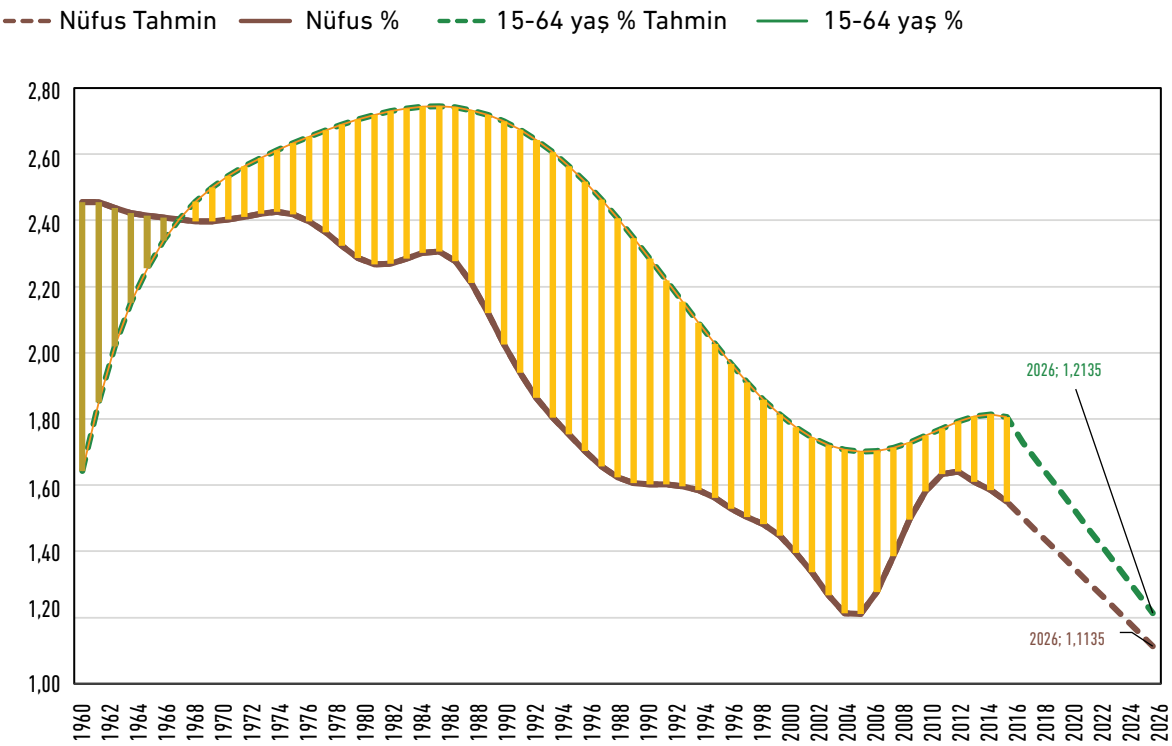
Diğer bir deyişle, demografik geçiş süreci sırasında, nüfus artış hızı düşerken, işgücü arzının, yani çalışabilir yaştaki nüfusun hızlı artışını sürdürdüğü işgücü piyasası yapısı, Türkiye'ye ekonomik gelişmesini hızlandırma olanağı sunmuştur.

Önümüzdeki dönemde, çalışabilir nüfusun daha yavaş artacağı ve sonunda neredeyse hiç artmayacağı bir ortamda, verimlilik artışları yoluyla gelir artışı sağlamak zorunluluğu ortaya çıkmaya başlamıştır.

11- TUİK (2018) "Doğum İstatistikleri: 2017 yılında toplam doğurganlık hızı 2,07 çocuk oldu"
http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=27588
Toplam doğurganlık hızı, bir kadının doğurgan olduğu dönem olan 15-49 yaş grubunda doğurabileceği ortalama çocuk sayısını ifade etmektedir. Toplam doğurganlık hızı, 2016 yılında 2,11 çocuk iken 2017 yılında 2,07 çocuk olarak gerçekleşti. Yani, bir kadının doğurgan olduğu dönem boyunca doğurabileceği ortalama çocuk sayısı 2,07 oldu. Bu durum, doğurganlığın "Nüfusun Kendini Yenilenme" oranı olan 2,10'nun altında kaldığını gösterdi.

12- OECD (2018), Economic Survey: Turkey 2018
https://read.oecd-ilibrary.org/economics/oecd-economic-surveys-turkey-2018_eco_surveys-tur-2018-en#page1
"While Türkiye is one of the few OECD countries which still enjoy a "demographic window" - the working age population is growing more rapidly than dependent age cohorts – the window is rapidly closing. Even if the current trend increases in labor force participation - notably by female workers – and the increase in effective retirement age will partly alleviate the immediate impacts, both pension and health systems will face new pressures within less than a decade. Per capita public health spending is below OECD averages, but health spending pressures are building up due to ongoing transition to universal health insurance and the medical care provided to more than 3.5 million refugees. The fiscal implications of the ageing-related pressures on the pension system have not been formally quantified and discussed so far but should be gauged and actively managed."

Grafik 1.08: Demografik Fırsat Penceresi: Türkiye'de Yıllar İtibariyle Nüfus Artış Hızı-WB (%)

4.
KADIN NÜFUSUN İŞGÜCÜNE KATILIMI

Türkiye'nin kaynak kullanımı açısından 3 temel sorunundan bir tanesi kadının işgücüne katılım oranı olarak gözükmektedir. (1. Tarım, 2.KOBİ) Bu oranın %34'den, AB ortalaması olan %51'e çıkması, kadın ek istihdamını 4,5 milyon kişi artırıp, -2017 yılı çalışan başına katma değer ortalaması cari 27.160 US$ dikkate alındığında- (Comparative Statics) ek 121,6 milyar US$ gelir yaratmaktadır.

Türkiye'nin çalışabilir kadın nüfusun işgücüne katılımıyla ilgili ciddi ölçüde bir geride kalmış olma sorunu mevcuttur. Gelişmiş ülke standartlarına göre, örneğin AB ortalaması %51 iken, bu oran Türkiye'de %32 (2017) seviyesinde olup çok düşüktür. (Grafik 1.09) Ayrıca AB üyesi ve ABD gibi ülkeler büyüksek işgücüne katılım oranları çok uzun zamandan beri sürdürmektedirler. Bu durum o ülkelerin insan kaynaklarını daha iyi seferber ettikleri anlamına gelmektedir.

Bu düşüklüğün nedenleriyle ilgili, ekonomik, kültürel çeşitli tezler ileri sürülebilir. Öncelikle bir dizi tarım ağırlıklı Afrika ülkesinde, kadın işgücü, tarımda çalıştığı için bu oranlar (%60-70) çok yüksek gözükmektedir. Gelişmiş ülkelere doğru gelindikçe bu oran %50'lere inmektedir. Daha sonra, Romanya, İtalya gibi ülkeler düşük oranlar sergilemekle birlikte, Türkiye'nin oranı Arabistan yarımadası ülkelerine yakın bir kategoride yer almaktadır. Demek ki, bu konuda sosyal yapımızın da rol oynadığına hükmedebiliriz.

Ayrıca, kadın nüfusun işgücüne katılımının düşüklüğünün nedeninin, ağırlıklı olarak tarım sektörünse bulundukları tezine bağlanabilirse de, 9,218 milyon istihdamın özellikle tarım kesiminde yoğunlaştığını söylemek doğru değildir. Mayıs 2018 itibariyle tarım sektöründe çalışan kadın sayısı 2,483 milyon (kadın istihdamında pay %27), erkek sayısı 2,997 milyon (erkek istihdamında pay %15) olarak gözükmektedir. Bu rakamlar tarım istihdamının kabaca %50 erkek, %50 kadın olduğunu göstermektedir.

Bu değerlendirmeden sonra Mayıs 2018 rakamlarından hareketle kadın işgücünün potansiyel kullanımı hakkında yaklaşık rakamlarla bir tahmin yapabiliriz: **(Tablo 1.02, Grafik 1.10 ve Grafik 1.11)**

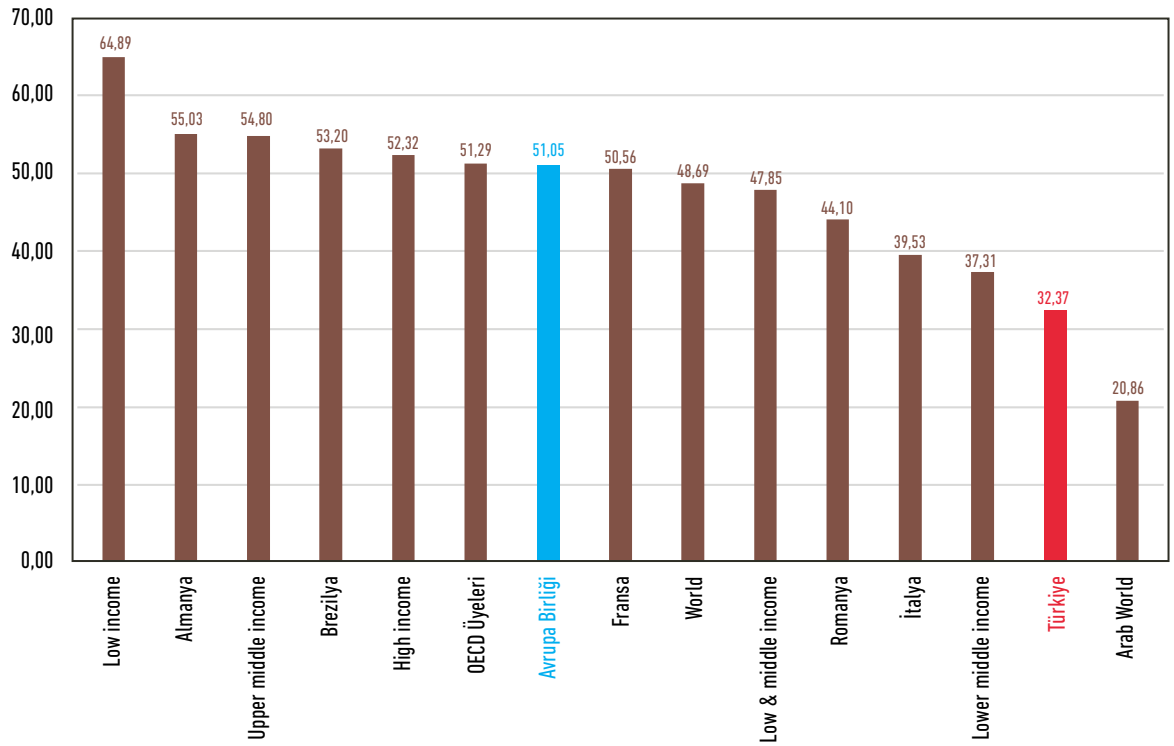
- 15+yaş kadın ve erkek nüfus yaklaşık 30 milyon kişidir.
- İşgücüne katılım erkek için 21 milyon, kadın için 10 milyondur.
- İstihdam edilen erkek 20 milyon, kadın 9 milyondur.
- Uluslararası standartlardaki oranları Mayıs 2018 rakamlarına uygularsak, kadının işgücüne katılımının 15,5 milyon, kadın işsiz sayısı ise gene %12,4 (2 milyon) düzeyinde tutulursa, kadın istihdamının 13,5 milyon olması gerekir.
- Dolayısıyla potansiyel ek kadın istihdamı, 9 milyondan 13,5 milyona 4,5 milyon daha fazla olmaktadır.
- Kadın işgücünün katılımının artmasıyla yapılan senaryoda kadın+erkek işsiz sayısı da 3,136 milyondan, 3,770 milyona çıkmakta, yani 4 milyona yaklaşmaktadır.

Netice itibariyle, işgücüne katılım oranında AB standartı %51'i yakalasak ve istihdam oranı da %44,8 olsa, 4.478 milyon ek kadın istihdamının çalışan başına ortalama cari 27.160 US$ (2017) katma değer hesabıyla ek GSYH katkısı 121,6 milyar US$ olacaktır. Hiç şüphesiz kadın istihdamındaki bu artış ancak eğitim, ulaştırma, sosyal destekler, kreş ve yaşlı bakımı gibi kadının işgücüne katılımını engelleyen sosyal yükümlülüklerin düzenlenmesi gibi bir dizi alanda elde edilecek gelişmelere bağlı olacaktır.

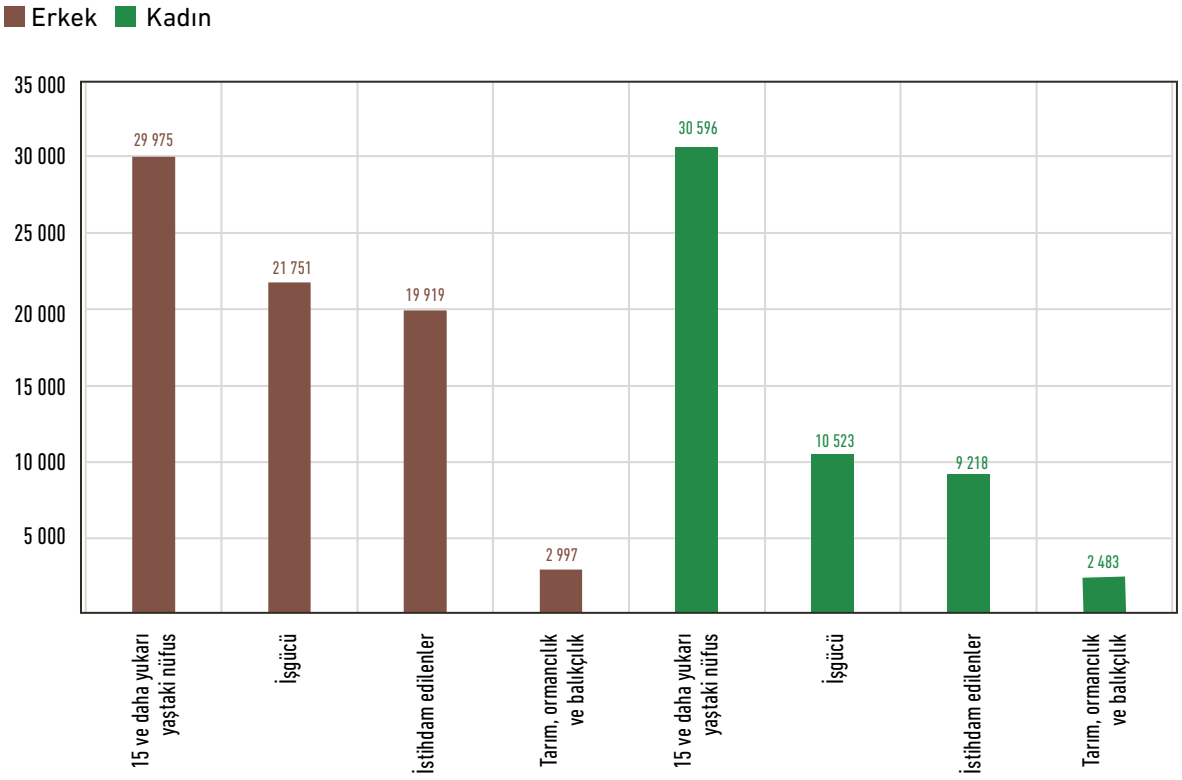
Tablo 1.02: Kurumsal olmayan nüfusun yıllar ve cinsiyete göre işgücü durumu-Bin Kişi

Mayıs 2018	Toplam	Erkek	Kadın Mayıs 2018	Kadın Potansiyel Tahmin	Potansiyel Ek Kadın İstihdam
15 ve daha yukarı yaştaki nüfus	60 571	29 975	30 596	30 596	
İşgücü	32 274	21 751	10 523	15 635	
İstihdam edilenler	29 138	19 919	9 218	13 696	4 478
İşsiz	3 136	1 832	1 305	1 938	
İşgücüne katılma oranı (%)	53,3	72,6	34,4	51,1	
İşsizlik oranı (%)	9,7	8,4	12,4	12,4	
İstihdam oranı (%)	48,1	66,5	30,1	44,8	
İşgücüne dahil olmayan nüfus	28 297	8 224	20 073	14 961	

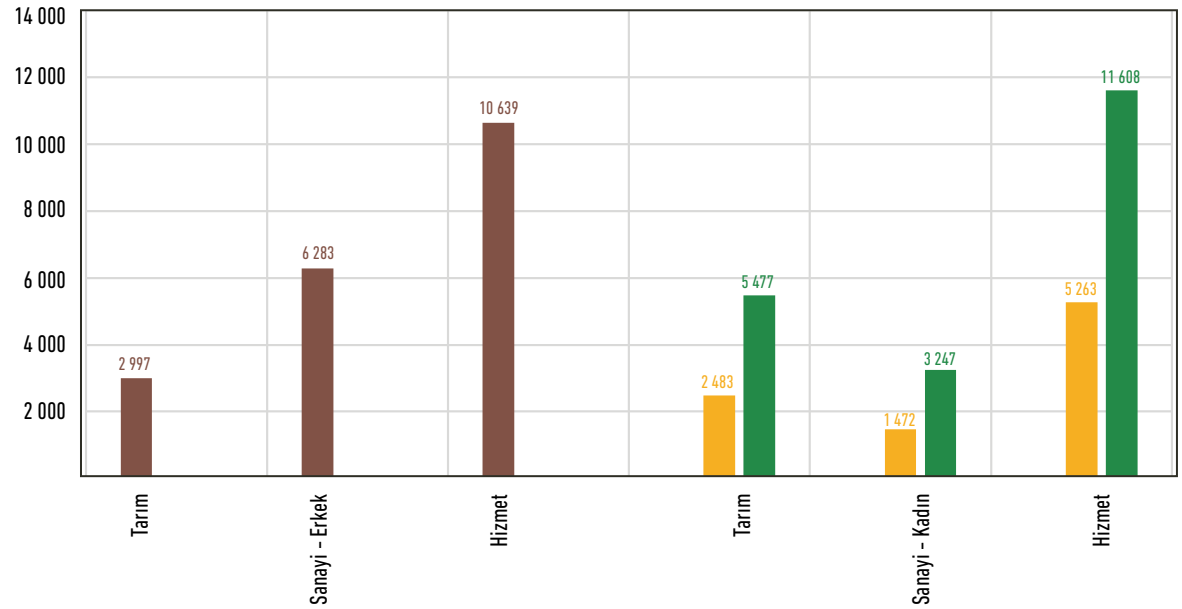
Grafik 1.09: Çeşitli Ülke ve Grup Ülkelerde Kadının İşgücüne Katılımı (2017 yılı 15+ Nüfusa Oran)

Grafik 1.10: Çalışabilir Nüfus/İşgücü/İstihdam/Tarımda İstihdam (Bin Kişi)

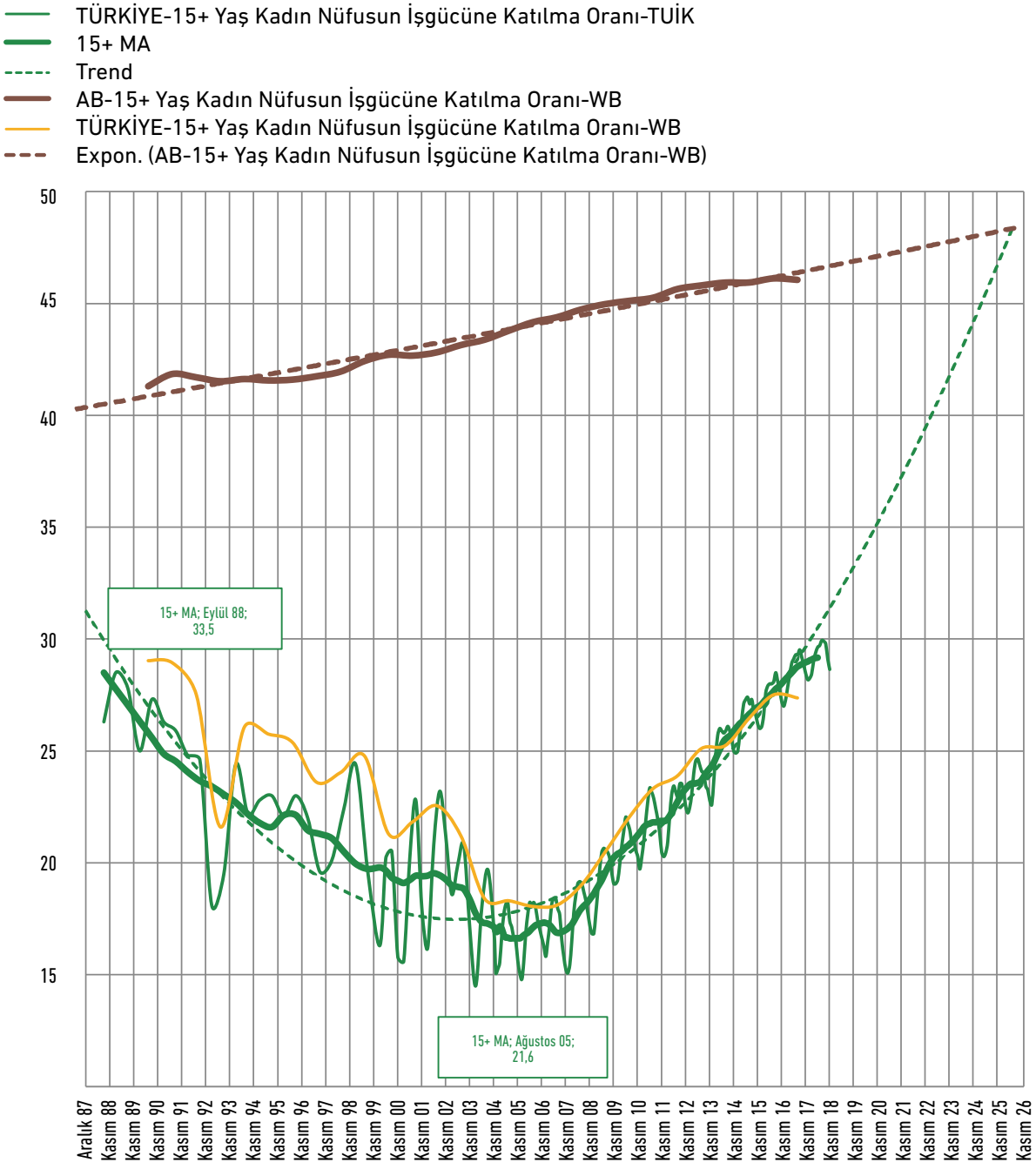
Grafik 1.11: Kadın ve erkek istihdamın sektörlere dağılımı (Bin kişi)

İlk gözlem olarak, kadın nüfusun işgücüne katılım oranı, istatistiklerin zaman serisi olarak düzenlenme sorunu aşılarak uzun dönemde incelendiğinde, 1988-2005 arasında %33'lerden %21'lere gerilediği ve 2005 tarihinden itibaren tekrar yükselişe geçerek %35'leri yakalamış olduğunu tespit etmek mümkündür. **(Grafik 1.12)**

İkinci önemli gözlem, kadın istihdam oranının da benzer bir eğri yapısı sergilediği, ancak eğilimin işgücüne katılım oranının altında kaldığıdır. Bu doğrultuda kadın istihdamı arttıkça daha önemli bir kitlenin işgücü piyasasına geldiğini, ancak istihdam eğiliminin daha düşük seyretmesi nedeniyle, kadın işsizlik oranı aynı kalmak kaydıyla bile kadın işsizliğinin de artış göstereceğini söylemek doğru olacaktır.

Grafik 1.12: 15+ Yaş Grubunda Kadının İşgücüne Katılma Oranı 1988-2018 Gerçekleşme/2018-2026 Tahmin

(Grafik dipnotu) [13]

13- Grafik 1.12'de gözlenen dalgalanmalar Aralık 1987-Aralık 2004 arasında 3 aylık, Ocak 2005-Ağustos 2018 arasında aylık verilerin mevsimsel dalgalanmalardan arınmamış olmasından kaynaklanmaktadır. Hareketli ortamalar yıllık, eğilimler paraboliktir.

5. NÜFUS, NÜFUSUN İŞGÜCÜNE KATILIMI VE SEKTÖREL İŞGÜCÜ GELİŞMELERİ

Çalışan başına verimliliği yüksek sanayi sektörünün mevcut rekabet gücünü artırmaya çalışırken, tarım sektörü de rekabet gücü yüksek bir konuma gelmelidir.

Türk ekonomisinin nüfusu, işgücü, istihdamı ve sektörel dağılımını 1993-2017 yılları arasında 8'er yıllık dönemler itibariyle incelersek ve 2026 yılına doğru uzatırsak şu değerlendirmeleri yapabiliriz.

• Demografik olarak 15+ nüfusun payı azalan bir eğilimde sürerken, işgücüne katılım ve istihdam oranlarında 1994-2004 yılları arasında bir düşüş, 2004-2009 arasında bir istikrar ve daha sonra 2017 yılına kadar bir yükseliş göze çarpmaktadır. **(Grafik 1.13)**

• 1994/1999/2001 yıllarında yaşanan 3 resesyon ve bunun getirdiği belirsizlikler nedeniyle, istihdam artışları oldukça düşük düzeyde kalmıştır. Keza 2001-2009 döneminde de tarımdan transfer olan 2,8 milyon çalışanla, işgücüne yeni katılan 2,4 milyon çalışandan oluşan toplam 5,2 milyon işgücünün, 2,9 milyonu hizmet, 0,7 milyonu sanayide istihdam edilmiş, 1,5 milyonu ise işsizler ordusuna katılmıştır. Yaratılan net istihdam 0,9 milyonda kalmıştır.

• 2009 krizi atlatıldıktan sonraki 2009-2017 dönemi istihdam açısından altın çağ niteliğindedir. Tarımda 0,6, sanayide 2,2, hizmet sektöründe 4,3 olmak üzere işgücüne katılım düzeyine eşit düzeyde toplam 7,1 milyon kişilik istihdam yaratılmıştır. Yani iş arayan herkesin iş bulabildiği bir dönem yaşanmıştır. Ancak bu artış, ekonomideki yapısal bir değişim sonucunda değil, sağlanan cömert teşvikler sonucunda meydana gelmiştir. Bu nedenle teşviklerin etkisinin ortadan kalkmasıyla beraber istihdam yaratma hızının da yavaşlaması kaçınılmazdır. Bu istihdam artışının 2009-2017 döneminin bir diğer sonucu da ekonomide verimlilik artışlarının durmuş olmasıdır.

• 2017-2026 dönemine ilişkin olarak, -işgücüne katılım ve istihdam oranları 2009 sonrası eğilimlerine uygun artış göstermekle birlikte- 2009-2017 dönemine benzer bir nüfus ve istihdam yapısı artı verimlilik artışları içeren bir senaryo öngörmek mümkündür. Verimlilik artışı hedeflendiği zaman, kaçınılmaz bir şekilde tarım kesiminden diğer kesimlere işgücü kaydırılması gerektiği ortaya çıkmaktadır. Nitekim, Türkiye'de verimlilik artışının 2/3 ünün tarım sektöründe düşük verimlilikte çalışan işgücünün daha yüksek verimlilikte çalışan hizmet ve sanayi sektörlerindeki geçişte yattığı diğer bazı araştırmalarda da öne çıkmaktadır. [14] [15]

• 2017-2026 döneminde istihdam ve verimlilik artışlarının bir arada vücut bulması istendiği takdirde, işsiz sayısı ve işsizlik oranının bir süre artmasına katlanılması gerekmektedir. İşgücüne katılım oranının 2017 yılında %52'den 2026 yılında %57'ye, istihdama katılım oranının da %47'den %50'ye çıkması 2009'da başlayan eğilimlerin sürdürülmesini temel almaktadır. İşgücü arz ve talep piyasasındaki gelişmeleri dikkate alırsak, 2026'da toplam işsiz sayısı 4,8 milyon, işsizlik oranının %12 olması söz konusu olacaktır. **(Grafik 1.14.A)**

14- "REF Sabancı Üniversitesi (2013) -TÜSİAD Rekabet Forumu; "Türkiye'de Sanayi Politikası ve Yapısal Değişimler" Çalışma Tebliği", İzak Atiyas, Ozan Barış
https://tusiad.org/tr/yayinlar/raporlar/item/6857-sabanci-universitesi-tusiad-rekabet-forumu-ref-turkiyede-sanayi-politikasi-ve-yapisal-degisimler-calisma-tebligi
"Çalışma son 10 yıl içinde işgücü verimliliğinin ciddi biçimde arttığını ve bununla birlikte hem makro düzeyde hem de imalat sanayi düzeyinde katma değer ve istihdamın yapısında da ciddi değişiklikler meydana geldiğini ortaya koymaktadır. Sektörel milli gelir veriler kullanılarak toplam işgücü verimliliğindeki artış sektörel işgücü verimliliğindeki artış ile istihdamın düşük verimli sektörlerden verimliliği yüksek olan sektörlere kaymasından kaynaklanan verimlilik artışı bileşenlerine ayrıştırılmıştır. **Yapılan hesaplara göre, toplam işgücü verimliliğindeki artışın yaklaşık üçte ikisi işgücünün düşük verimli sektörlerden yüksek verimli sektörlere kaymasından ileri gelmiştir.** İhracatta da önemli yapısal değişiklik meydana gelmiştir. Bu yapısal değişiklikler seçici bir sanayi politikasının özelliklerinden kaynaklanmış gözükmemektedir çünkü söz konusu dönemde sanayi politikası sektörel seçicilik göstermemiştir. Çalışma ayrıca büyümenin kalitesindeki yetersizlikleri de tartışmaktadır."

15-TEPAV (2010) "STRUCTURAL TRANSFORMATION AND ECONOMIC DEVELOPMENT" Dani Rodrik
https://www.tepav.org.tr/tr/yayin/s/348

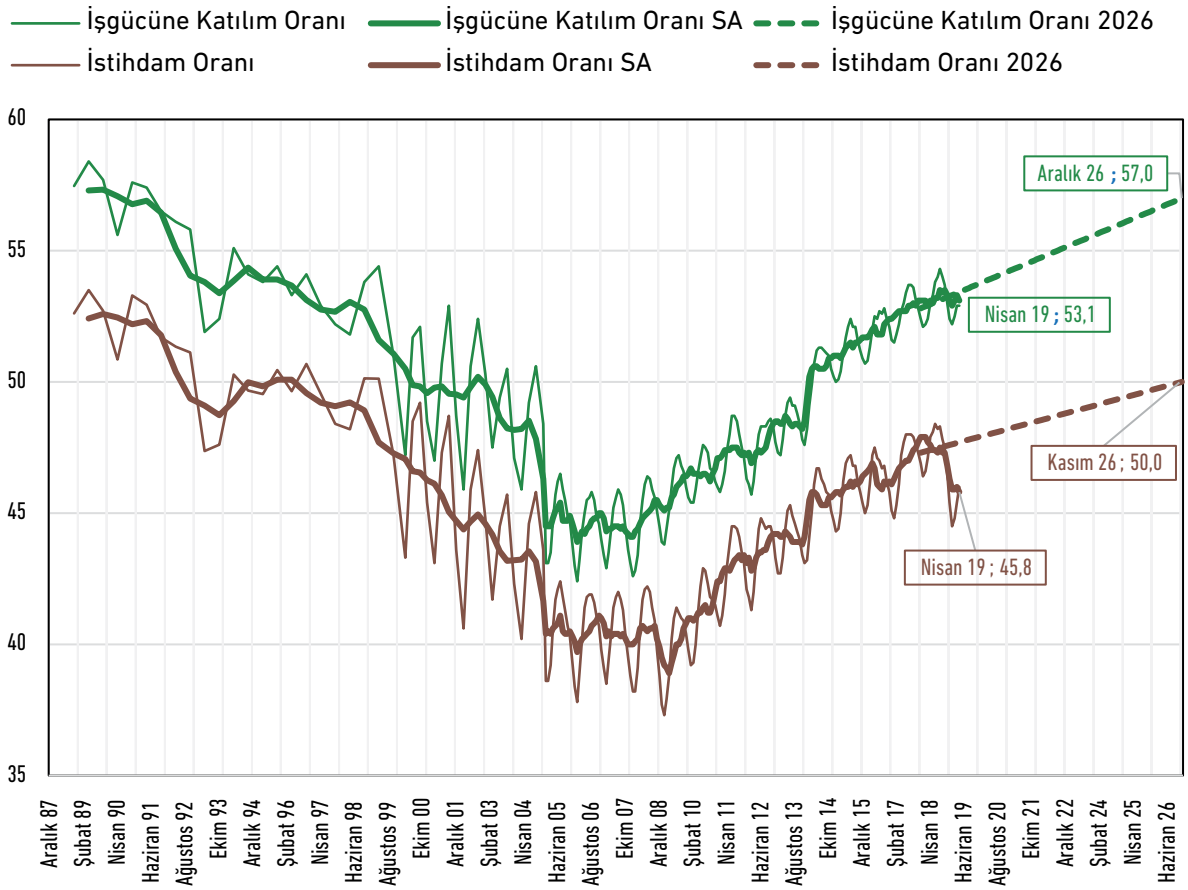
• 2026'ya doğru tahmin yaparken istihdam ve işsizlik değişkenlerindeki değişimler elbette çok önem arz etmektedir. Bunu yapmak bir anlamda işgücü arz ve talebinin nasıl gelişeceği hakkında nüfus tahminleriyle büyümeye bağlı olarak istihdam tahminlerini çakıştırmak zorundayız Bunun için 2017-2026 dönemindeki gelişmenin istatistiksel olarak tarihsel bir perspektife oturtulma ihtiyacı bulunmaktadır. **(Grafik 1.15)**

İşgücü talebi açısından, 2017 yılı temel alındığında 2026'ya kadar 9 yıl ileriye bir projeksiyon yapmak durumundayız! Burada işgücü talebi kısmında ilk bölümde incelediğimiz tarım sektöründe çalışan başına verimlilik artışı hedeflerine ulaşmak açısından tarım sektöründe 1,3 milyonluk bir istihdam kaybını öngördük! Buna karşılık 9 yıllık bir perspektifte sanayi 2,5 milyon, hizmet sektörü ise 5 milyon istihdam yaratabileceklerdir. Dolayısıyla toplam istihdam artışı 6,2 milyon olacaktır.

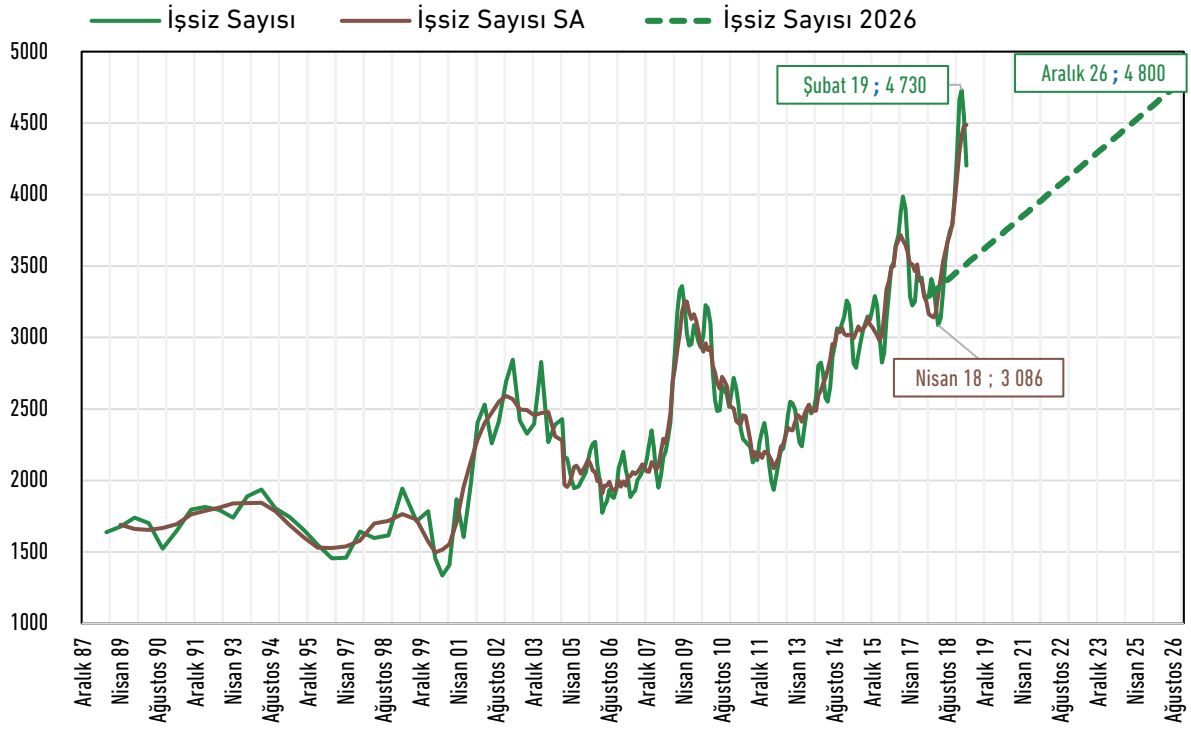
İşgücü arzı tarafından, gene Birinci Bölümdeki nüfus artış ve işgücüne katılım tahminlerini kullanırsak, nüfus artışının 10 milyon kişi, 15+ nüfus artışının 8,4 milyon kişi, işgücüne katılımın da 8 milyon kişi olabileceğini tahmin ediyoruz.

İşgücü arzı 8 milyon, işgücü talebi 6,2 milyon kişi olunca işsiz sayısı 2017-2026 döneminde 1,8 milyon artmaktadır. Mevcut 3 milyon işsiz sayısına 1,8 milyon eklendiğinde 4,8 milyon işsiz ve ve %12 işsizlik oranına ulaşıyoruz. Gerçi Şubat 2019 itibariyle işsiz sayısı 4,730 milyonu yakalamış olmakla beraber, büyüme %4,7'lik uzun dönem eğilimine geri döndüğünde işsiz sayısı da tahmin eğilimine geri dönecektir. (Grafik 1.14.B)

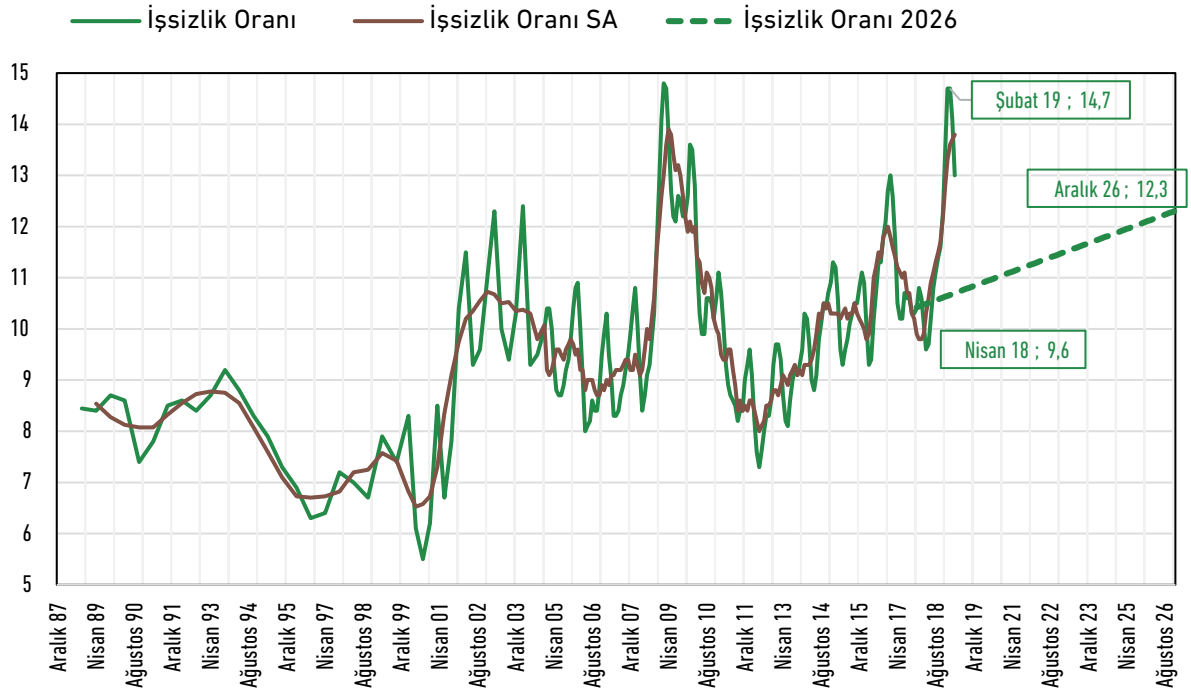
Grafik 1.13: İşgücüne Katılım ve İstihdam Oranı (%)

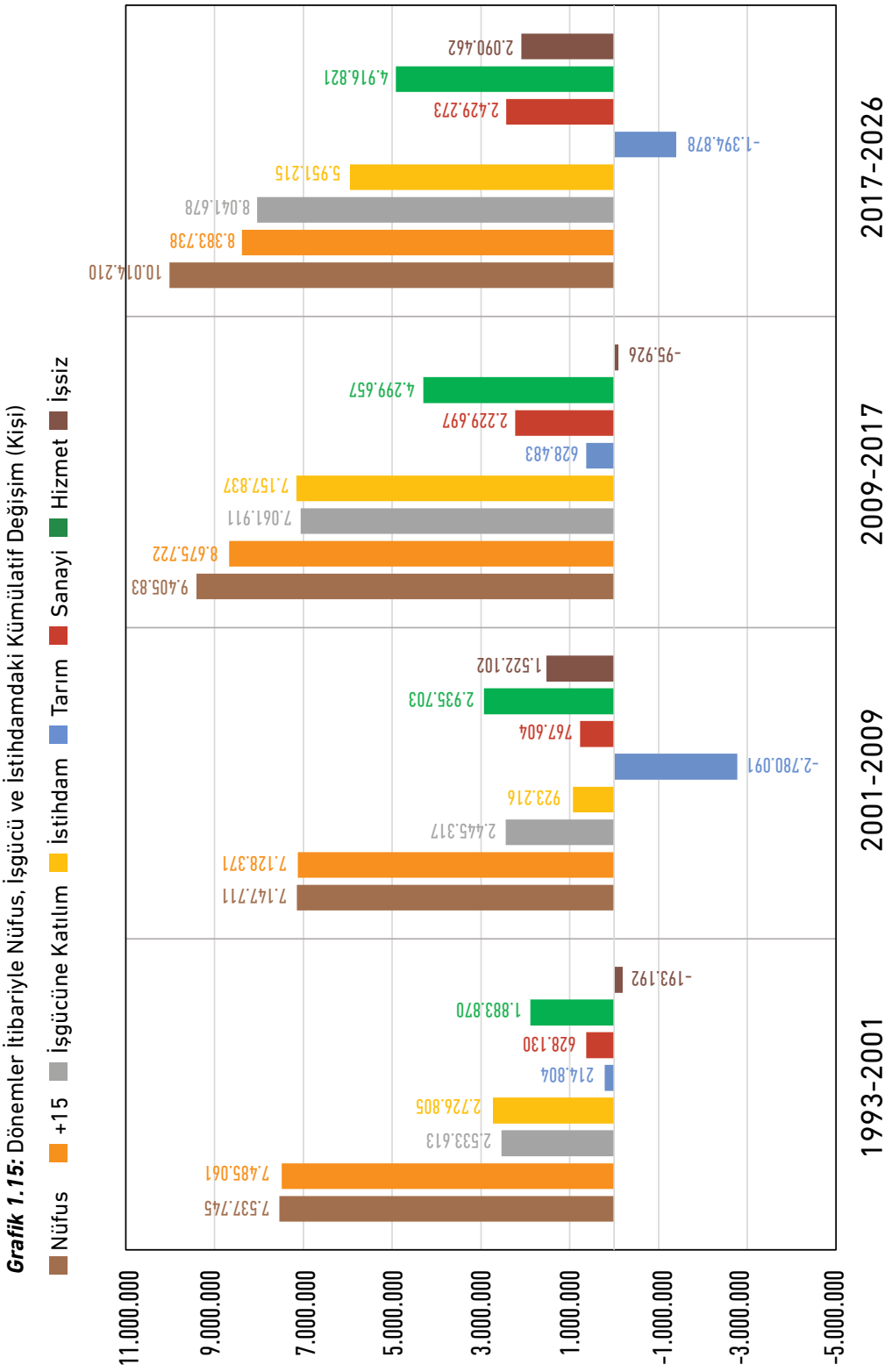

Grafik 1.14 A: İşsiz Sayısı (Bin Kişi)

Grafik 1.14 B: İşsizlik Oranı (%)

Grafik 1.15: Dönemler İtibariyle Nüfus, İşgücü ve İstihdamdaki Kümülatif Değişim (Kişi)
Nüfus
+15
İşgücüne Katılım
İstihdam
Tarım
Sanayi
Hizmet
İşsiz
11.000.000
9.000.000
7.000.000
5.000.000
3.000.000
1.000.000
-1.000.000
-3.000.000
-5.000.000
1993-2001
2001-2009
2009-2017
2017-2026
7.537.745
7.485.061
2.533.613
2.726.805
214.804
628.130
1.883.870
-193.192
7.147.711
7.128.371
2.445.317
923.216
-2.780.091
767.604
2.935.703
1.522.102
9.405.83
8.675.722
7.061.911
7.157.837
628.483
2.229.697
4.299.657
-95.926
10.014.210
8.383.738
8.041.678
5.951.215
-1.394.878
2.429.273
4.916.821
2.090.462

6. KOBİ AĞIRLIKLI SANAYİ VE HİZMET SEKTÖRÜNDE YEREL YATIRIM ORTAMININ GELİŞMESİ:

Türkiye'de KOBİ'lerin düşük verimlilikle çalıştıkları ve bu nedenle rekabet güçlerinin zayıf olduğu AB karşılaştırmalarıyla ortaya çıkmaktadır. 2017 verileriyle bakıldığında istihdamın %40'ını barındıran ve 1-19 kişi çalıştıran şirketlerin AB28 ortalamasına göre verimliliği %17'lerde kalmaktadır. [16]

Mevcut en son 2014 verileriyle TUİK KOBİ rakamlarına bakıldığında, cari ABD US$'ı cinsinden, tarım sektöründe verimlilik, çalışan başına 9.362 US$ iken, 1-19 kişi çalıştıran Mikro KOBİ'lerde verimlilik 5.330 US$ olarak göze çarpıyor. Yani Mikro KOBİ'lerdeki verimlilik, tarım kesiminin verimlilik düzeyinin yarısına tekabül etmektedir. [17] **(Grafik 1.16)**

Buna karşılık, şirketlerin istihdam sayısı arttıkça çalışan başına katma değer artışı da yükselmektedir. Şirketler büyüyüp teknoloji, inovasyon, insan kaynağı, yönetim yetkinleri arttıkça daha üretken hale gelmektedirler. İstatistiksel olarak, ulusal muhasebe ve KOBİ rakamları kapsama alanlarının farklı olması nedeniyle farklılık göstermektedir. KOBİ istatistikleri tarım, sanayi ve hizmet sektörlerine mensup şirketleri beraberce kapsamaktadır.

Bu Mikro KOBİ'lerin verimsizliği konusu, **"OECD KOBİ İş Ortamı Kavramsal Çerçevesi"** yaklaşımıyla topyekûn ele alınması gereken bir konudur. [18]

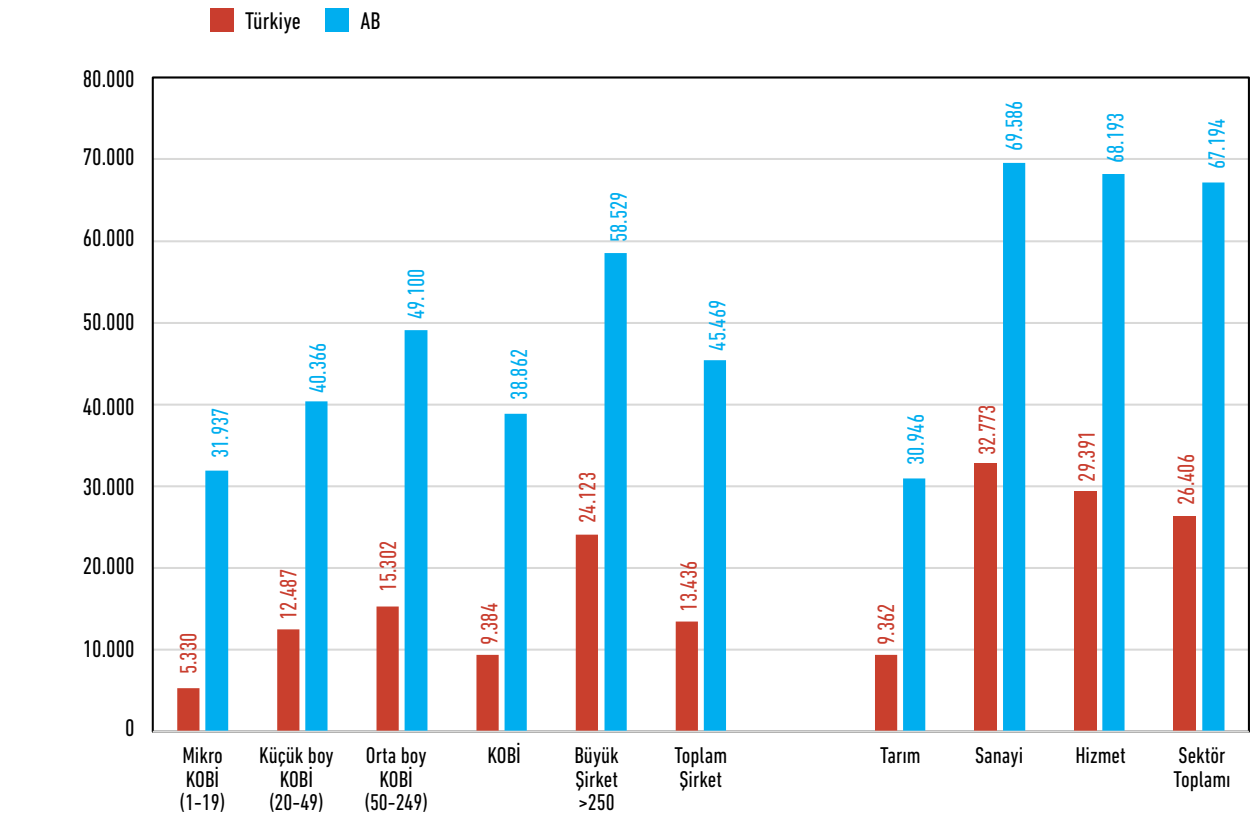
16- TÜSİAD (2018) "TÜSİAD-REF, "Sıçrama Yapan Şirketler" 2018
https://tusiad.org/tr/yayinlar/raporlar/item/9969-sicrama-yapan-sirketler-raporu

17- REF (2014) "Labor Productivity: Large vs. Labor Productivity: Large vs.Small, Türkiye vs. EU Small, Türkiye vs. EU Small, Türkiye vs. EU" Ahmed Ezz Eldin Mohamed,Sabanci University Sabanci University
https://ref.sabanciuniv.edu/sites/ref.sabanciuniv.edu/files/not_ahmed_ezz_eldin_policy_note.pdf

18- OECD (2017), "Small, Medium, Strong. Trends in SME Performance and Business Conditions"
https://doi.org/10.1787/9789264275683-en.

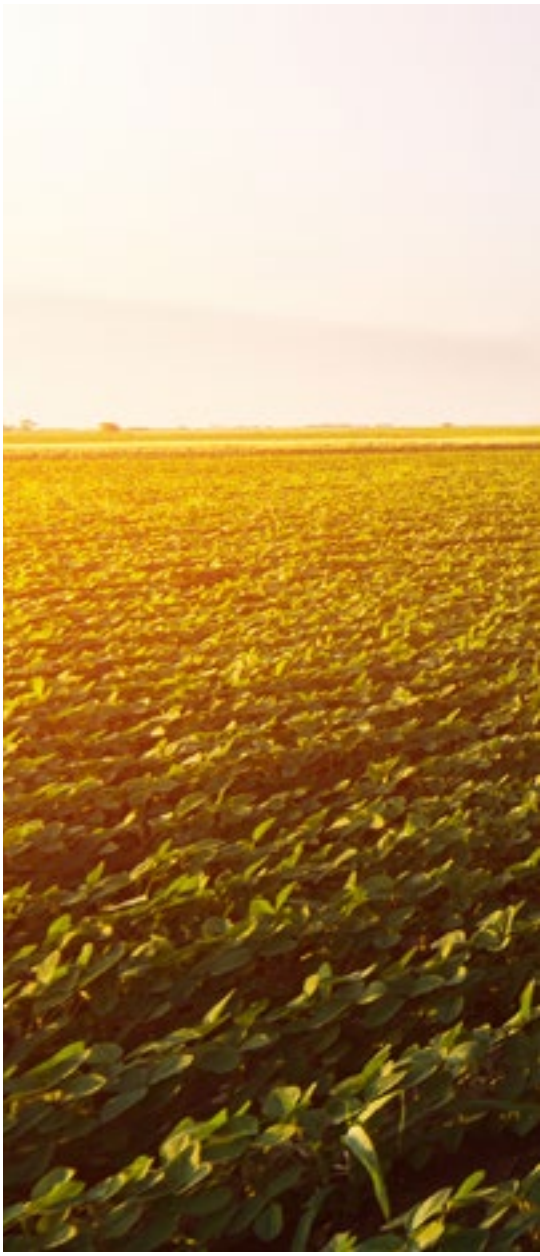
Grafik 1.16: Türkiye ve AB'de Sektör ve Firma Temelinde Verimlilik (Çalışan Başına Katma Değer-2017) (Cari US$)

II. SEKTÖREL BÜYÜME MODELİ: KATMA DEĞER VE KATMA DEĞER FİYATLARI

Bu bölümde 1998-2017 dönemi eğilimleri kullanılarak, 2018-2026 dönemi için bir senaryo çalışması yapılıyor. Tarım/sanayi/hizmet üçlü sektör yapısı için çalışan başına katma değer (verimlilik) ve istihdam değişkenleri için üssel (exponential) model yardımıyla seriler uzatılıyor. Böylece üç temel sektör için "2010 US$ sabit fiyatlarıyla" 2026'ya doğru katma değerin nasıl seyredeceği ortaya konuyor. İkinci aşamada, US$ bazında deflatörler için, biri fiyatların ortalama %1,5/2 kadar arttığı "Yüksek Senaryo" diğeri fiyatların ortalama % -1,5/-2 kadar düştüğü "Düşük Senaryo" olmak üzere 2 senaryo çiziliyor. Deflatör senaryolarından hareketle sektörlerin cari katma değer ve dolayısıyla çalışan başına cari katma değer büyüklüklerinin hesaplanması mümkün olmaktadır.

7. SEKTÖREL KATMA DEĞERLERİN SABİT FİYATLARIYLA GELİŞMESİ

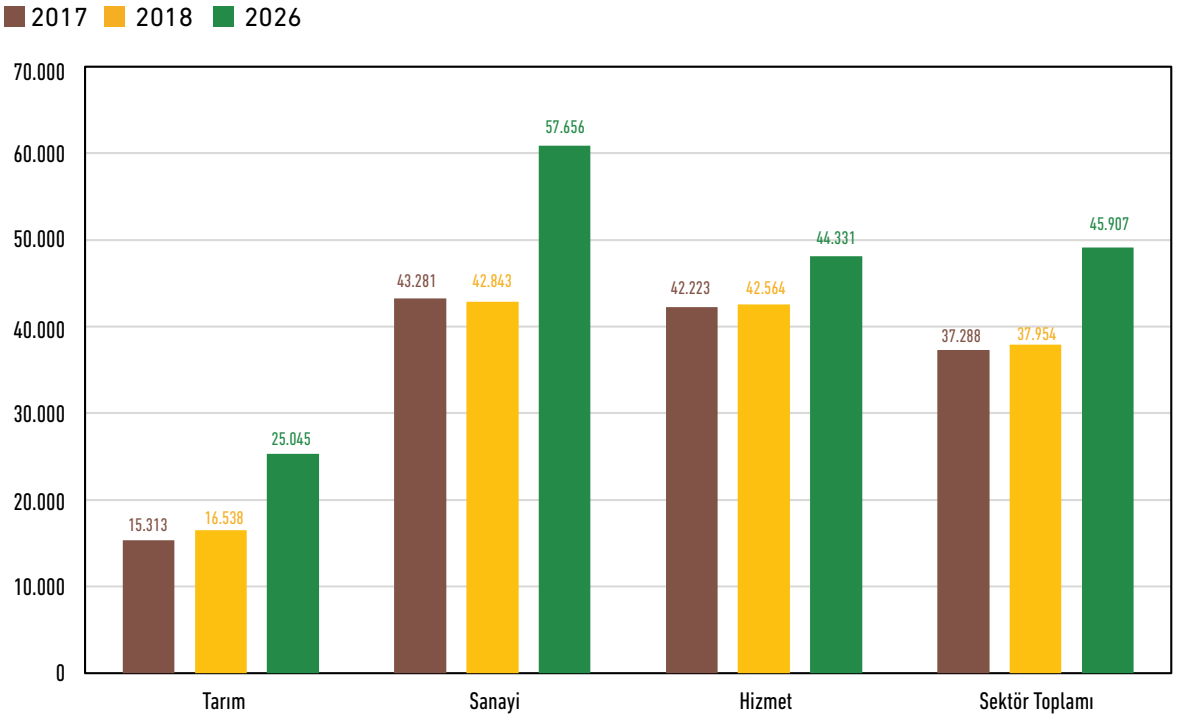
Sektörlerin 2010 US$ sabit fiyatlarıyla katma değer, istihdam ve çalışan başına verimlilikleri incelendiğine "Orta Gelir Tuzağı"ndan çıkışın vazgeçilmez şartı 1998-2017 eğilimlerinin 2018-2026 döneminde de sürdürülmesidir. Buna göre sanayi sektörü %7,09 büyüme, %3,8 yıllık ortalama verimlilik artışıyla büyümenin çekici gücünü oluşturmalıdır.

2017 yılı itibariyle elimizdeki son verilere bakarsak, -2010 sabit US$ fiyatlarıyla çalışan başına katma değer düzeyini verimlilik ölçüsü olarak kullandığımız zaman tarımda 15.313 $, sanayide 43.281 $, hizmetlerde 42.223 $ ve nihayet tüm ekonomide çalışan başına 37.288 $ katma değer üretildiğini gözlemliyoruz. Tarım sektöründeki çalışan başına verimlilik, ekonomideki ortalama verimliliğe göre %60 daha düşük bir performans sergiliyor. Sanayi ve hizmet sektörlerinin verimlilikleri ise birbirine çok yakın bir düzeyde bulunuyor. Güncellenen son 2018 yılı verileri dikkate alındığında benzer bir çalışan başına katma değer yapısının süregeldiğini görüyoruz. (Grafik 2.01)

2026 yılına doğru, sektörlerin çalışan başına katma değer olarak verimlilik değerlerini, 1998-2017 eğilimlerini referans olarak kullanarak (Tarım %4,59, Sanayi %3,20, Hizmetler %0,77) ortalama artış oranlarıyla uzattığımız zaman (Tarım %5,27, Sanayi %3,36, Hizmetler %0,56) toplam sektörel verimliliği %2,34 artırmış oluyoruz. Bu 1998-2017 döneminde %3,20 olan eğilimin altında bir rakamı ifade ediyor. **(Tablo 2.01, Grafik 2.02)** Bunun nedeni 2026'ya doğru hizmet sektörünün üretim ve istihdam olarak yavaşlamasına karşılık, sanayi sektörünün bir hızlanma yaşamasıdır. Tarım sektörü katma değeri en az artan sektör konumunda olup, istihdam kaybına uğradığı için, verimlilik artışı oldukça yüksek gözükmektedir. Buna karşılık, sanayi sektörü hem verimlilik düzeyi hem katma değer artışı hem de verimlilik artışı en yüksek olan sektör konumundadır.

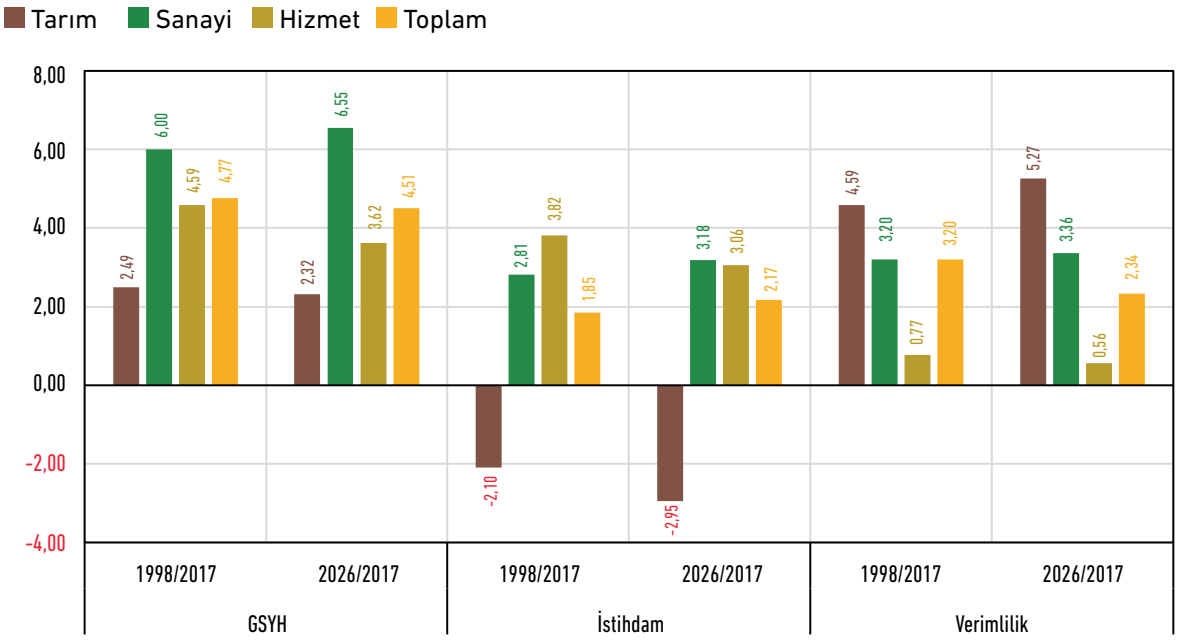
Sonuç bölümünde daha ayrıntılı biçimde sunulduğu gibi, tarım kesiminde yapısal reformların gerçekleştirilmesi, sanayileşme politikalarının sanayi sektöründe dijitalleşmeyi hızlandırması ve böylece üretim teknolojilerinin son gelişmelerinden yararlanması durumunda, sektörler mevcut verimlilik artış eğilimlerini devam ettirebileceklerdir. Bu taktirde, 2026 yılında sabit 2010 US$ temelinde çalışan başına tarımda 25.045 $, sanayide 57.656 $, hizmette 44.331 $ ve toplamda 45.907 $ seviyelerine ulaşılmış oluyor. Sektörel çalışan başına katma değer verileri **(Grafik 2.03)**, sektörel istihdam verileriyle çarpıldığında **(Grafik 2.04)**, 2010 sabit US$ cinsinden sektörel katma değerlere ulaşılmaktadır. **(Grafik 2.05)** Bu senaryoda Türkiye'nin sabit fiyatlarla yıllık ortalama katma değer artışı uzun dönem trendine uygun olarak %4,7 olmaktadır.

Grafik 2.01: Sektörlere göre Çalışan Başına Katma Değer (Sabit 2010 US$)

Grafik 2.02: Sektörel GSYH, İstihdam ve Verimlilik (Yıllık ortalama % artış)

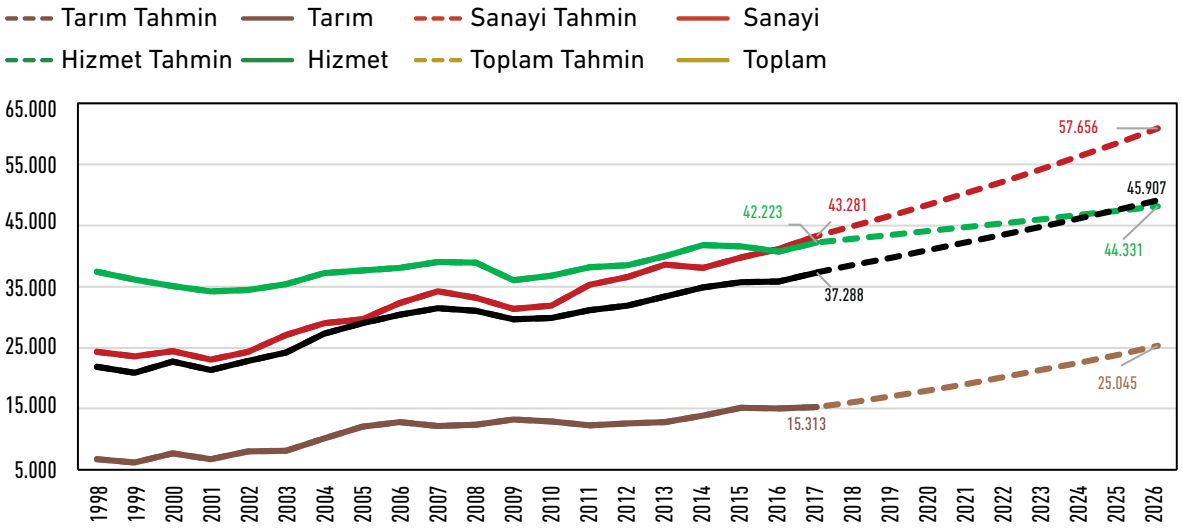

Tablo 2.01: Sektörlerde Katma Değer, İstihdam ve Verimlilik (Düzey ve Yıllık % Artış)

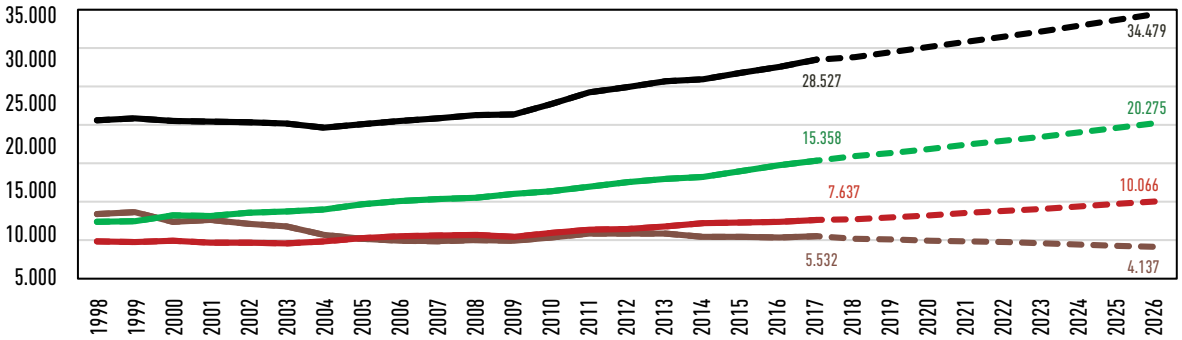
	Mutlak Rakamlar								
	Katma Değer (2010 US$)			İstihdam (Bin Kişi)			Kişi Başı Katma Değer (2010 US$)		
	1998	2017	2026	1998	2017	2026	1998	2017	2026
Tarım	56.189	84.714	103.624	8.369	5.532	4.137	6.714	15.313	25.045
Sanayi	120.292	330.528	580.367	4.874	7.637	10.066	24.679	43.281	57.656
Hizmet	279.375	648.474	898.810	7.401	15.358	20.275	37.747	42.223	44.331
Toplam	455.856	1.063.716	1.582.801	20.644	28.527	34.479	22.082	37.288	45.907

	Üstel Eğilimler (Ortalama Yıllık % Artış)					
	Katma Değer (2010 US$)		İstihdam (Bin Kişi)		Kişi Başı Katma Değer (2010 US$)	
	2017/1998	2026/2017	2017/1998	2026/2017	2017/1998	2026/2017
Tarım	2,49	2,32	-2,10	-2,95	4,59	5,27
Sanayi	6,00	6,55	2,81	3,18	3,20	3,36
Hizmet	4,59	3,62	3,82	3,06	0,77	0,56
Toplam	4,77	4,51	1,85	2,17	2,92	2,34

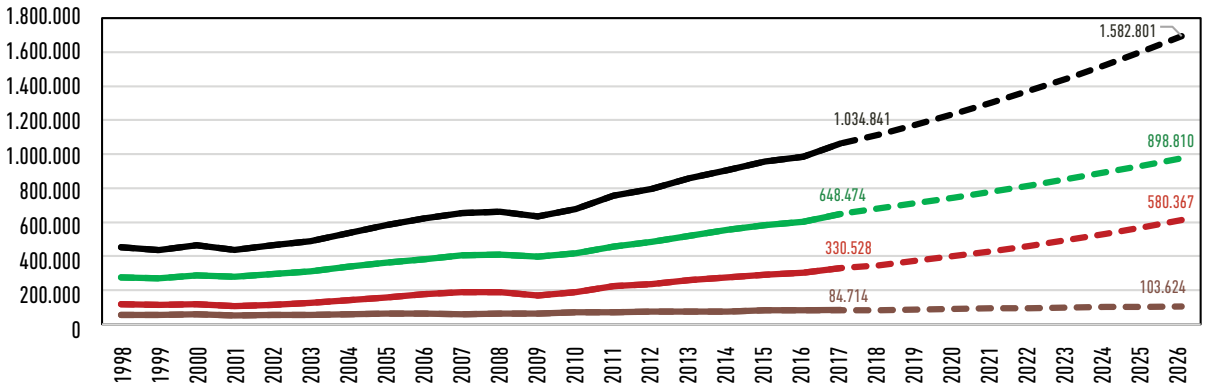
Grafik 2.03: Sektörlere göre Çalışan Başına Verimlilik (2010 US$)

Grafik 2.04: Sektörel İstihdam (Bin Kişi)

Grafik 2.05: Sektörel Katma Değer (2010 Sabit Milyar US $)

8. SEKTÖREL KATMA DEĞERLERİN CARİ FİYATLARA DÖNÜŞÜMÜ

Sektörlerin katma değer fiyatlarındaki gelişmelere (sektörel deflatörler) bakıldığında, 2002 yılına kadar istikrarlı bir görünüm sergilenirken, daha sonra 2013 yılına kadar dünyada ekonomik büyüme ve refah artışına paralel olarak bir patlama yaşandı. 2013 yılından itibaren ise, dünya fiyatlarında gerileme yaşanırken, Türk lirasının reel değer kaybına bağlı olarak, Türkiye'de refah kaybına neden oldu. Bu gelişmelerin tümüyle TL'nin reel kur hareketlerine bağlı olduğunu belirtmek gerekir.

Sektörlerde "Yaşam Düzeyi" ni yansıtan kişi başına cari gelirin belirlenmesi açısından sektörel katma değer fiyatlarının (yani sektörel deflatörlerin) eğilimleriyle ilgili yapılacak varsayımlar önem kazanmaktadır. Satın alma gücü açısından diğer ülkelerle karşılaştırıldığında mal ve hizmetler daha ucuz olabildiğinden "Yaşam Standartı"nız yüksek olsa bile ülkeler arası zenginlik, gelişmişlik ölçütü olarak "Yaşam Düzeyi" yani kişi başı cari US$ ölçütü kullanılmaktadır.

1998-2017 dönemi üzerinden deflatörlerdeki gelişmeleri incelediğimizde, 2001-2008 döneminde önemli bir sıçrama yapıp 2,5 misli artırdıktan sonra, 2009-2010 yıllarında keskin dalgalanma sergilediklerini ve daha sonra 2017 yılına kadar %60 gerilediklerine şahit oluyoruz. Bu gelişmelerde, 2001-2010 döneminde TL'nin reel olarak değerlenmesi, 2010 sonrasında ise TL'nin reel olarak değer kaybının yansıması etkili olmuştur.

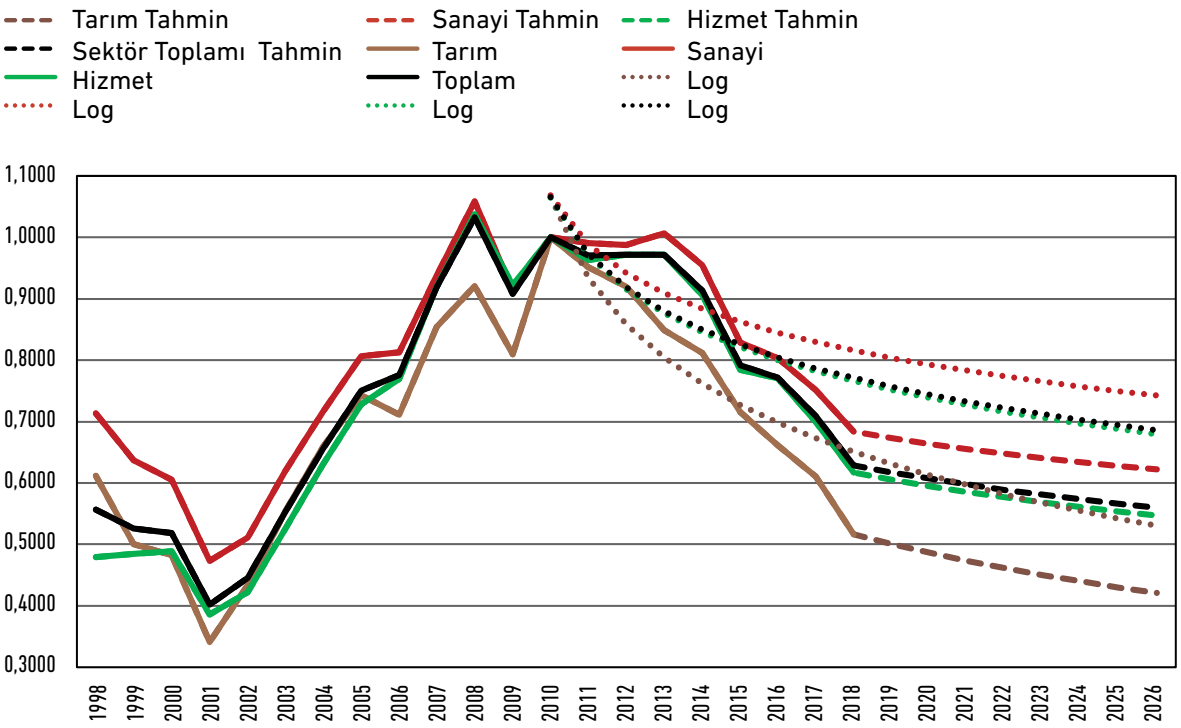
Deflatörlerin 2010-2017 eğilimlerinin devamı, yani kurun reel değer kaybının sürmesi olarak niteleyebileceğimiz (GSYH deflatöründe kümülatif %-19,5) senaryoya **"Düşük Senaryo"** adını beriyoruz. Buna karşılık, kurun reel olarak değer kazanması varsayımıyla deflatörlerin tekrar artış sergileyeceği (GSYH deflatöründe kümülatif %17,5) bir **"Yüksek Senaryo"** yu da, karşılaştırma yapabilmek açısından dikkate almak faydalı olacaktır. **(Grafik 2.06 ve Grafik 2.07)** Senaryoları ekonomik açıdan anlamlandırmak gerekirse, **"Yüksek Senaryo"** Türkiye'nin AB üyelik sürecinin "Gümrük Birliği'nin Güncellenmesi Projesi" yle birlikte ivme kazanması**, "Düşük Senaryo"** ise **2011 sonrası ekonominin rekabet gücü kaybının daha az oranlarda devam ettiği** ve buna bağlı olarak TL'nin de reel olarak değer kaybının sürdüğü bir senaryo olarak kabul edilebilir.

2026 hedef yılında, sektörlerin 2010 US$ fiyatlarıyla çalışan başına katma değerleri, her 2 senaryonun katma değer fiyatlarıyla cari değerlere dönüştürüldüğü zaman tarım 10.544-15.945 US$, sanayi 38.400-55.023 US$ hizmet sektörü 24.328-36.253 US$ ve sektör toplamı olarak 26.557-38.991 US4 değerlerini vermektedir. **(Grafik 2.08)**

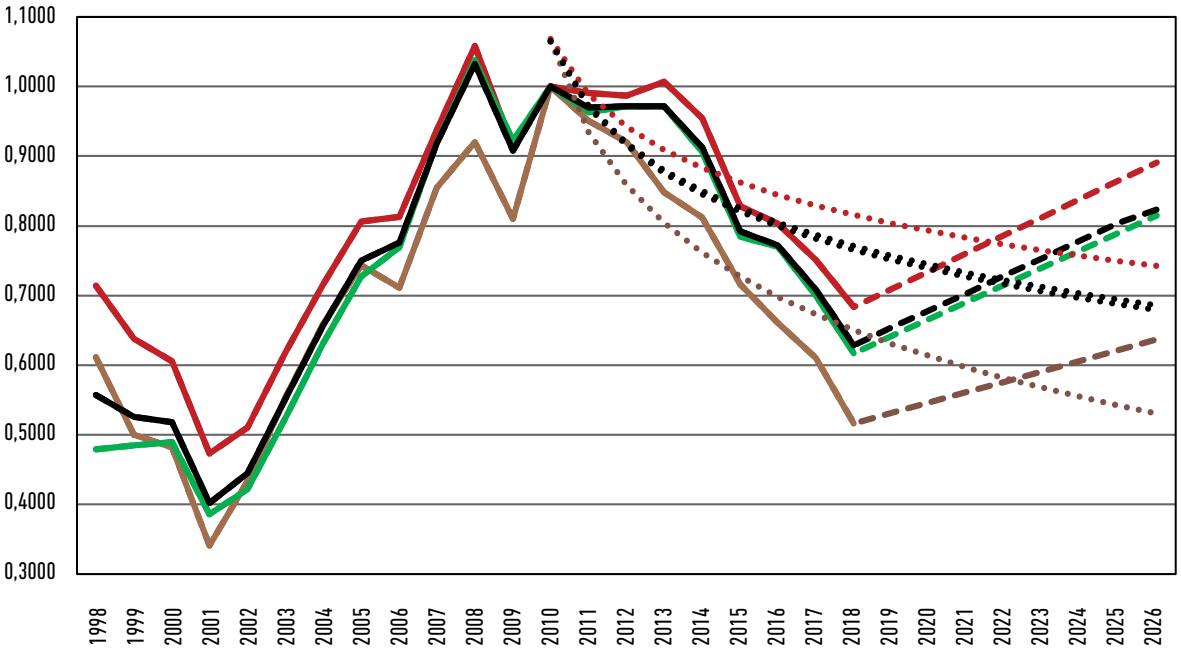
Kişi başına **"Cari $ fiyatlarıyla"** gelir açısından, 2026 yılında, her iki senaryo kişi başı 11.185$-16.422 $ değerlerine tekabül etmektedir. **"Yüksek Senaryo"** da **"Düşük Senaryo"** ya göre **"Yaşam Düzeyi"** açısından % 47 daha yüksek bir seviyeye ulaşmaktadır. GSYH deflatörünün 2018 yılında %16,2'den 2026'da %5'e (normatif olarak) gerileyeceği varsayımı altında, **"Düşük Senaryo"**da TL, -reel olarak- %-19,2 değer yitirmekte, **"Yüksek Senaryo"** da ise %13,9 değer kazanmaktadır. Fikir vermesi açısından, reel olarak, TL 2002-2011 arasında %140 değerlenmiş, 2019-2011 arasında ise %40 değer kaybetmiştir.

Sektörlerin sabit 2010 US$ olarak çalışan başına verimlilikleri, **"Yaşam Standartı"** nı belirlemektedir. Ancak, çalışan başına cari fiyatların ölçeceği **"Yaşam Düzeyi"**, TL'nin diğer para birimleri karşısındaki performansına bağlı olacaktır. Eğer 2018 yılının ikinci çeyreğinden itibaren hızla değer kaybetmiş olan TL, bu reel değer kaybının bir bölümünü geri kazanabilirse, (Yüksek Senaryo) bu kişi başına "Yaşam Düzeyi" ne olumlu yansıyacaktır. Ancak TL'nin reel değer kaybının geri kazanılamaması ve hatta devam etmesi durumunda (Düşük Senaryo), sabit fiyatlarla elde edilen performans "Yaşam Düzeyi" ne yansımayacaktır.

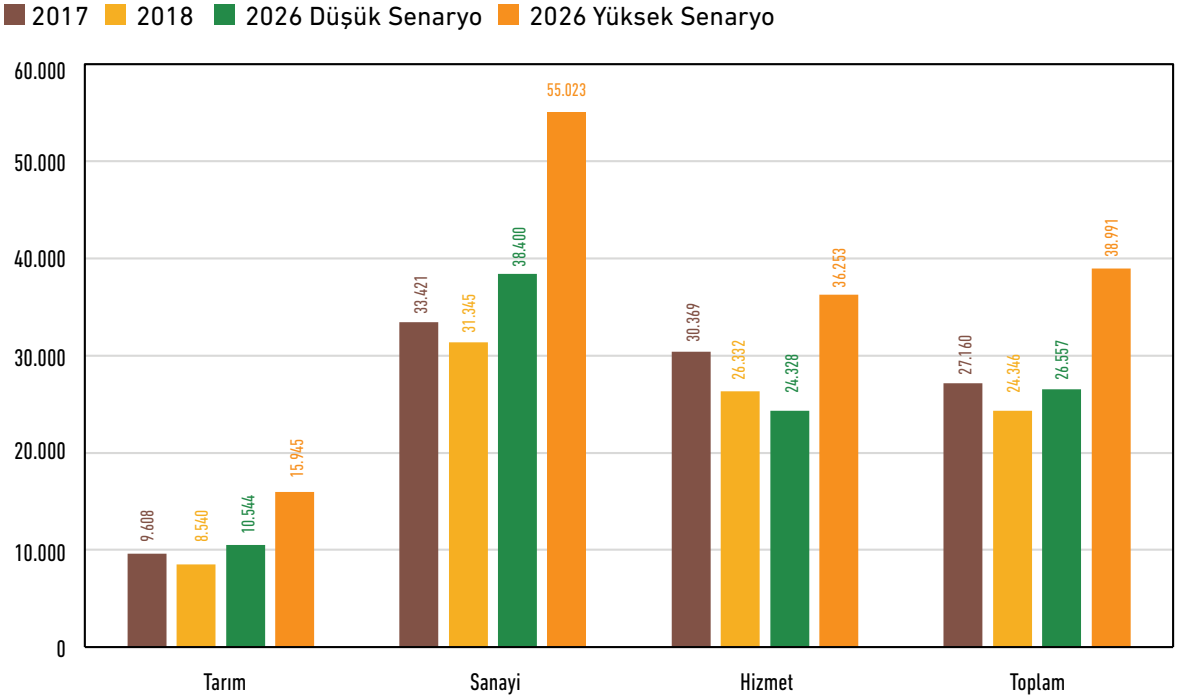
Grafik 2.06: Sektörel Katma Değer Fiyatları 2010 US$ =100 -Düşük Senaryo

Grafik 2.07: Sektörel Katma Değer Fiyatları 2010 US$=100- Yüksek Senaryo

Grafik 2.08: Çalışan Başına Katma Değer (Cari US $)

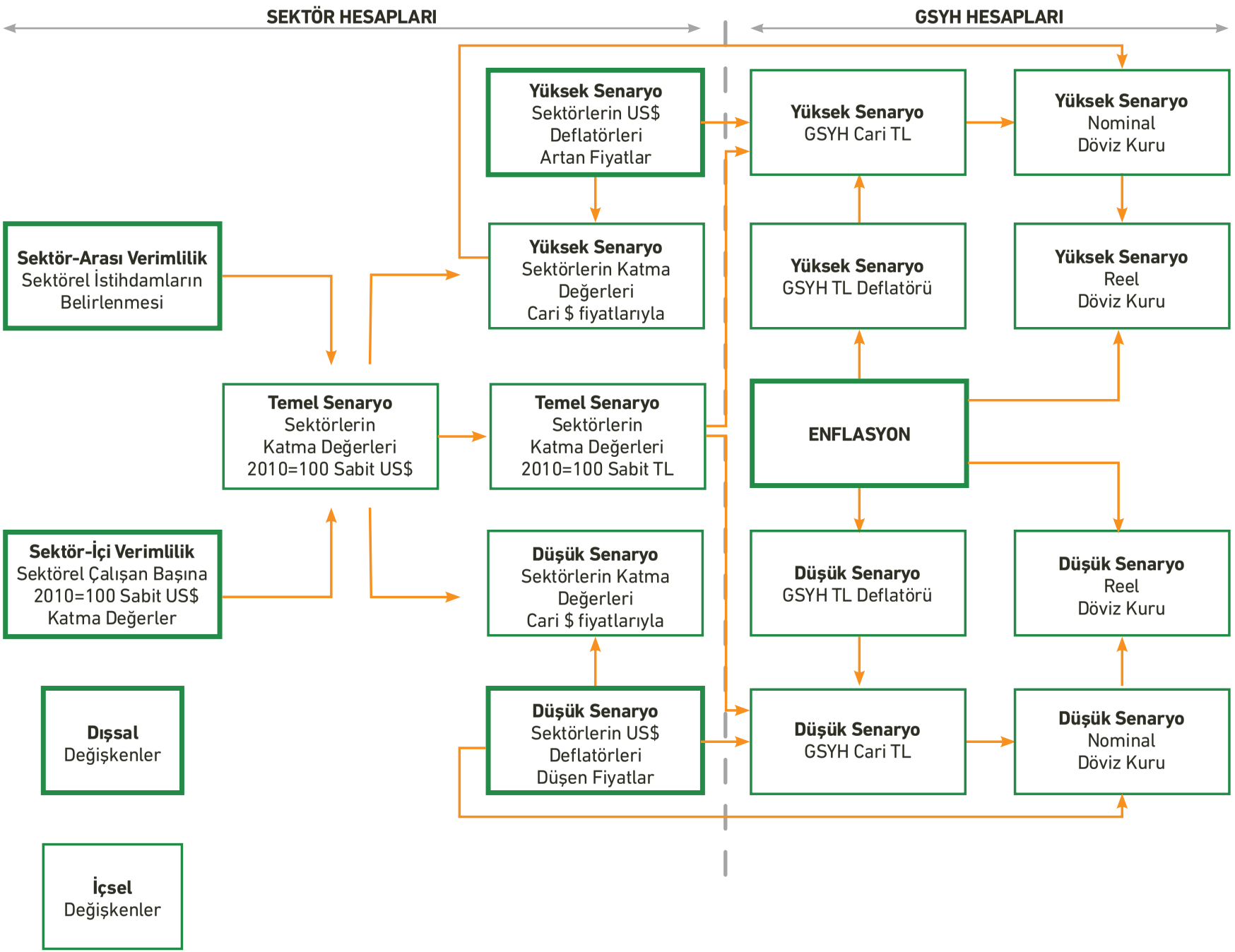
Çalışmada kullanılan model, reel büyüklüklerin ve fiyat oluşumunun kendi dinamikleri olduğunu varsayan neoklasik denilebilecek türde "dikotomik" ve "ardışık" bir modeldir. Dikotomiktir, çünkü birbirinden bağımsız şekilde, reel sektör gelişmelerini verimlilik, parasal sektör gelişmelerini enflasyon oranı belirlemektedir. Ardışıktır, çünkü içsel değişkenler arasında geri besleme mekanizması bulunmamaktadır. (Tablo 2.02)

Reel büyüklüklerde çıkış noktası olan, sabit fiyatlarla çalışan başına katma değerle ölçülen verimlilik bir anlamda sektörlerin yapısal özelliğini yansıtmaktadır. Sektörel fiyatlar (katma değer fiyatları veya deflatörler) US$ temelinde uluslararası fiyatlara tabi olarak belirlenmektedir. Modelin çözümlenmesinde, sektörlerde çalışan başına sabit katma değer ve istihdamın sektörel yapısı, sektörel 2010 US$ sabit katma değerleri belirlemektedir. Buradan 2010 kuruyla (1,5 TL/$) GSYH Sabit TL değerlerine geçilebilmektedir. US$ fiyatların dışsallığı sektörel US$ cari katma değerlerin hesaplanmasına imkân vermektedir. Sonraki aşamada, Türk lirası deflatör ve cari TL sektörel katma değerlere ulaşmak için "Enflasyon Varsayımı" gerekmektedir. Burada hükümetin, TCMB aracılığıyla elindeki araçlarla enflasyon hedeflemesi yapabileceği ve 2018'de %16,2 olan GSYH deflatörünün 2026'da hedef %5'e doğrusal olarak düşeceği varsayılmaktadır. Nihayet, sektörel katma değerlerin cari US$ ve cari TL olarak belirlenmiş olması, nominal kurların hesaplanmasına, oradan da enflasyon varsayımı kullanılarak reel döviz kurlarına ulaşılmasını sağlamaktadır.

Bu model yapısı yapısal unsurlarla (sektörel verimlilik ve istihdam yapısı), konjonktürel unsurları (enflasyon, döviz kuru) bir arada kullanmaktadır. Yapısal unsurlar veri alındığında, aynı enflasyon oranıyla farklı alternatif nominal büyüklüklere (Düşük/Yüksek Senaryolar) ulaşılabilmektedir. Bunun sonucu olarak, alternatif kişi başına cari gelir büyüklükleri hesaplanabilmektedir.

Yani belirli bir yapısal **"Yaşam Standartı"** (kişi başı sabit fiyatlarla gelir) söz konusu olduğu zaman, ulusal paranız reel olarak değer kaybediyorsa, konjonktürel olarak, uluslararası mal ve hizmet cinsinden **"Yaşam Düzeyi"** niz (kişi başı cari fiyatlarla gelir) itibariyle satın alma gücü kaybına, aksi durumda reel olarak değerlenen ulusal para ise, uluslararası mal ve hizmet cinsinden satın alma gücünüzde kazanca yol açmaktadır. 2001-2013 satın alma gücü kazancına, 2013-2018 ise satın alma gücünde kayba örnek teşkil eden dönemlerdir.

Tablo2.02: Tahminlerde Kullanılan Modelin Akım Şeması

II. REKABET GÜCÜ YÜKSEK TARIM SEKTÖRÜ

Çalışmanın bu bölümü, tarım kesiminin verimliliğine, fiyat yapısına ve destek politikasına odaklanıyor. Tarıma odaklanmak, tarım sektörünü ekonominin diğer sektörlerinden bağımsız ele almak anlamına gelmiyor. Tarım sektörü verimlilik artışı sağlayacaksa, bu öncelikle bu sektörde aşırı düzeyde bulunan işgücünün sektör-dışına, yani sanayi ve hizmet sektörüne transfer edilmesiyle ve tarım destek politikasının piyasa bozucu "Üretici Destek" kategorisinden sektör-içi inovasyon ve teknoloji desteklerini kapsayan "Genel Hizmetler" kategorisine kaydırılmasıyla[19] mümkün olacaktır.

19- "The Turkish agro-food sector has the potential to significantly contribute to the country's overall economic development, but its ability to do so will depend largely on productivity growth. To achieve this, a fundamental challenge will be to overcome the buffer role traditionally played by agriculture; labour resources must be re-allocated to more efficient uses within and outside this sector. In essence, agricultural productivity growth in Türkiye will depend on the extent to which the country's overall economic and human development enables rural people to generate income outside low-technology agriculture." p.15
OECD (2016), Innovation, Agricultural Productivity and Sustainability in Türkiye, *https://read.oecd-ilibrary.org/agriculture-and-food/innovation-agricultural-productivity-and-sustainability-in-turkey_9789264261198-en#page1*

9.
TARIMDA VERİMLİLİK

Tarım sektöründeki sorunlar, çalışan başına katma değer artırılarak çözülebilir. "Orta Gelir Tuzağı"ndan kurtulmak için tarım kesiminde verimlilik artışı şart... Bu konuda tarım sektörü ekonomide üstüne düşen rolü oynamalı... "Rekabet Gücü" kazanmak, verimlilik artışlarından geçiyor.

Tarım sektörünün sorunları uluslararası standartlara göre çalışan başına düşük katma değer düzeyiyle yakından ilgili gözüküyor. Yapılacak her reform, atılacak her adım bu verimlilik artışına yansıdığı ölçüde başarılı veya başarısız olarak nitelendirilebilir. 1998-2017 döneminde 2010 sabit US$ fiyatlarıyla baktığımızda ortalama %2,49 büyüyen sektör, ortalama %-2,10 istihdam kaybetmiş. Sonuç olarak ortalama %4,59 çalışan başına verimlilik artışı sağlamış.

Tarım sektörünün özelliği şurada yatıyor:

- Sektör sanayiye hem hammadde hem de işgücü sağlayan bir konumda,
- Ülkenin gıda güvenliğini sağlayan sektör,
- Nüfusumuzun sağlıklı beslenmesinden sorumlu,
- Tarım-Ormancılık-Balıkçılık, gıda ve içecek ile tütün sektörleri bir bütün olarak ele alındığında 2018 yılında 3,7 milyar US$ dış ticaret fazlası vermiş konumda. **(Grafik 3.01)**

Her ülke tarım sektörünün öneminin bilinciyle kendi tarım ve gıda sektörünü el üzerinde tutuyor. Elbette önemli destekler sağlıyor, ama verimli olmasına, teknoloji ve inovasyon içermesine, bu sayede şirketlerin büyümesine ve dünya piyasasında söz sahibi olmasına çalışıyor. Türkiye ekonomisi açısından tarım sektörünün 2010 yılında, cari US$ değeriyle, 69,7 milyar US$ lık katma değer ve çalışan başına 13.046 US$ la zirve yaptığını görüyoruz. **(Grafik 3.02)** Ancak, son 7 yılda TL'nin sürekli değer kaybı bu rakamları oldukça geriletti ve 2018 yılında çalışan başına 8.540 US$ değerine düştük. Verimsiz çalışan, ama her şeye rağmen dünya ölçeğinde oldukça büyük bir tarım sektörüne sahibiz ve bu bir ölçek avantajı doğuruyor.

Önümüzdeki 10 yılda, 1997-2007 eğilimi devam ettirilebilirse, 2026 yılında tarımda katma değer %2,32 artacak, istihdam %-2,95 azalacak ve kişi başı katma değer yıllık ortalama %5,27'lik artışla 2010 US$ olarak 25.045 US$ a yükselecektir. AB'de de verimlilik 1997-2007 dönemi eğilimlerine uygun olarak artmaya devam edeceği varsayımı altında tarımda kişi başı katma değer 38.432 US$ ı bulacaktır. **(Grafik 3.03)**. Bu durumda, Türkiye ile AB arasındaki fark yeniden daralacak ve AB'yle kıyaslarsak %66 oranına inecektir. Türkiye bu rakamı daha önce 2006 yılında yakalamış ancak daha sonra aradaki makas yeniden açılmıştı.

Daha iddialı bir hedef ise, 2026 yılında AB düzeyine yani kişi başı 38.432'a ulaşmaktır. Bu hedefe ulaşmak için, 2018-2026 döneminde verimlilik artışının yıllık ortalama %9,94'e ulaşması gerekmektedir. Tarım kesimi, istihdamdaki payının %40'dan yarı yarıya %24'e gerilediği 1997-2007 döneminde ortalama %7,68'lik bir verimlilik artışı yakalamıştı. 2007 yılından 2017 yılına kadar verimlilik artış hızı %2,3'e gerilemiş bulunmaktadır. Tarımda kişi başına verimliliğin AB düzeylerine ulaşmasının kendiliğinden olmayacağı açıktır. Dolayısıyla, bu hedef için tarımda verimliliği hızla artıracak politikalara ihtiyaç vardır.

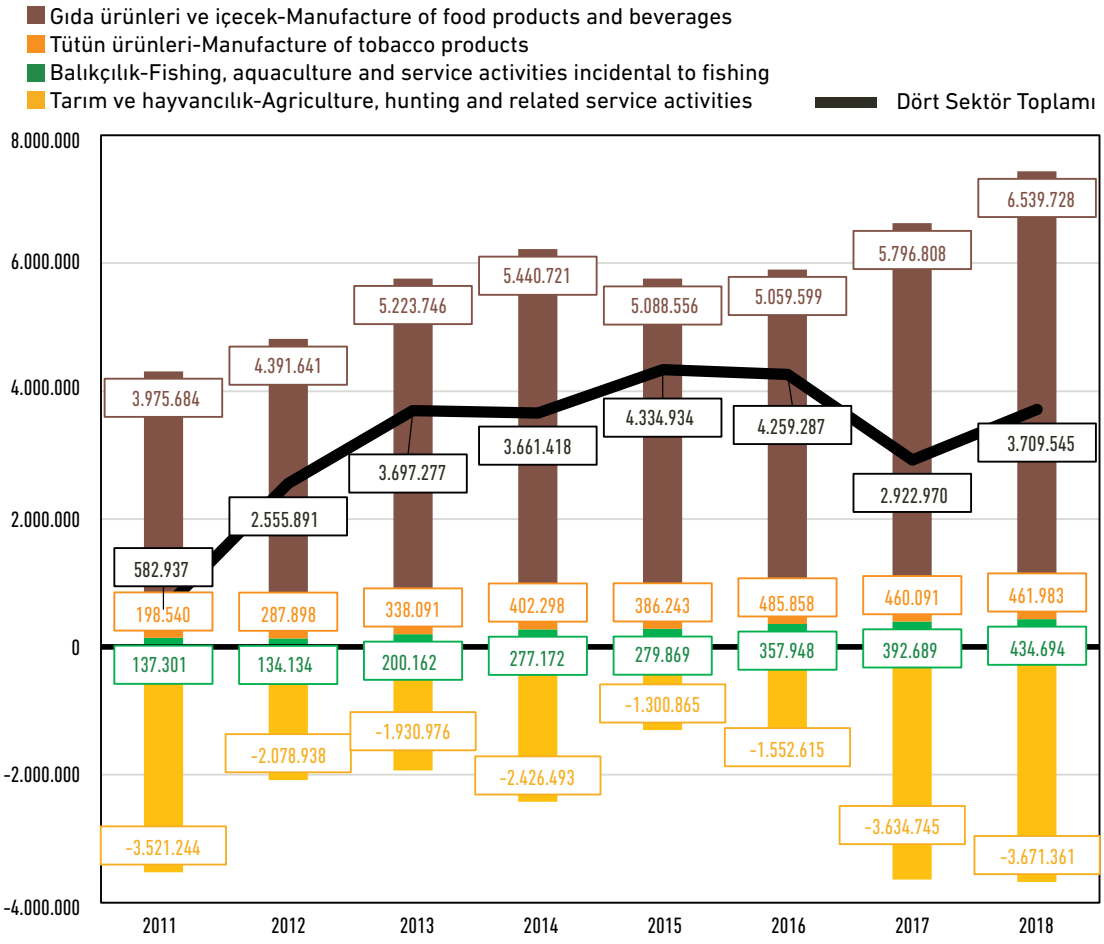
Çalışan başına verimlilik açısından, uluslararası örneklere baktığımız zaman, en başlarda, Yeni

Zelanda, ABD, Avustralya, Hollanda, Fransa gibi çalışan başına sabit 2010 fiyatlarıyla 50-100 bin US$ arasında katma değer üreten şampiyon ülkeler mevcut..**(Grafik 3.04)** Genel olarak Euro Bölgesi de bu açıdan iyi bir performansa sahip... Diğer Avrupa ülkeleri Avusturya, İrlanda, Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Slovenya, Yunanistan, Portekiz diğer AB ülkeleri devreye girince AB'de ortalama verimlilik 26.324 US$ a düşüyor. 1998-2017 döneminde verimlilik artışı açısından ise Çin ve Brezilya arkasından %4,5 artışla 3. sıradayız. **(Tablo 3.01)**

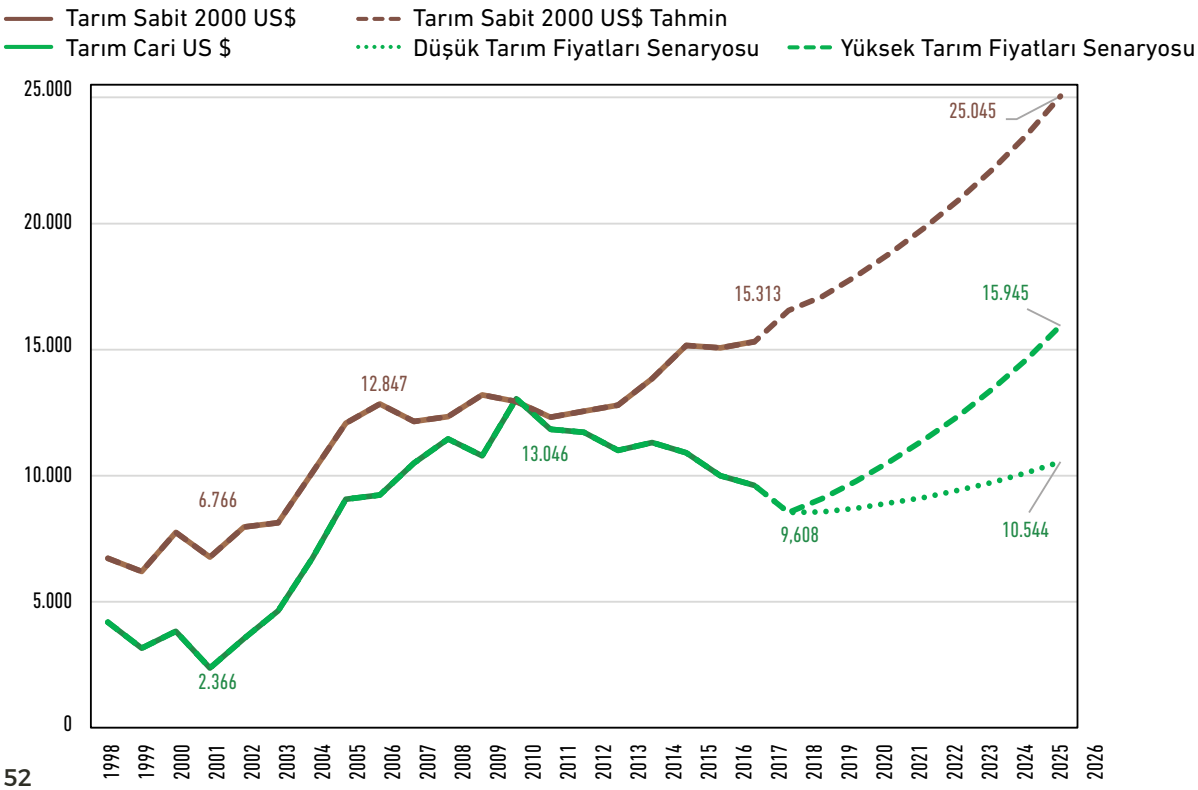
Tablo 3.01: Çalışan Başına Katma Değer (2010 US$)

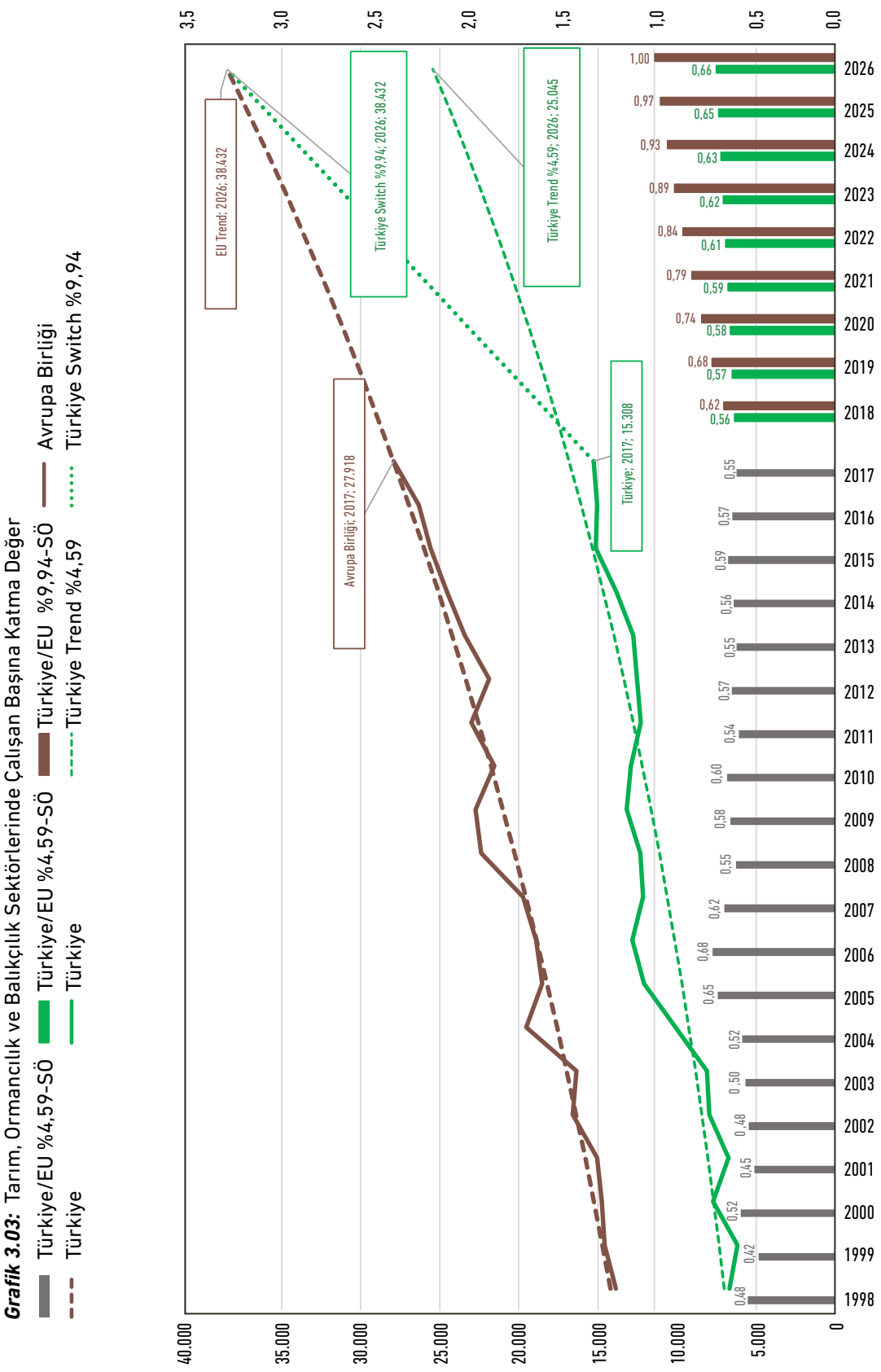
	ÜLKE	2013	2014	2015	2016	2017	Çalışan Başına Katma Değer 1998-2017 Ortalama
1	Hollanda	85.576	82.154	81.760	84.788	83.534	2,68
2	ABD	84.827	81.619	81.909	84.256	79.108	3,23
3	Fransa	47.280	58.978	61.096	50.886	60.339	2,81
4	Birleşik Krallık	52.179	48.170	52.846	49.765	49.040	1,61
5	İspanya	48.247	47.708	49.474	50.796	47.587	2,95
6	İtalya	47.776	45.755	46.201	44.190	43.137	1,77
7	Euro Bölgesi	37.946	40.622	41.680	41.024	42.462	3,15
8	Almanya	35.757	40.927	35.495	36.382	37.972	3,20
9	AB	23.478	25.128	25.816	26.547	32.007	3,81
10	Çek Cumhuriyeti	21.755	25.676	25.111	25.628	25.295	3,72
11	Yunanistan	17.577	19.208	19.820	19.039	20.928	1,92
12	Kore	16.045	17.394	18.727	19.126	19.113	4,53
13	Malezya	16.165	17.045	16.593	17.008	18.112	2,29
14	Rusya	12.048	12.929	13.359	13.661	15.880	6,04
15	Türkiye	12.934	13.897	15.185	15.049	15.308	4,50
16	Bulgaristan	10.338	10.146	9.496	10.200	10.241	1,87
17	Romanya	4.091	4.409	4.389	5.109	5.769	4,48
18	Meksika	5.217	5.313	5.420	5.632	5.694	1,69
19	Çin	2.720	3.008	3.222	3.430	3.653	7,25
20	Hindistan	1.524	1.510	1.511	1.595	1.669	3,44

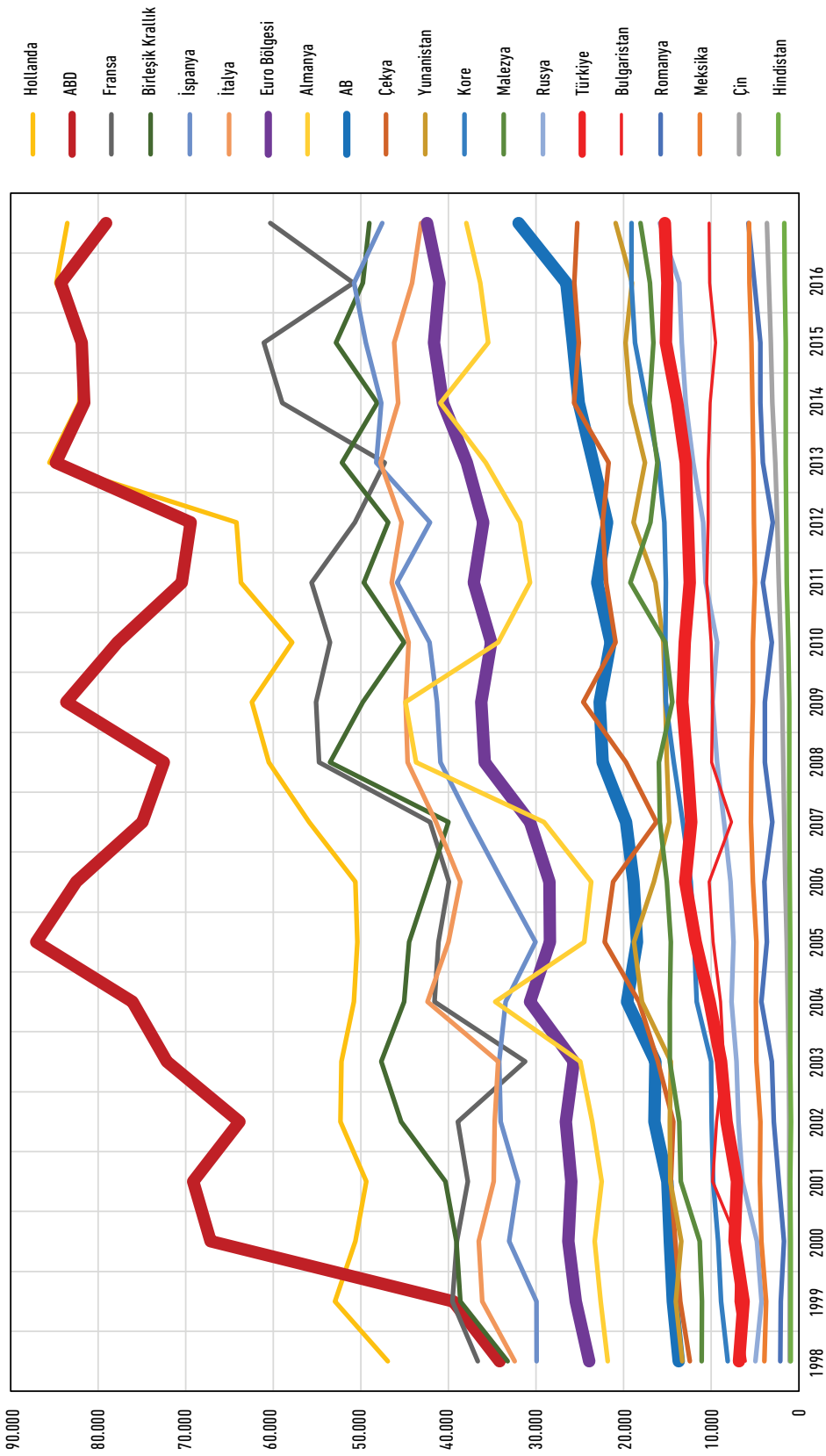
Grafik 3.01: Tarım, Gıda,İçecek ve Tütün Sektörü Dış Ticaret Fazlası (1000*US$)

Grafik 3.02: Tarım Sektöründe Çalışan Başına Verimlilik

Grafik 3.03: Tarım, Ormancılık ve Balıkçılık Sektörlerinde Çalışan Başına Katma Değer
Türkiye/EU %4,59-SÖ
Türkiye/EU %9,94-SÖ
Avrupa Birliği
Türkiye
Türkiye Trend %4,59
Türkiye Switch %9,94
EU Trend; 2026; 38.432
Türkiye Switch %9,94; 2026; 38.432
Türkiye Trend %4,59; 2026; 25.045
Avrupa Birliği; 2017; 27.918
Türkiye; 2017; 15.308
40.000
35.000
30.000
25.000
20.000
15.000
10.000
5.000
0
3,5
3,0
2,5
2,0
1,5
1,0
0,5
0,0
1,00
0,66
0,97
0,65
0,93
0,63
0,89
0,62
0,84
0,61
0,79
0,59
0,74
0,58
0,68
0,57
0,62
0,56
0,55
0,57
0,59
0,56
0,55
0,57
0,54
0,60
0,58
0,55
0,62
0,68
0,65
0,52
0,50
0,48
0,45
0,52
0,42
0,48
2026
2025
2024
2023
2022
2021
2020
2019
2018
2017
2016
2015
2014
2013
2012
2011
2010
2009
2008
2007
2006
2005
2004
2003
2002
2001
2000
1999
1998

Grafik 3.04: Ülkelerde Tarımsal Verimlilik (2016 veya 2017) Çalışan Başına 2010 US$ Katma Değer

10. TARIM SEKTÖRÜNDE KATMA DEĞER VE İSTİHDAM

Türk Tarım Sektörü, dünya ölçeğinde büyüklük olarak ilk on ülke arasında bulunmakla beraber çalışan başına katma değer açısından uluslararası karşılaştırmalarda oldukça geridedir.

2017 yılı itibariyle tarım sektöründe 5,346 milyon istihdamla cari fiyatlarla 51,7 milyar US$ katma değer üretiyoruz. Gene, cari fiyatlarıyla çalışan başına 9.608 US$ katma değer üretiyoruz. 2010 US$ sabit fiyatlarla ise çalışan başına 15.313 $ katma değer üretilmiş.

Çalışan başına verimlilik açısından Çin (5.805 sabit 2010 US$) ve Hindistan'dan (1.672 sabit 2010 US$) oldukça ileri, ama Euro Bölgesi'nin (40.467 sabit 2010 US$) ve ABD'den de (83.766 sabit 2010 US$) oldukça gerideyiz.

Dünyadaki cari tarım üretim değerlerine bakıldığında, 2016 itibariyle, Çin açık ara 958 milyar US$ la başı çekmekte, onu Hindistan 370 milyar US$, AB 221 milyar US$ ve ABD 188 milyar US$ la izlemektedir. Türkiye olarak, 53,4 milyar US$ a hatırı sayılır bir 10. sırada durmaktayız.

Dünyada tarım sektöründe istihdam rakamlarına baktığımız zaman Çin, Hindistan, Endonezya, Pakistan gibi nüfusu çok fazla olan ülkelerin tarım kesiminde istihdamları çok yüksek, fakat buna karşılık verimlilikleri çok düşük olmaktadır. Benzer gelişmişlik düzeylerinde olan AB ve BRICS ülkelerini dikkate alıp karşılaştırmayı bu temelde yaptığımız takdirde, Türkiye, Brezilya ve Meksika'dan sonra önemli tarım istihdamına sahip ülkedir. **(Tablo 3.02, Grafik 3.05)**

Nitekim, 2010 US$ sabit fiyatlarıyla bakıldığında çalışılan başına 15.313 US$ katma değerle Brezilya. Meksika ve Polonya'nın önünde yer almaktadır. Gene 2010 US$ sabit fiyatlarla 2016 değerlerine bakıldığında, AB 256 milyar US$, ABD'de 215 milyar US$, Türkiye 80 milyar US$ tarım üretimi yapmaktadır. **(Grafik 3.06)**

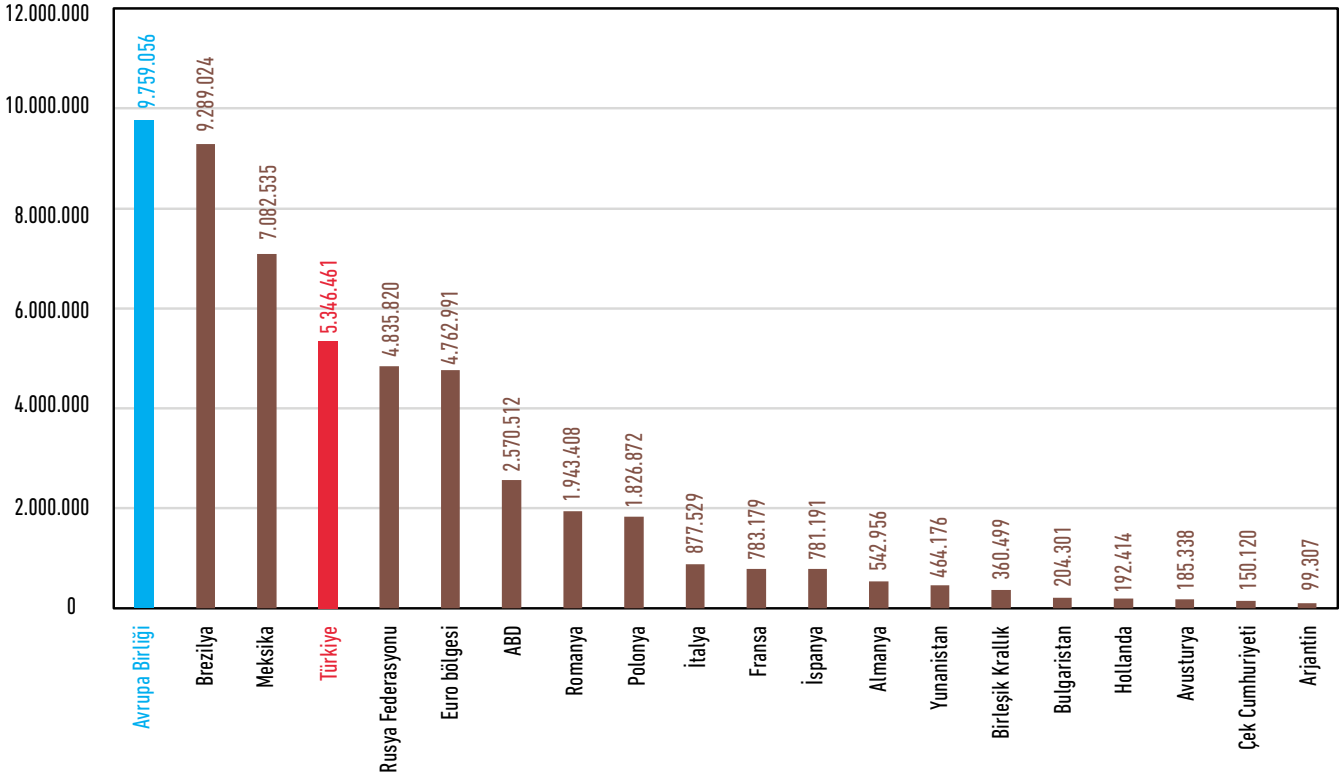
1998 yılında tarım sektöründe 8,5 milyon işgücünden 20 yılda 5,3 milyona işgücüne geriledik. Demek ki, her 10 yılda tarımdan 1,5 milyon çalışan, sanayi ve hizmet sektörüne geçiş yapmış. Tarımda istihdam edilen sayısındaki bu gerilemenin sonucu, tarımda verimlilik artışı oldu.

Bu eğilimin devam etmesi durumunda, 2026 yılına doğru 10 yıllık bir perspektifte tarım istihdamı 4,137 milyona düşerse (toplam istihdamda tarımın payının %12 olması), sabit fiyatlarla çalışan başına katma değerimizi 25.436 $'a çıkarabiliriz. Tarım sektöründe verimlilik artışı nedeniyle atıl kalacak 1.395 milyon çalışanın diğer sektörlerde istihdam edilmesi gerekecektir. Tarımdan gelecek fazla işgücünün sanayi sektöründe teknoloji kaynaklı verimlilik artışı varsayımına paralel olarak istihdam sağlanmasında sorunlar yaşanacağı açıktır. İnşaat ve hizmet sektörlerinin de aşırı işsizlik artışının önlenmesi için belirli bir büyüme sergilemeleri gerekecektir.

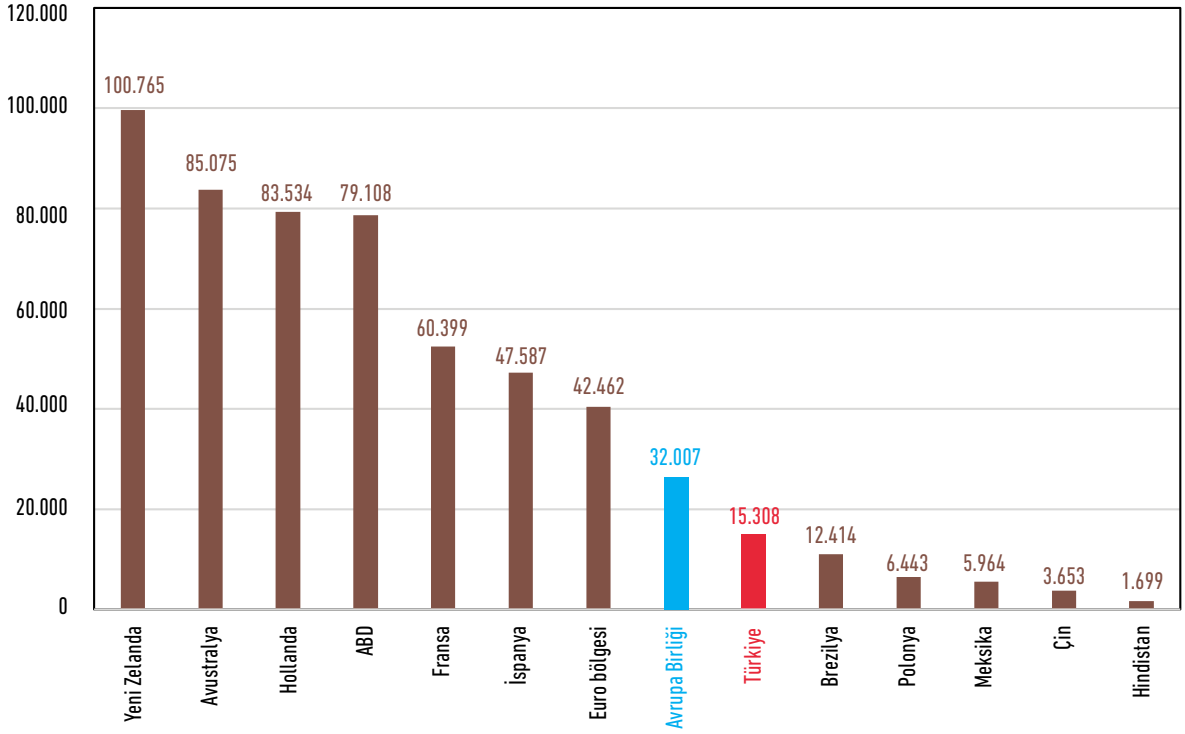
Cari katma değeri açısından Türk lirasının 2002-2010 döneminde %20-%30 daha sonra %10 mertebelerinde reel olarak değerlenmesi sonucunda tarım üretimi 2001 yılında 20 milyar US$ dan 2010 yılında 70 milyar US$ yükselmiş gözükmektedir. Daha sonra, TL'nin tedrici değer kaybı bu üretimin değerini 52 milyar US$ a kadar geriletmiştir. **(Tablo 3.03, Grafik 3.07)**

Türkiye olarak, bu süreci 2001-2010 arasında yaşadık... Nitekim, US$ a karşı TL döviz kuru, 2010'dan itibaren sistematik olarak değer yitirmiştir. 2010-2017 arasında, kümülatif değer kaybı GSYH temelinde %29,5, tarım sektörü temelinde %38,9 dur. Buna bağlı olarak, kişi başı cari gelir 12.950 US$ dan 9.348 US$ a (%-28) gerilemiştir. Oysa reel kurumuz 2010 düzeyini muhafaza edebilseydi, kişi başına gelir 2010 Sabit fiyatlarıyla 15.281 US$ olacaktı. Dolayısıyla, tarımda çalışan başına potansiyel katma değer kaybı %68 düzeyindedir. **(Grafik 3.08)**

Grafik 3.05: Tarım Sektöründe İstihdam (Kişi-2016)

Grafik 3.06: Tarım Sektörüne Çalışan Başına Katma Değer (Sabit 2010 US$, 2016 yılı değerleri)

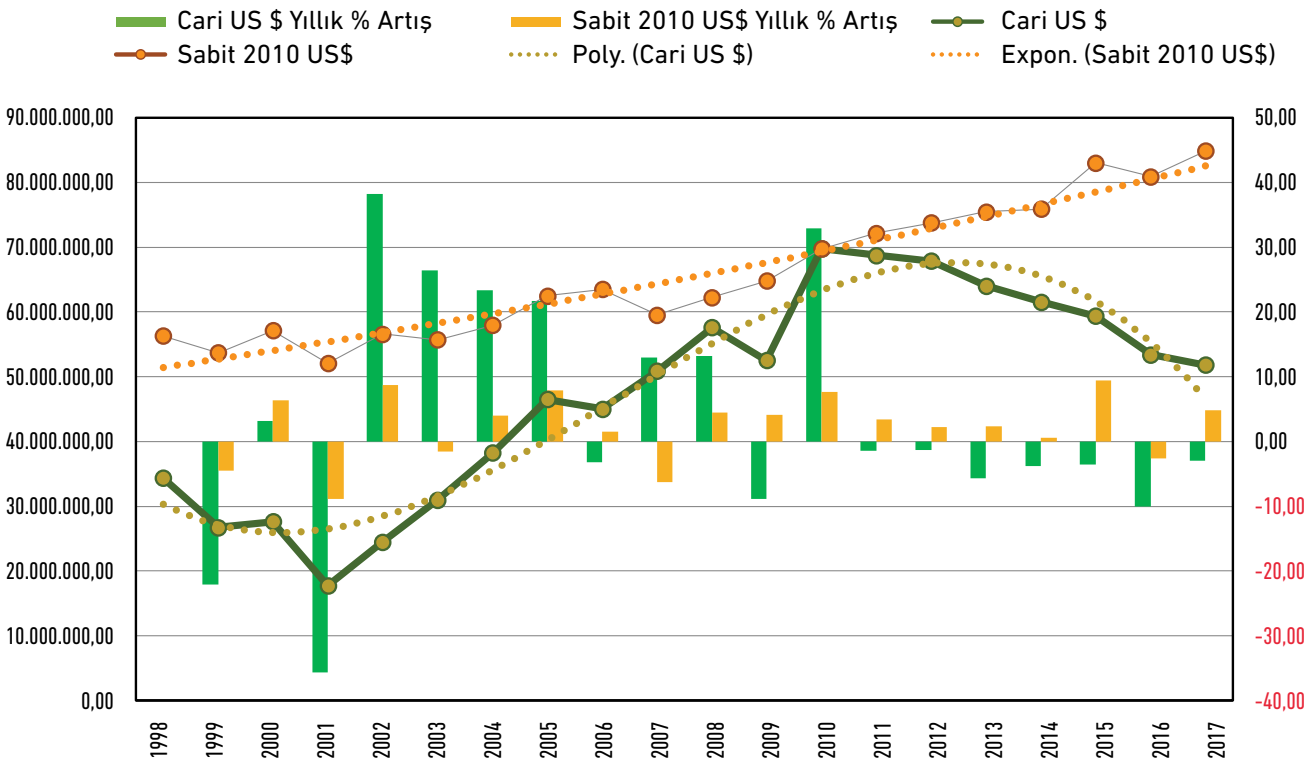

Tablo3.02 Tarım Sektöründe Karşılaştırmalı Cari (US$) ve Sabit (2010 US$) Katma Değer İstatistikleri

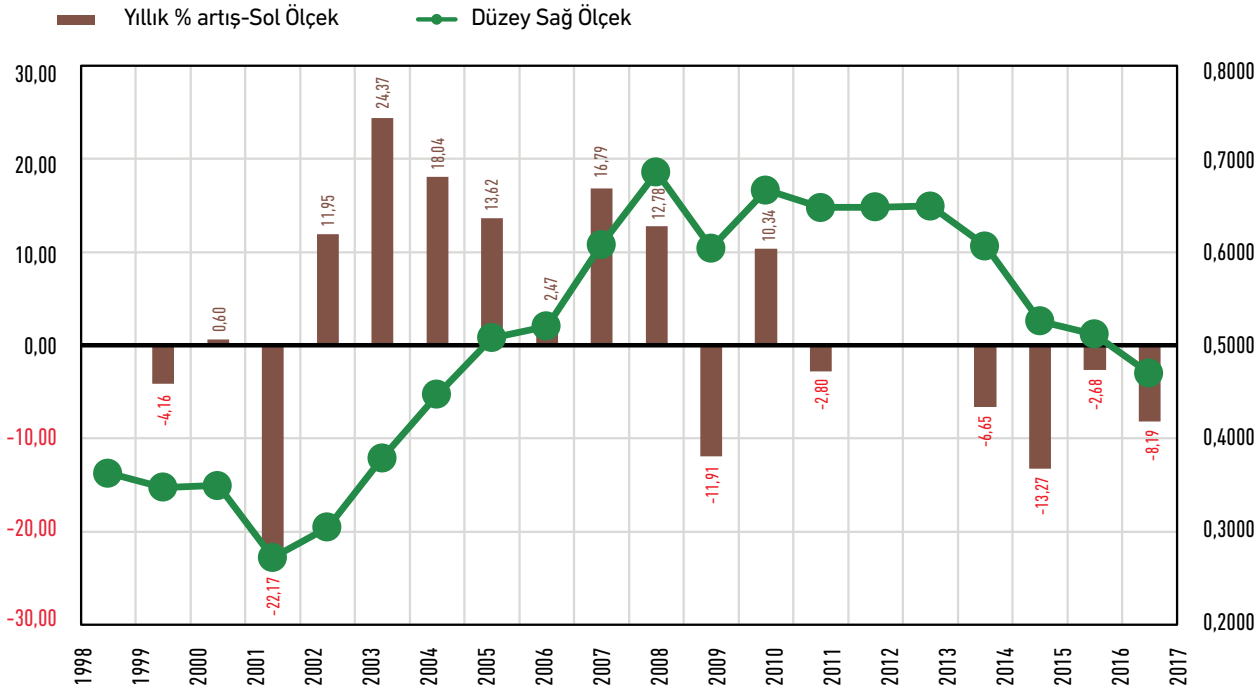
ABD		**2010**	**2011**	**2012**	**2013**	**2014**	**2015**	**2016**	**2017**
Cari Katma Değer	Milyar US$	156.289	189.074	187.696	223.828	208.273	189.947	175.923	178.580
İstihdam	Kişi	2.009.115	2.074.161	2.023.752	1.925.404	2.024.305	2.170.571	2.238.510	2.254.146
Çalışan Başına Cari Katma Değer	Cari US$	77.790	91.157	92.746	116.250	102.886	87.510	78.589	79.223
Sabit Katma Değer	Milyar US$	156.289	146.114	140.582	163.326	165.221	177.790	188.608	178.321
Çalışan Başına Sabit Katma Değer	Sabit US$	77.790	70.445	69.466	84.827	81.619	81.909	84.256	79.108
Türkiye		**2010**	**2011**	**2012**	**2013**	**2014**	**2015**	**2016**	**2017**
Cari Katma Değer	Milyar US$	68.560	67.758	63.930	61.560	59.356	53.410	51.808	51.808
İstihdam	Kişi	5.792.229	5.795.463	5.826.559	5.454.692	5.459.997	5.367.375	5.533.884	5.533.884
Çalışan Başına Cari Katma Değer	Cari US$	11.837	11.692	10.972	11.286	10.871	9.951	9.362	9.362
Sabit Katma Değer	Milyar US$	72.069	73.651	75.359	75.806	82.911	80.773	84.714	84.714
Çalışan Başına Sabit Katma Değer	Sabit US$	12.442	12.708	12.934	13.897	15.185	15.045	15.049	15.308
AB-28		**15.308**	**2011**	**2012**	**2013**	**2014**	**2015**	**2016**	**2017**
Cari Katma Değer	Milyar US$	246.060	276.384	256.208	277.786	279.603	233.141	231.135	255.717
İstihdam	Kişi	11.450.198	11.021.495	10.922.346	10.574.354	10.450.669	10.118.997	9.755.738	8.263.421
Çalışan Başına Cari Katma Değer	Cari US$	21.490	25.077	23.457	26.270	26.755	23.040	23.692	30.946
Sabit Katma Değer	Milyar US$	246.060	253.582	239.305	248.260	262.609	261.236	258.989	264.489
Çalışan Başına Sabit Katma Değer	Sabit US$	21.490	23.008	21.910	23.478	25.128	25.816	26.547	32.007
Tarim Katma Değer Endeksleri		**2010**	**2011**	**2012**	**2013**	**2014**	**2015**	**2016**	**2017**
ABD	Endeks 2010=100	100,00	129,40	133,51	137,04	126,06	106,84	93,27	100,15
TÜRKİYE	Endeks 2010=101	100,00	95,13	92,00	84,83	81,21	71,59	66,12	61,16
AB-28	Endeks 2010=102	100,00	108,99	107,06	111,89	106,47	89,25	89,25	96,68

Grafik 3.07: Tarım Sektöründe Katma Değer Düzeyi

Grafik 3.08: GSYH ve Tarım Deflatörleri (2010=100) Reel US$ Kuru (TL Deflatör bölü TL/ $ Döviz Kuru)

Tablo 3.03: Cari Katma Değer (2016 Cari US$)

	Ülke İsmi	2013	2014	2015	2016	2017	2018
1	Çin	855.871.719.552	905.464.400.820	927.733.440.385	905.097.449.018	918.794.756.466	978.452.524.166
2	Hindistan	318.398.573.402	342.408.945.451	340.244.981.475	372.190.852.855	414.314.040.154	394.338.988.429
3	Avrupa Birliği	277.786.169.962	279.602.740.331	233.141.113.080	231.135.066.429	255.717.499.168	268.533.361.335
4	ABD	223.828.260.000	208.273.224.000	189.947.276.000	175.923.170.000	178.579.605.000	181.276.152.095
5	Endonezya	121.883.103.724	118.805.781.402	116.151.993.490	125.605.406.684	133.570.539.277	133.480.134.086
6	Brezilya	111.446.593.386	106.236.719.082	77.840.331.840	87.891.946.116	95.178.083.130	81.496.004.133
7	Nijerya	106.899.909.301	113.644.385.980	102.041.875.029	84.908.054.292	78.330.051.246	84.219.371.562
8	Pakistan	55.104.278.218	58.022.369.258	64.438.524.764	64.690.228.085	69.775.684.082	70.555.513.653
9	Japonya	56.928.761.976	51.233.292.919	48.894.606.459	59.665.658.303	57.797.299.055	55.987.445.259
10	Rusya	72.601.849.540	69.212.909.892	52.754.722.528	49.394.522.473	56.053.780.598	52.157.366.855
11	Türkiye	63.929.551.092	61.560.312.903	59.355.851.920	53.410.356.543	51.807.838.453	44.186.786.165
12	İran	45.590.079.272	42.501.425.268	40.457.794.842	40.378.317.245	43.130.046.616	46.069.302.734
13	Fransa	41.003.284.225	44.389.857.505	39.148.948.218	35.515.212.858	40.133.089.362	45.055.021.305
14	Meksika	40.002.011.744	41.209.398.082	37.416.628.156	36.102.367.540	39.154.261.481	40.911.948.842
15	Tayland	47.602.193.582	41.107.180.463	35.616.931.940	34.846.641.584	37.907.883.959	40.989.192.267
16	Sudan	24.331.317.503	26.166.295.822	30.394.860.597	29.814.152.325	37.473.740.910	12.855.431.273
17	İtalya	44.630.937.005	41.761.199.944	37.003.569.442	35.173.301.365	37.279.351.070	39.034.976.397
18	Avustralya	35.919.770.186	32.522.721.013	32.071.719.777	28.887.028.680	36.102.270.156	37.196.341.369
19	İspanya	34.187.991.889	33.513.294.297	31.208.030.084	33.290.741.775	35.311.123.579	37.329.448.488
20	Arjantin	33.413.631.490	35.330.279.235	30.669.352.554	34.926.920.031	35.209.336.044	31.835.440.626
21	Vietnam	30.757.616.362	32.956.733.497	32.835.938.867	33.500.340.698	34.338.758.285	35.696.537.844
22	Bangladeş	23.238.437.547	26.540.719.630	28.838.474.121	31.098.972.568	33.496.625.379	35.826.892.074
23	Filipinler	30.588.268.629	32.246.227.525	30.039.164.766	29.438.605.201	30.306.715.173	30.722.874.028
24	Güney Kore	27.800.264.309	29.972.910.672	28.830.821.526	27.271.707.278	30.020.047.334	32.118.267.333
25	Almanya	32.981.075.712	34.074.502.669	22.071.537.961	23.288.918.040	28.704.162.751	27.257.284.569
26	Malezya	29.461.423.720	29.996.944.606	25.125.336.065	25.679.969.965	27.637.631.439	27.411.755.319
27	Etiyopya	19.649.886.667	21.422.080.398	23.243.966.177	25.704.428.530	27.505.939.186	26.223.303.690
28	Kenya	14.569.411.852	16.868.066.957	19.325.482.014	21.498.559.148	27.430.205.061	30.059.948.298
29	Mısır	32.536.220.643	34.640.063.114	37.907.891.692	39.183.328.652	27.032.816.019	28.163.019.295
30	Cezayir	20.663.211.051	21.993.348.143	19.218.254.985	19.556.326.529	20.562.659.386	21.620.776.293

11. TARIM SEKTÖRÜNDE İÇ TİCARET VE DIŞ TİCARET HADLERİ

Göreli fiyatlar, sektörler arası kaynak aktarımı ve ülkenin rekabet gücü açısından fikir verir. İç ticaret hadleri 1995- 2001 döneminde tarım aleyhine gelişip daha sonra stabilize olmuş gözükmektedir. Dış ticaret hadlerinde ise kurlara bağlı olarak dalgalanmalar görülmektedir.

Göreli fiyatlar olarak adlandırılan iç ve dış ticaret hadleri, sektörler arası kaynak aktarımı ve ülkenin rekabet gücü açısından fikir verir. Göreli fiyatlar arasında en çok kullanılanlardan birisi iç fiyat hadleri olarak bilinen, tarım fiyatları ile sanayi fiyatlarının ya da ekonominin genelindeki fiyatların göreli yapısıdır. Ülkenin ihracat fiyatları ile ithalat fiyatlarının karşılaştırmasını yapan dış fiyat hadleri ise rekabet gücü analizlerinde sıkça başvurulan bir göstergedir. Burada kullanılan iç ticaret hadleri tarım ile ekonomi geneli arasındaki göreli fiyat yapısına bakmaktadır ve GSYH sektörel deflatörlerinden elde edilmiştir. Dış ticaret hadleri ise ülke içindeki tarım fiyatlarının dünya tarım fiyatlarına bölünmesiyle elde edilmiştir. İç ticaret hadleri 2001 yılına kadar tarım aleyhine gelişip sonra stabilize olmuş gözükmektedir. Dış ticaret hadlerinde kurlara bağlı olarak dalgalanmalar görülmektedir. **(Grafik 3.09)**

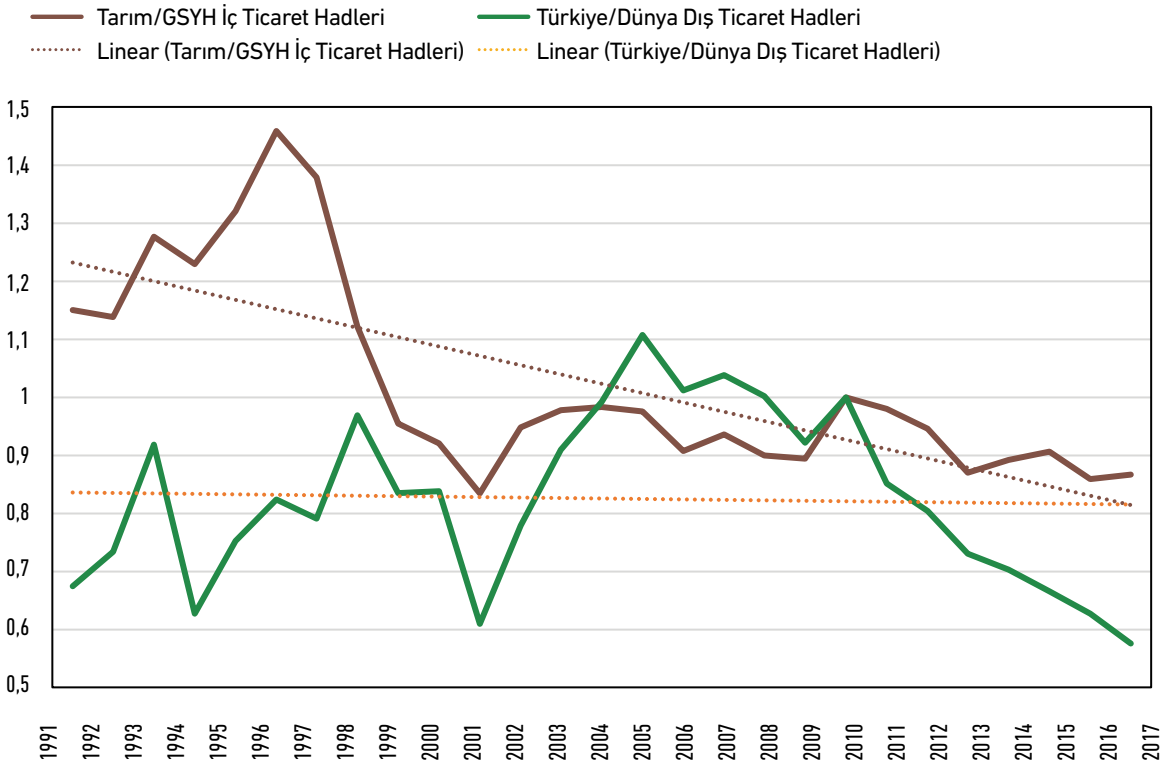
Tarım Fiyatları: Tarım fiyatlarının TL ve US$ katma değer fiyatları (TL ve $ deflatörleri) arasındaki ilişki, matematiksel olarak, TUİK GSYH cari ve zincirlenmiş TL serilerinin US$ bazına dönüştürülmesi sırasında belirlenmiş olmaktadır. Bu nedenle tarım sektöründe US$ fiyatları, -diğer sektör deflatörlerinde olduğu gibi- baz yılı 2010 olan reel kur endeksine eşitlenmiş olmaktadır. Dolayısıyla, cari US$ tarım katma değeriyle sabit 2010 bazlı sabit US$ fiyatları arasındaki fark TL'nin reel değerindeki dalgalanmalardan kaynaklanmaktadır.

Bu noktada yapılması gereken ikinci bir tespit, bu bölümde yapılan değerlendirmelerin, fiyatların düzeyleri açısından değil, yıldan yıla değişimi açısından yapılmaktadır. Tarımsal destek politikaları açısından, Türkiye'de tarım fiyatları OECD hesaplamalarına göre ortalama %35 daha yüksektir. Türkiye'nin "Nominal Üretici Koruma ve Nominal Üretici Destek" katsayıları" 1,35 civarında dalgalanmaktadır.

İç Ticaret Hadleri: 1996-2001 döneminde tarım fiyatları/GSYH oranı olarak ifade edebileceğimiz tarım sektörü iç ticaret haddi kümülatif olarak %43 tarım aleyhine gelişmiştir. Daha sonra 2017 yılına kadar istikrarlı bir görünüm sergilemiştir. Tarım fiyatlarının enflasyonun altında seyretmesi tarım kesiminden diğer sektörlere istihdam kaymasına neden olmuş, tarımın katma değerdeki payı gerilemiş, ama çalışan başına katma değer olarak ölçülen verimlilikte artış kaydedilmiştir. Nitekim, Türkiye 1998-2017 döneminde yıllık %4,5 tarım sektöründe verimlilik artışıyla Çin ve Brezilya'dan sonra üçüncü sırada gelmektedir.

Dış Ticaret Hadleri: Türk tarım fiyatlarıyla, dünya tarım fiyatları arasındaki farkın seyri de kurdaki gelişmelerin etkisini göstermesi açısından dikkat çekicidir. Dış ticaret hadleri, sabit fiyatlarla ölçüldüğünde 1991-2000 yıllarında dalgalı bir istikrar döneminden sonra, 2001-2013 döneminde kümülatif %81 lehte gelişmiş, 2013-2017 döneminde ise %-48 aleyhte gelişme trendine girmiş bu süreçte TL'nin değer kaybındaki hızlanma etkili olmuştur.

Grafik 3.09: Tarım Sektöründe İç ve Dış ticaret Hadleri

12. TARIM SEKTÖRÜNDE ULUSAL VE ULUSLARARASI FİYATLAMA DAVRANIŞLARI

Kurun değer kaybı uluslararası piyasalarda fiyat avantajı ve (veya) kâr marjı sağlasa da son kertede tarım sektörünün gelirlerinin US$ cinsinden düşmesine ve uluslararası verimlilik ölçüsü olan çalışan başına US$ cinsinden katma değer açısından gerilemesine yol açmaktadır.

Dünyada ticaretinde tarım ürünleri 2 trilyon US$ lık bir hacim oluşturmaktadır. Bu hacmin yarattığı rekabet ortamında, her ülkenin verimlilik düzeyi, ürettiği tarım ürünlerinin fiyatlarını ve oradan hareketle uluslararası piyasalardan alacağı payı belirleyecektir. Bu nedenle uluslararası piyasalarda belirlenen fiyatların üzerinde saptanan yurtiçi üretici fiyatları, hem içeride gıda fiyatlarını yüksek tutacak, hem ihracat imkanlarını kısıtlayacak hem de üreticiyi verimlilik artışı sağlamaktan caydıracaktır.

Bu politikaların Türk lirasına değer kaybettirme yoluyla dengelenmeye çalışılması, mevcut yapıyı kalıcı hale getireceği için tarımın modernleşme sürecini de imkânsız hale getirir. Nitekim TL'nin son dönemlerdeki reel değer kaybı, 2010-2017 arasındaki 6 yıl boyunca sabit US$ fiyatları ile ölçülen tarım fiyatlarını kümülatif %39 geriletmiştir. Fiyatları dünya piyasalarında belirlenen tarım ürünleri açısından, kalıcı rekabet gücüne, döviz kura değer kaybettirerek değil, tarım sektöründe verimliliği artırarak ulaşılması gereğidir.

Türkiye'nin tarım fiyatları 2002-2010 döneminde GSYH katma değer fiyatlarının ortalama 17.7 puan üzerinde artarken, 2011-2017 döneminde ortalama 2,6 puan altında artmıştır.

Tarım sektörü, fiyat mekenizmasıyla diğer sektörlerden kaynak aktaran bir konumdan, diğer sektörlere kaynak sağlayan bir konuma geçmiştir. **(Grafik 3.10)**

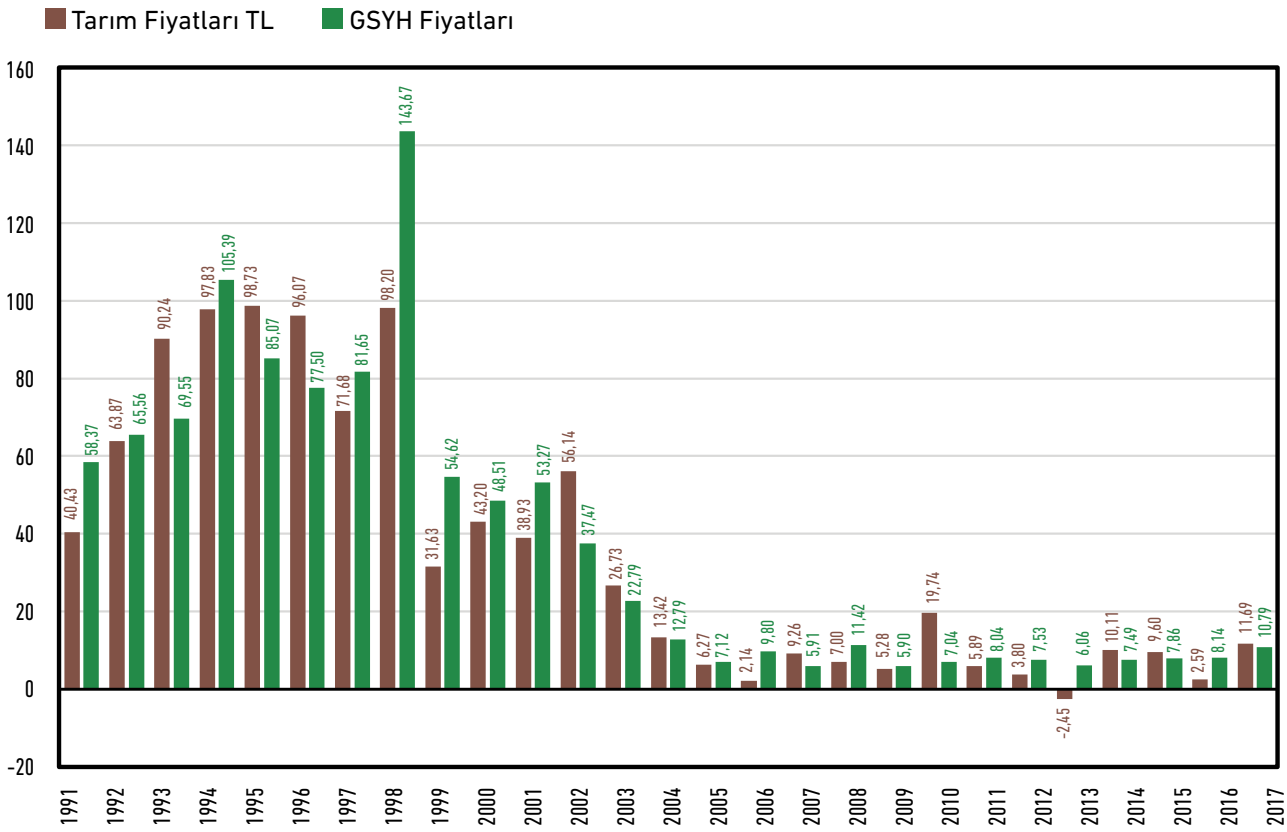
Türk tarım fiyatlarıyla, dünya tarım fiyatları arasındaki fark ise -kurdaki gelişmeleri de kapsadığı için- benzer bir yapıyı sergilemektedir. 2002-2010 döneminde dünya fiyatlarının ortalama 6,6 puan üzerinde artan Türk tarım fiyatları, 2011-2017 döneminde 7,7 puan altında artmıştır. **(Grafik 3.11)**

Kurun değer kaybı uluslararası piyasalarda fiyat avantajı ve (veya) kar marjı sağlasa da, son kertede tarım sektörünün gelirlerinin US$ cinsından düşmesine ve uluslararası verimlilik ölçüsü olan çalışan başına cari US$ cinsinden katma değer açısından gerilemesine yol açmaktadır.

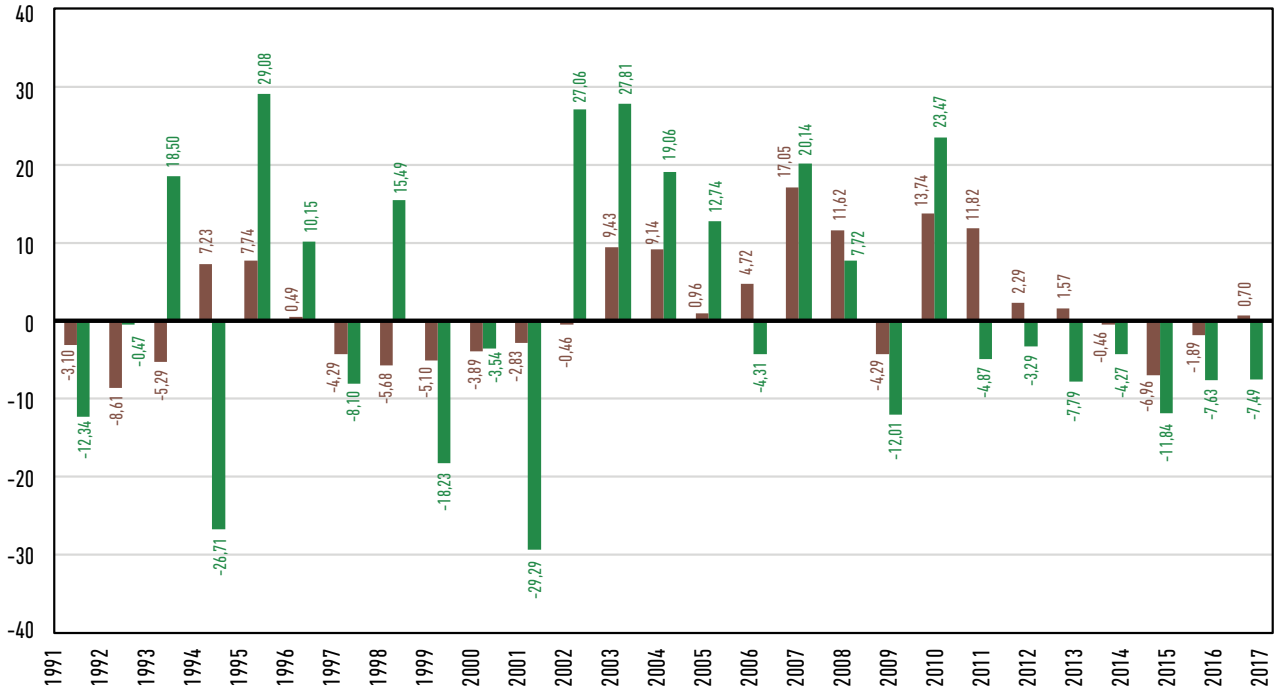
Aynı mantık, "Orta Gelir Tuzağı" değerlenmesinde de yürütülebilir. Kurun reel değer kaybı, bizi "Orta Gelir Tuzağı" eşiğinin altına düşürmektedir. Bu nedenle, reel kur değer kaybı, bir rekabet gücü kazanma politikası olmanın tam tersine, rekabet gücü kaybetmiş bir ekonominin tezahürü olarak değerlendirilmelidir.

Düşük kur kısa vadede dış ticaret dengesini olumlu etkilese bile, uzun vadede verimlilik artışları başka parametrelere bağlıdır. Nitekim, Almanya, Japonya gibi ülkelerin paralarının değerlenmesi bu ülke ekonomilerinin rekabet gücündeki artışı yansıtmaktadır. Reel kuru değer kaybeden ülke, rekabet gücü kaybediyor ve dolayısıyla büyüme perspektiflerini tehlikeye atıyor demektir.

Grafik 3.10: Türkiye Tarım Fiyatları ve GSYH Deflatörü (TL Yıllık % Artış)

Grafik 3.11: Dünya ve Türkiye Tarım Fiyatları (US $ Yıllık % Artış)

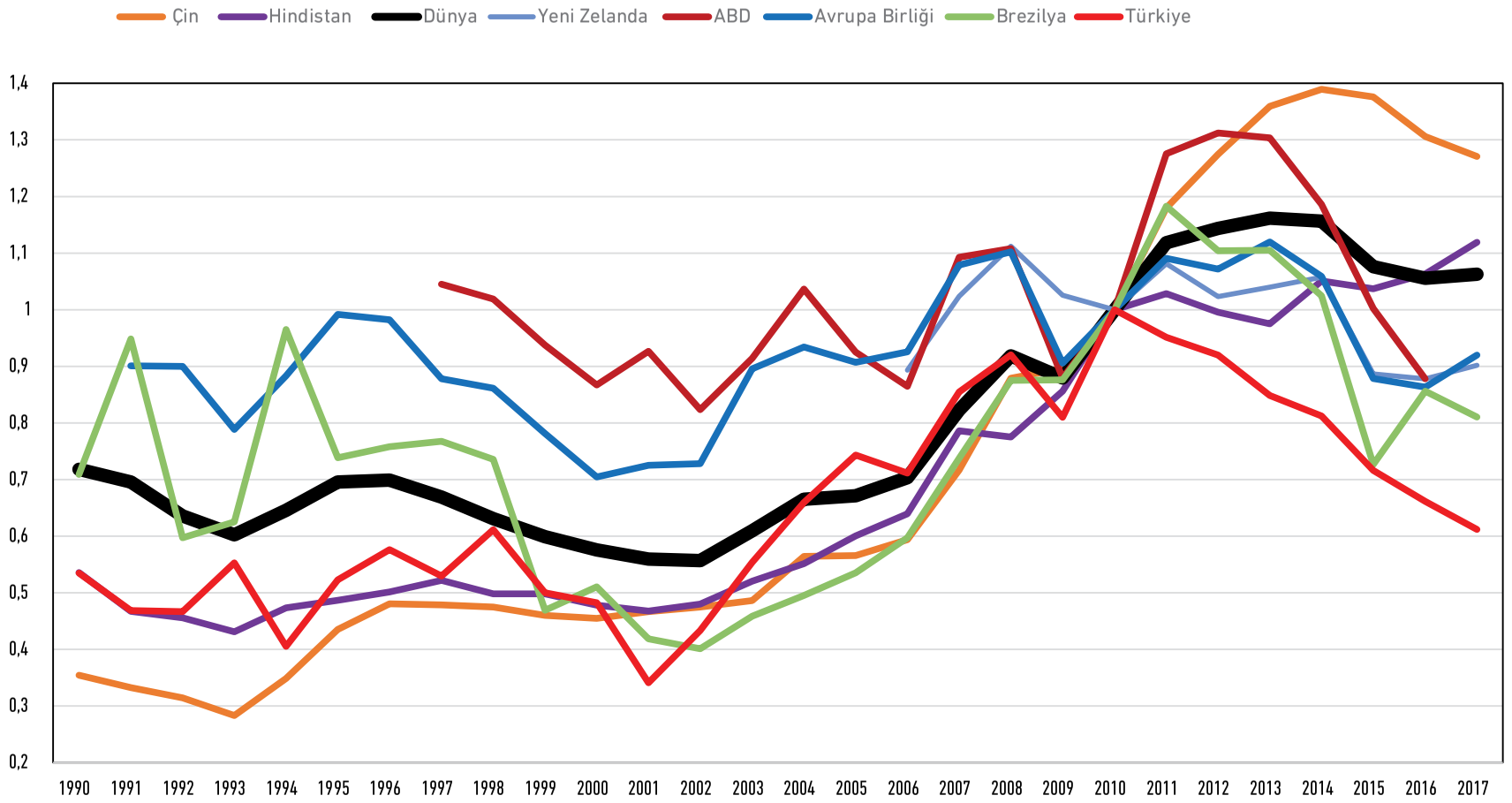
Nitekim, US$ a karşı TL döviz kuru, 2010'dan itibaren sistematik olarak değer yitirmiştir. 2010-2017 arasında, kümülatif değer kaybı GSYH temelinde %29,5, tarım sektörü temelinde %38,9 dur. Buna bağlı olarak, tüm sektörleri kapsayan kişi başı cari gelir 12.950 US$ dan 9.348 US$ a (%28) gerilemiştir. Oysa reel kurumuz 2010 düzeyini muhafaza edebilseydi, kişi başına gelir 15.281 US$ olacaktı. Dolayısıyla potansiyel kayıp -%68 düzeyindedir.

Düzey olarak bakıldığında, dünyada tarım fiyatlarının 1990-2001 arasında gerilediğini, 2001-2010 arasında kuvvetli artış gösterdiğini ve 2010-2017 arasında da tekrar düştüğünü gözlüyoruz. Türk tarım fiyatları 1990-2010 arasında dünya fiyat eğilimine uyum içerisindeyken 2010 yılından sonra US$ bazında gerilediği ve gelişmiş ve hatta gelişmekte olan bir dizi önemli grup ülkenin hepsinden daha keskin bir düşüş yaşadığını tespit etmek mümkündür. **(Grafik 3.12A)**

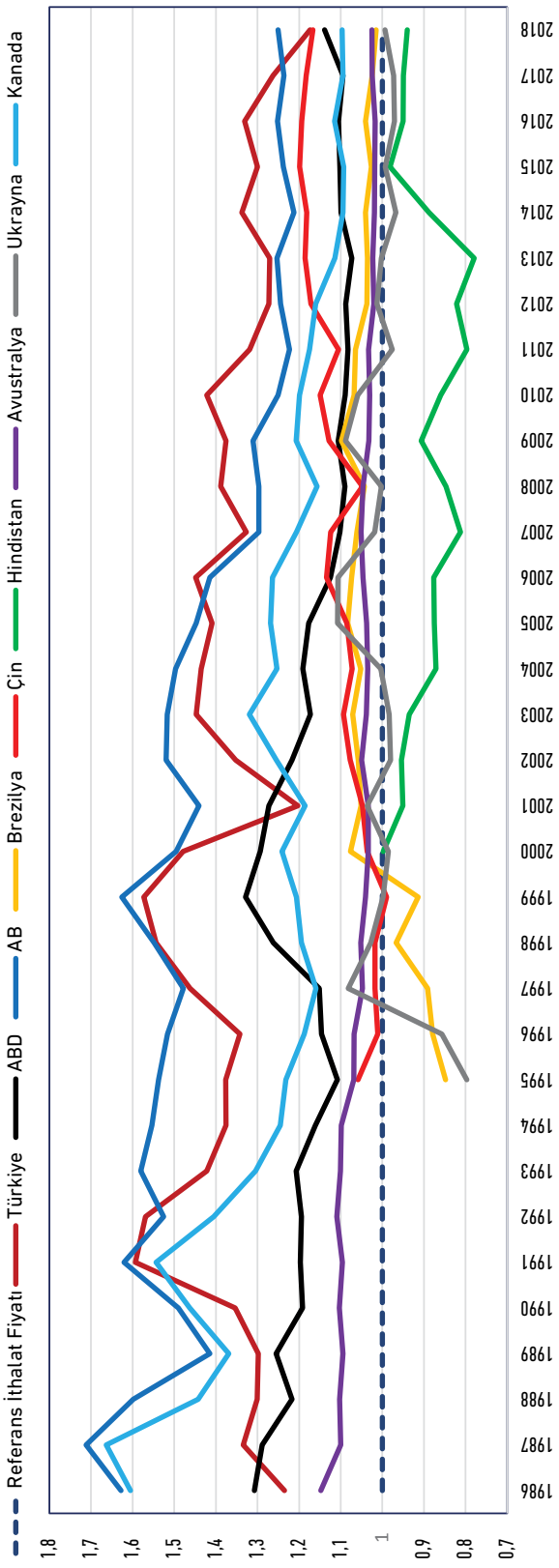
Dünyada tarım ticaret hacminin artmasına paralel olarak, rekabetçi fiyat ortamında ülkeler gelişmiş veya gelişmekte de olsalar bir iç/dış fiyat uyumlaştırma sürecine girmişlerdir. Nitekim, uluslararası fiyatlardan sapma katsayısı olan "Nominal Üretici Koruma Katsayısı" OECD hesaplamalarına göre 1.5'ten 1.2'ye doğru, ülkeler arasındaki farklılaşmada standart sapma ölçüsüyle %25'lerden %10'lara gerilemiştir **(Grafik 3.12B)**

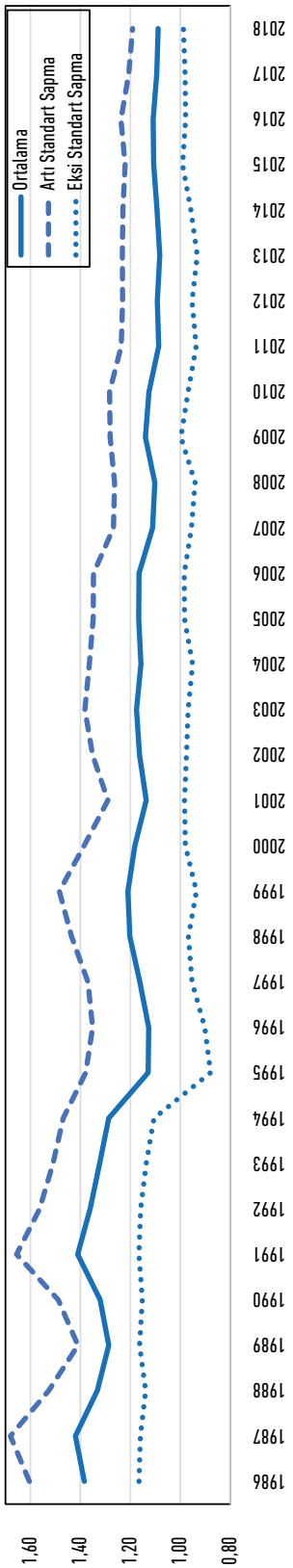
Grafik 3.12.A : Tarım Sektörü Katma Değer Fiyatları (2010=100) (Deflatörler)

Grafik 3.12.B : Nominal Üretici Koruma Katsayısı : Referans İthalat Fiyatı=100

Nominal Üretici Koruma Katsayısı (Ortalama ve Standart Sapma) (9 Ülke)

13.
TARIMSAL DESTEK POLİTİKALARI

Tarım sektörü, piyasa bozucu etkisi olmayan iyi tasarlanmış tarımsal destekle ayakta durur. Dünya fiyatlarının %30 üzerinde "Piyasa Fiyat Desteği" bu yaklaşıma ters bir politika... Tarım sektörüne yapılacak yatırımların verimlilik artışlarına yol açabilmesi için, "Piyasa Fiyat Desteği" payının azaltılıp, "Genel Hizmetler Desteği "payının artması gerekmektedir.

Dünyada, çok çeşitli ve yüksek kalite tarım ürünlerine beklenen talep artışı tarım sektörü için önemli bir fırsat oluşturuyor. Tarım sektörünün bu talebi karşılayabilmesi, sürdürülebilirlik doğrultusunda ne kadar kendisini dönüştürebileceğine bağlı gözüküyor. Bu hedefleri aşağıdaki şekilde 3 başlık olarak sıralayabiliriz:

- Giderek daha yüksek verimlilik artışlarının sağlanması,
- Çevresel sürdürülebilirlik performansının artırılması,
- Tarım sektöründe faaliyet gösteren hane halkının iklim değişikliği, piyasa istikrarsızlığı ve ekonomik kriz gibi ani gelişmelere dirençlerinin artırılması.

Tarım desteklerinin boyutlarını üretici, tüketici ve bütçe desteği olarak ayrıştıran OECD metodolojisinin tanımladığı katsayılarına göre uluslararası karşılaştırmalar ortak bir zemine oturtulmuş bulunmaktadır. Bu katsayılar aynı zamanda uygulanan tarım politikalarının niteliğini ve sonuçlarını da değerlendirme imkânı vermektedir.

OECD tarım sektörüyle ilgili yaptığı yayınlarda üye ülkelerin tarım üreticilerine verdiği destekleri, tüketicilerin bu desteklerden nasıl etkilendikleri konusunda ülkeler arası karşılaştırmalara imkân veren bir metodolojiyle yıllık raporlar yayınlamaktadır. [20] **(Tablo 3.05 ve Tablo 3.06)** OECD Tarım Politikalarını değerlendirme metodolojisinin özü, tarım üretici ve tüketici desteklerinin ölçümünü yapabilmek için standart katsayılar geliştirmektir. Bu katsayıların tanımları ve Türkiye ve AB değerleri aşağıdaki gibidir.

20-OECD (2018) "Agricultural Policy Monitoring and Evaluation" 2018, OECD Publishing, Paris, https://doi.org/10.1787/agr_pol-2018-en.

OECD (2019), Agricultural Policy Monitoring and Evaluation 2019, OECD Publishing, Paris, https://doi.org/10.1787/39bfe6f3-en

Kullanılan göstergelerin tanımları aşağıdaki gibidir:
Producer Support Estimate (PSE): The annual monetary value of gross transfers from consumers and taxpayers to agricultural producers, measured at the farm gate level, arising from policy measures that support agriculture, regardless of their nature, objectives or impacts on farm production or income. It includes market price support, budgetary payments and budget revenue foregone, i.e. gross transfers from consumers and taxpayers to agricultural producers arising from policy measures based on: current output, input use, area planted/animal numbers/receipts/incomes (current, non-current), and non-commodity criteria.

General Services Support Estimate (GSSE): The annual monetary value of gross transfers arising from policy measures that create enabling conditions for the primary agricultural sector through development of private or public services, institutions and infrastructure, regardless of their objectives and impacts on farm production and income, or consumption of farm products.

Total Support Estimate (TSE): The annual monetary value of all gross transfers from taxpayers and consumers arising from policy measures that support agriculture, net of the associated budgetary receipts, regardless of their objectives and impacts on farm production and income, or consumption of farm products.

Producer Nominal Protection Coefficient (producer NPC): The ratio between the average price received by producers (at farm gate), including payments per tonne of current output, and the border price (measured at farm gate). The Producer NPC is also available by commodity.

Producer Nominal Assistance Coefficient (producer NAC): The ratio between the value of gross farm receipts including support and gross farm receipts (at farm gate) valued at border prices (measured at farm gate).

The reference (border) price is the import (c.i.f.) or export (f.o.b.) price of a commodity used for calculating the market price support price gap, measured at the farm gate level. An implicit border price may be calculated as, for example, the unit value of imports or exports.

Nominal Üretici Koruma Katsayısı: Üretici Desteği NPC Aldıkları ton başına destek ödemeleri dahil olmak üzere üreticilerin elde ettikleri ortalama fiyatı ithalat fiyatlarına bölerek elde edilen katsayı. Bu katsayı Türkiye için ortalama 1.30 olup (2016: 1.24, 2017:1.19, 2018:1,11) Türk tarım sektörü, ürünleri için son 30 yılda dünya fiyatlarının ortalama %30 üzerinde bir fiyat almış gözüküyor. Buna karşılık AB, dünya fiyatlarının %60 üzerinde verirken seviyeyi dünya fiyatlarına çok yakın bir noktaya getirmiş. **(Grafik 3.13)**

Nominal Üretici Destek Katsayısı: Üretici Desteği NAC Aldıkları toplam destek ödemeleri dahil üreticilerin elde ettikleri toplam gelirin, ithalat fiyatlarıyla değerlendirilen toplam gelire bölünmesiyle elde edilen katsayı. Bu katsayı, Türkiye için son 30 yılda ortalama 1.40 olup (2016: 1.24, 2017: 1.19, 2018: 1,11) Türk üreticisi tarım destekleri sayesinde üretimi tümüyle ihraç edilse elde edeceği gelirden %40 daha fazla gelir elde etmiş durumdadır. Üretici kesime bu boyutta verilen bir desteğin verimlilik artışını teşvik etmemesini normal karşılamak lazım... Buna karşılık AB'nin tarım üreticilerine sağladığı gelir desteği dünya fiyatlarıyla değerlendirildiğinde %65 'den %20'ye gerilemiş. **(Grafik 3.14)**

Nominal Tüketici Koruma Katsayısı: Tüketicilerin tarafından ödenen ortalama fiyatın ithalat fiyatlarına bölünerek elde edilen katsayı. Bu katsayı Türkiye için son 30 yılda ortalama 1.35/1.40 olup (2016: 1.25, 2017: 1.20, 2018: 1,11) Türk tüketicisi tarım ürünlerine dünya fiyatlarının ortalama %35 üzerinde bir fiyat ödemiş gözüküyor. Burada da AB son 30 yılda tüketiciye getirilen yük, dönem boyunca %60'dan sıfıra indirilmiş! **(Grafik 3.15)**

Nominal Tüketici Destek Katsayısı: Tüketicilerin tarım ürünleri satın alma harcamalarının, aynı tarım ürünlerinin ithalat fiyatlarıyla hesaplanan toplam değere bölünmesiyle elde edilen katsayı. Bu katsayı, Türkiye için son 30 yılda ortalama 1.40'dan 1.35' gerilemiş olup (2016: 1.25, 2017:1.20, 2018:1,11) Türk tüketicisinin tarım ürünlerine yaptığı harcama, ithal değerinden %35 daha yüksek gözüküyor. AB tarafında bu katsayıda da 1.50'lerden 1.00'a gelmiş. AB tüketicisinin tarım ütünü harcaması artık son 10 yıldır uluslararası fiyatlardan yapılıyor. **(Grafik 3.16)**

Türkiye için, genel olarak bu katsayıların incelenmesi ve AB ortalamasıyla karşılaştırılması bize tarım politikalarının gelişmesiyle ilgili bilgi vermektedir. Bu katsayılar, konjonktürel olarak, inişli çıkışlı bir seyir izlemesine rağmen, 1986 yılından bu yana 1.35/1,40 düzeyinde bir ortalamayı ifade ediyor. Bu üreticiye uluslararası fiyatların %35-%40 civarında daha yüksek fiyat verildiği ve gelir sağlandığı, tüketicinin de tarım ürünlerine %35-%40 daha fazla fiyat ödeyerek bu desteğin yarısını karşıladığını anlamak gerekiyor.

Bu katsayıların yanı sıra tarım politikaları hakkında değerlendirmeyi yapabilmek için tarım desteklerinin düzeyi ve türü de önemli bir unsur olmaktadır.

Kullanım açısından, Türkiye olarak, 2017 yılında 58,884 milyar US$ üretime, 15,269 milyar US$ yani %26'sı oranında tarım desteği sağlamışız. (Nominal Üretici Destek Katsayısı 1.26) Bunun 12,874 milyar US$ ı **"Doğrudan Üretici Desteği"**, 2,395 milyar US$ ı da **"Genel Hizmetler Desteği"** nden oluşmuş.. Bu 12,874 milyar US$ lık **"Doğrudan Üretici Desteği"**nin 11,026 milyar

Consumer Support Estimate (CSE): The annual monetary value of gross transfers from (to) consumers of agricultural commodities, measured at the farm gate level, arising from policy measures that support agriculture, regardless of their nature, objectives or impacts on consumption of farm products. If negative, the CSE measures the burden (implicit tax) on consumers through market price support (higher prices), that more than offsets consumer subsidies that lower prices to consumers.

Consumer Nominal Protection Coefficient (consumer NPC): The ratio between the average price paid by consumers (at farm gate) and the border price (measured at farm gate). The Consumer NPC is also available by commodity.

Consumer Nominal Assistance Coefficient (consumer NAC): The ratio between the value of consumption expenditure on agricultural commodities (at farm gate) and that valued at border prices.

US$ ı yani %85'i "**Piyasa Fiyat Desteği"** olarak sağlanmış gözüküyor.

Kaynak açısından ise, 2017 yılında, 15,269 milyar US$ lık detseğin 6,722 milyar US$ ı uluslararası fiyatların % 20 üzerinde belirlenen ulusal fiyatlar nedeniyle (Nominal Tüketici Destek Katsayısı 1.20) tüketici harcama desteği kanalından, 8,592 milyar US$ ı da doğrudan merkezi yönetim bütçesi üzerinden sağlanmış. Bu desteklerin 2018 kriz ortamında ve TL'nin değer kaybının da etkisiyle, oldukça azaldığını, toplam desteğin 9,716 milyar US$ a düştüğünü (Nominal Üretici Destek Katsayısı 1.17) ve bunun 5,994 milyar US$ ının merkezi yönetim bütçesi üzerinden, 3,722 milyar US$ ının da tüketici üzerinden (Nominal Tüketici Destek Katsayısı 1.11) sağlandığını görüyoruz. **(Grafik 3.17)**

Tarımsal desteğin boyutu kadar yapısı da önemlidir. Türkiye'de üreticiye verilen desteğin %80-85'inin piyasa bozucu addedilen "Üretici Fiyat Desteği" olup, bu oran ABD ve AB'de sırasıyla %28 ve %21 oranındadır.

AB'de ise 1986 yılından bu yana %65-%70 lerde bulunan bu katsayılar, 2017'de %0-10'lara gerilemiş bulunmaktadır. AB tüketicisi, son 10 yılda tarım ürünlerini uluslararası piyasa fiyatlarından tüketme noktasına gelmiş bulunmaktadır.

AB'nin, 434,4 milyarlık US$ tarım üretimine verdiği üretici desteği 93,1 milyar US$ (%22 oranında)"Genel Hizmetler" desteği 10.6 milyar US$ la "Toplam Destek" 104.7 miyar US$ a ulaşmaktadır. Yalnız Türkiye'den farklı olarak bu desteğin kaynağı 86,8 milyar US$ düzeyinde bütçeden verildiği ve tüketici desteğinin sadece 20.1 miyar US$ la sınırlı olduğu gözlenmektedir. Tüketiciye gelen yükün uluslararası fiyatların sadece %4-%5'i üzerinde olduğunu belirtmek gerekir.

OECD'nin "Tarım Politikaları İzleme ve Değerlendirme Raporu" Türkiye'nin tarım destek göstergelerine ilişkin aşağıdaki değerlendirmeleri yapmaktadır: [21]

"1990'ların sonlarından bu yana yapılan bir dizi iddialı reformlara rağmen, verilen destek seviyesi yıldan yıla değişmektedir ve OECD ortalamasından yüksek seyretmektedir. Ticareti en çok bozucu desteklerden olan" Piyasa Fiyat Desteği" üreticilere verilen desteklerin dörtte üçünü oluşturmaktadır. Tarıma verilen toplam destek tahmini (TSE), son yıllarda gayri safi yurtiçi hasılanın yaklaşık %2'sini oluşturmaktadır. Girdi ve çıktı kullanımına dayalı yapılan ödemeler desteğin en önemli unsurlarıdır. "Genel Hizmetler Destek Tahmini"ne (GSEE) göre, temel unsur GSEE giderlerinin yaklaşık %80'ine tekabül eden altyapının geliştirilmesi ve bakımının finanse edilmesidir.

Fiyat bozulmalarının düzeyi az miktarda azalmıştır: yurtiçi fiyatlar dünya fiyatlarının ortalama %20 üzerinde seyretmektedir. Üretimden bağımsız doğrudan ödemeler 2009 yılında kaldırılırken, ürün bazlı ödemeler o zamandan beri yükselmektedir. Türkiye'de çiftliklere yapılan doğrudan ödemelerin

21- OECD (2016-Tur) "Tarım Politikaları İzleme ve Değerlendirme Raporu"
https://www.tarimorman.gov.tr/ABDGM/Belgeler/Duyurular/Tarım%20Politikaları%20İzleme%20ve%20Değerlendirme%20Raporu%202016-Yönetici%20Özeti.pdf

OECD (2016-Eng), Agricultural Policy Monitoring and Evaluation 2016, OECD Publishing, Paris
https://doi.org/10.1787/agr_pol-2016-en

ana aracı, yurtiçi arzı az olan ürünlere yapılan fark ödemeleridir ("prim ödemesi").

Kalkınma Planı'nda (2014-18) belirtilen tarımsal politikaların stratejik hedefleri, küresel açıdan rekabet edebilir, çevreye duyarlı ve temel hedefi nüfusa yeterli ve dengeli beslenme sağlayabilecek bir tarım sektörü geliştirmektir. 2009 yılında üretimde bir reform gerçekleştirmiş ve bu sayede en uygun ekolojik koşullara göre üretim yapılması yönünde bir yaklaşım geliştirilmiştir.
Değerlendirme ve öneriler şunlardır:

- *Türkiye geçtiğimiz on yılda tarım sektörünün yasal ve kurumsal çerçevesini geliştirmeye yönelik önemli gelişmeler göstermiştir.*

- *1986-88 yıllarından bu yana, piyasa yönelimini geliştirmeye yönelik politika tedbirleri değişiklik göstermektedir. Yüksek enflasyon ve dalgalı döviz kurlarının yarattığı makroekonomik ortam içerisinde politika çerçevesinde münferit değişiklikler gerçekleşmiştir. 2013-15 yıllarında brüt çiftçi gelirleri içerisinde üretici desteklerinin oranı (%PSE) 1986-88 seviyesine göre neredeyse değişiklik göstermemiştir ve %20 oranıyla OECD ortalamasının biraz üzerinde yer almaktadır.*

- *Üretici destekleri daha çok ticareti bozucu önlemler kaynaklıdır ve bu tarımsal verimliliğin sürdürülebilir artışını engellemektedir. Ticareti bozucu önlemleri azaltacak daha fazla çaba sarf edilmesi gereklidir.*

- *Kamu İktisadi Teşebbüslerini piyasa koşullarında işleyen ekonomik açıdan karlı kurumlar haline getirebilmek için daha fazla çaba gerekmektedir.*

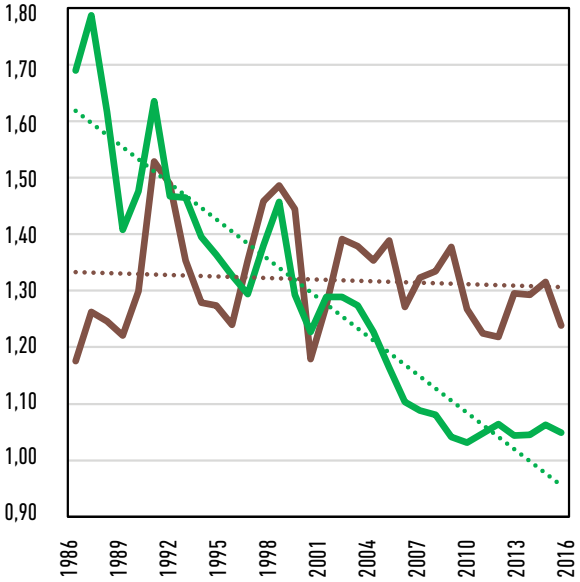
- *Şimdiye kadar toplam desteğin çok küçük bir bölümünden yararlanan Tarımsal Bilgi ve Yenilik Sistemlerine aktarılan kamu yatırımları arttırılmalıdır."*

Tarımsal destek politikaları uluslarasın AB dışındaki örneklerle karşılaştırıldığında Türk Tarım Sektörü, uluslararası standartlarda üretimin %28'i kadar destekle üst sıralardadır. Bu desteğin, kahir çoğunluğu "Piyasa Fiyat Desteği" olup piyasa mekanizmasına müdahale niteliğindedir.

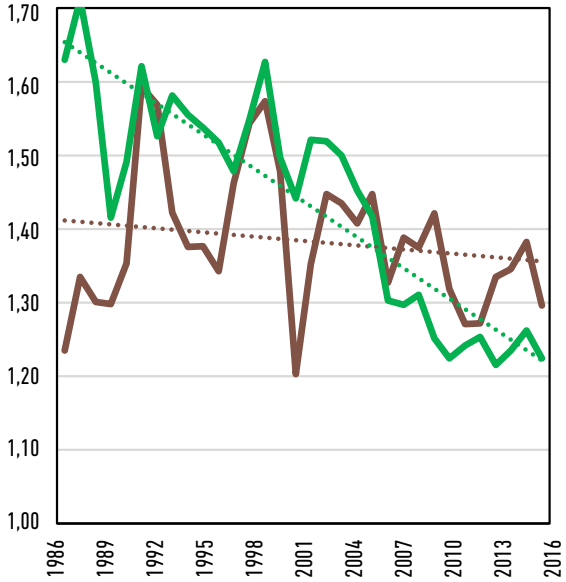
Bu alanda uluslararası referans teşkil etmeyecek ve ortalamalardan sapan Norveç, İsviçre, İzlanda, Japonya ve Kore'dir. Bu ülkeler tarım sektörüne uluslararası fiyatların 2 misli fiyat vermekte ve üretimin %60-80'i kadar sübvansiyon sağlamaktadır. Tarım arazisi olmayan ve coğrafi olarak tecrit edilmiş durumda olan bu ülkelerin örnek alınması söz konusu olamayacaktır.
Bu katsayılar şu anda %20-30'lar civarında gerilemiş bulunmaktadırlar. AB'nin gerileme eğilimi çok çarpıcı olup bir dizi reforma tekabül etmektedir. Türkiye ise durağan bir eğilim sergilemektedir. **(Grafik 3.18, 3.19, 3.20 ve 3.21)**

Türkiye AB Linear Türkiye Linear AB

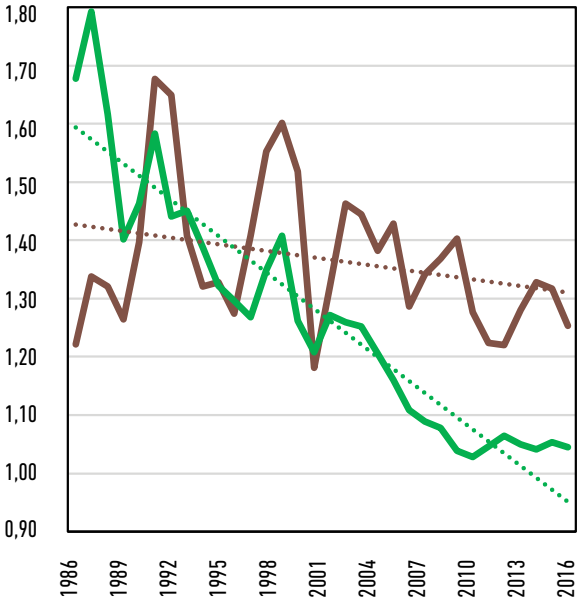
Grafik 3.13: Nominal Üretici Koruma Katsayısı

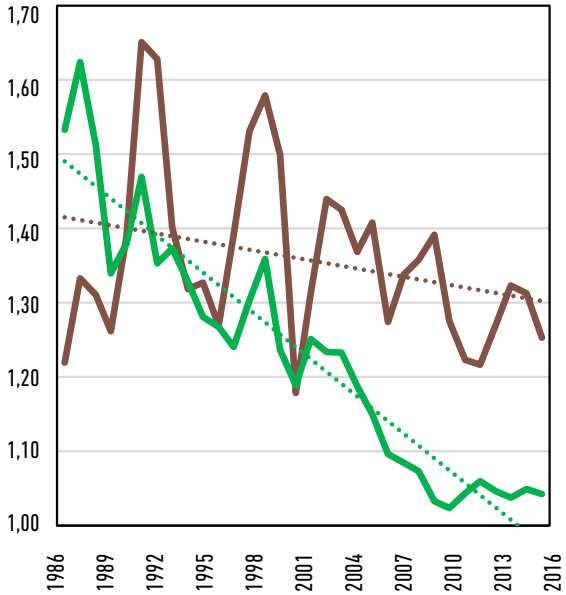
Grafik 3.14: Nominal Üretici Destek Katsayısı

Grafik 3.15: Nominal Tüketici Koruma Katsayısı

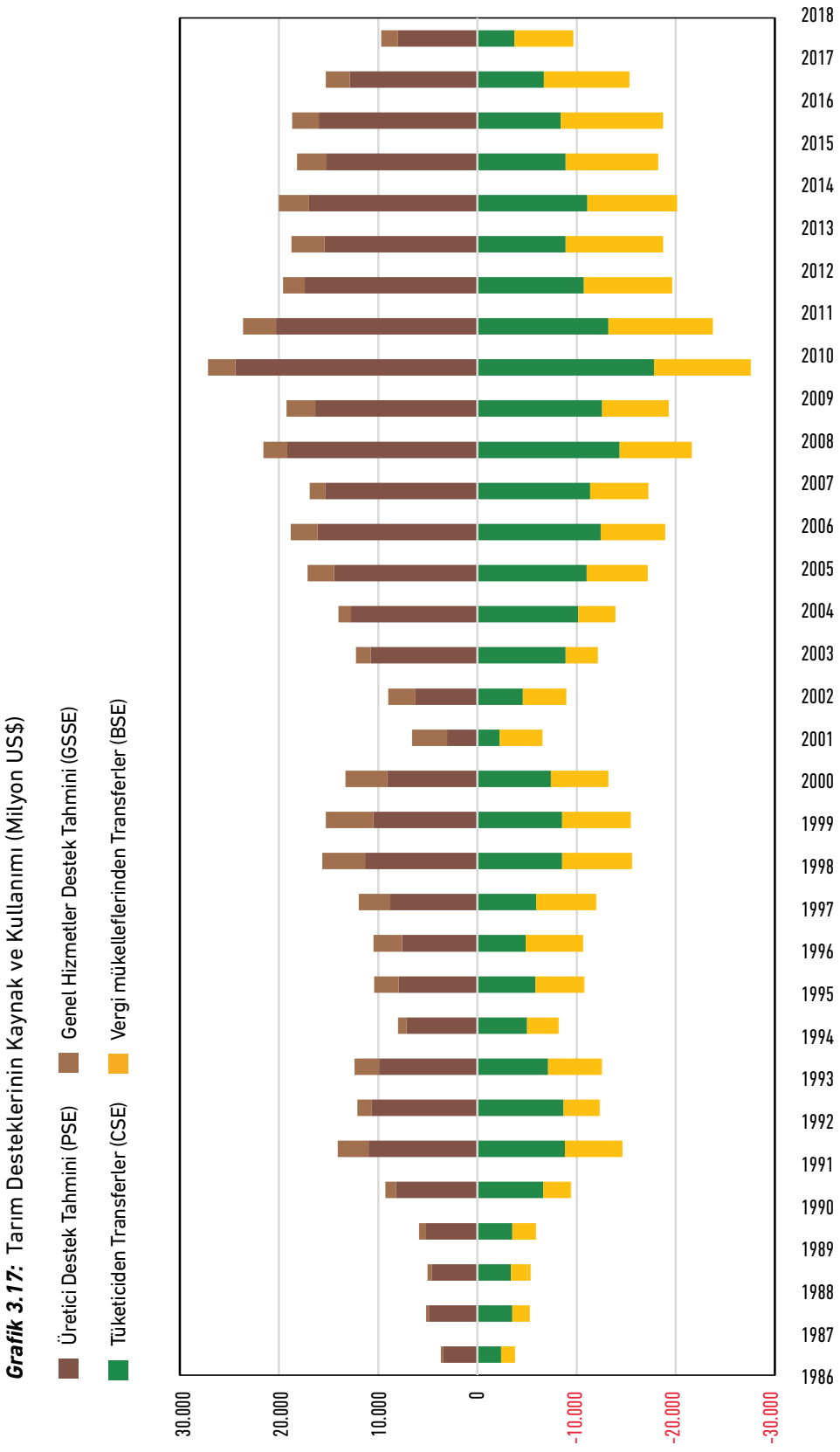
Grafik 3.16: Nominal Tüketici Destek Katsayısı

Tablo3.04: Türkiye Tarıma Yapılan Destek Tahmini (OECD)

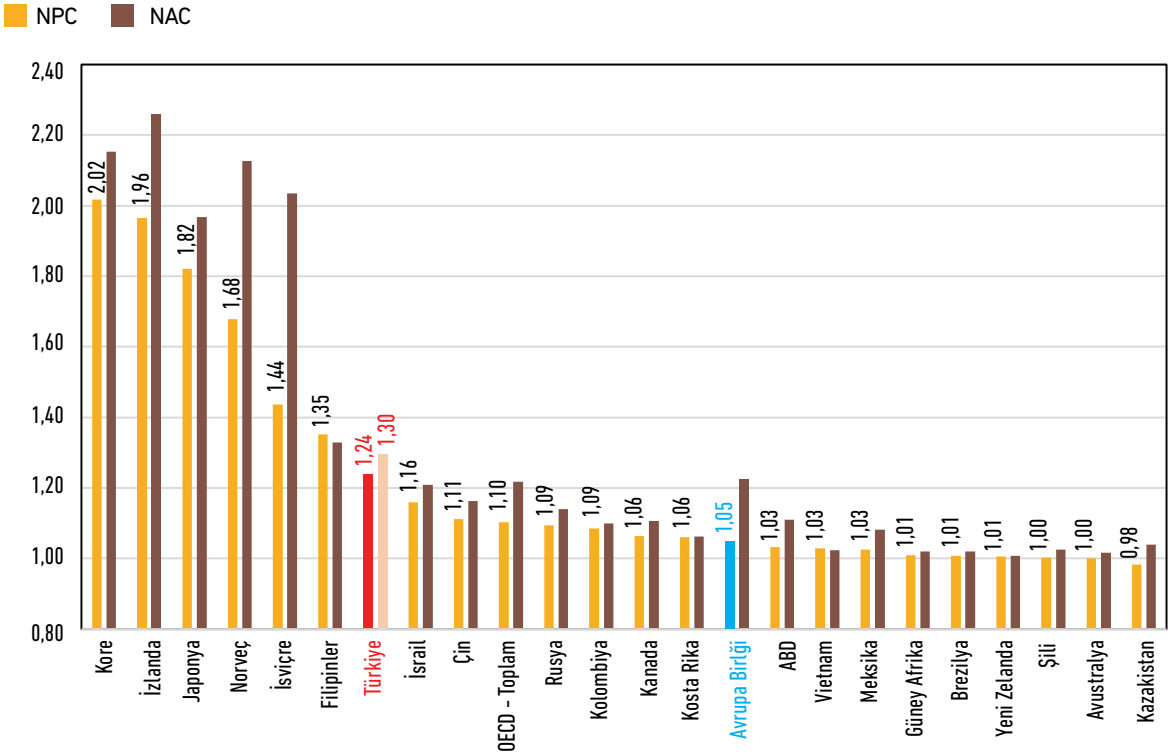
Türkiye: Tarıma Yapılan Destek Tahmini	Birim	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
ÜRETİM DESTEĞİ (Kullanım)															
Toplam üretim değeri (çiftlik düzeyinde)	Milyon US$	46.771	47.922	57.548	64.046	57.166	77.861	79.211	77.070	68.492	63.991	63.279	60.925	58.884	51.592
Piyasa Fiyat Destekli Üretimin Payı	Yüzde %	58	55	56	61	64	62	60	63	74	73	73	70	67	64
Toplam tüketim değeri (çiftlik düzeyinde)	Milyon US$	39.794	41.336	51.002	56.224	46.586	62.142	61.058	58.224	49.391	50.529	43.868	41.548	40.575	36.147
Üretici Destek Tahmini (PSE)	Milyon US$	14.449	16.095	15.366	19.184	16.355	24.383	20.269	17.382	15.428	17.009	15.315	15.968	12.874	8.030
Memo: Üretime dayalı verilen destek	Milyon US$	12.257	13.252	11.964	15.952	14.670	21.492	17.100	14.826	12.897	14.971	13.411	13.709	11.026	6.305
Memo: Piyasa fiyat desteği (MPS) (*)	Milyon US$	11.434	12.044	10.553	14.700	13.663	20.065	15.622	13.276	11.540	13.598	12.260	12.653	9.844	5.368
Üretici Desteği (Producer Nominal Assistance)	Rasyo	1,41	1,45	1,33	1,39	1,38	1,42	1,32	1,27	1,27	1,34	1,30	1,33	1,26	1,17
Üretici Desteği (Producer Nominal Protection)	Rasyo	1,35	1,39	1,27	1,32	1,34	1,38	1,27	1,23	1,22	1,30	1,24	1,25	1,19	1,12
Genel Hizmetler Destek Tahmini (GSSE)	Milyon US$	2.671	2.755	1.524	2.390	2.867	2.785	3.384	2.242	3.312	3.038	2.852	2.685	2.395	1.686
Toplam Destek Tahmini (TSE=PSE+GSSE)	Milyon US$	17.120	18.850	16.890	21.574	19.221	27.168	23.653	19.625	18.740	20.047	18.167	18.653	15.269	9.716
Toplam Destek Tahmini (TSE=PSE+GSSE)/GSYH	Yüzde %	3,41	3,42	2,49	2,82	2,98	3,51	2,84	2,24	1,97	2,15	2,12	2,16	1,79	1,26
TÜKETİM ve BÜTÇE DESTEĞİ (Kaynak)															
Tüketici Destek Tahmini (CSE)	Milyon US$	-11.026	-12.423	-11.367	-14.355	-12.610	-17.847	-13.246	-10.715	-8.921	-11.060	-8.932	-8.386	-6.722	-3.722
Tüketici Desteği (Consumer Nominal Assistance)	Milyon US$	1,37	1,41	1,27	1,34	1,36	1,39	1,27	1,22	1,22	1,27	1,25	1,25	1,20	1,11
Tüketici Desteği (Consumer Nominal Protection)	Milyon US$	1,38	1,43	1,29	1,34	1,37	1,40	1,28	1,23	1,22	1,28	1,26	1,25	1,20	1,11
Toplam Destek Tahmini (TSE=CSE+B-SE+BRE))	Milyon US$	17.120	18.850	16.890	21.574	19.221	27.168	23.653	19.625	18.740	20.047	18.167	18.653	15.269	9.716
Tüketiciden Transferler (CSE)	Milyon US$	11.026	12.423	11.367	14.355	12.610	17.847	13.246	10.715	8.921	11.060	8.932	8.386	6.722	3.722
Vergi mükelleflerinden Transferler (BSE)	Milyon US$	6.162	6.523	5.887	7.311	6.654	9.755	10.489	8.915	9.821	9.055	9.282	10.339	8.592	5.994
Bütçe Gelirleri (BRE)	Milyon US$	-68	-96	-364	-92	-43	-434	-82	-5	-3	-68	-47	-72	-45	0
		17.120	**18.850**	**16.890**	**21.574**	**19.221**	**27.168**	**23.653**	**19.625**	**18.740**	**20.047**	**18.167**	**18.653**	**15.269**	**9.716**

(*) Piyasa Fiyat Desteği (Market Price Support): Uygulanan politikalarla yerli fiyatlarla yurtdışı fiyatlar arasında farklılık yaratarak tarım üreticilerine, tüketiciler ve bütçeden yapılan gelir transferlerinin toplam cari değeri. Türkiye için MPS emtiaları: buğday, mısır, arpa, ayçiçeği, şeker, patates, domates, üzüm, elma, pamuk, tütün, süt, sığır ve dana eti, koyun eti, kanatlı eti ve yumurtadır.

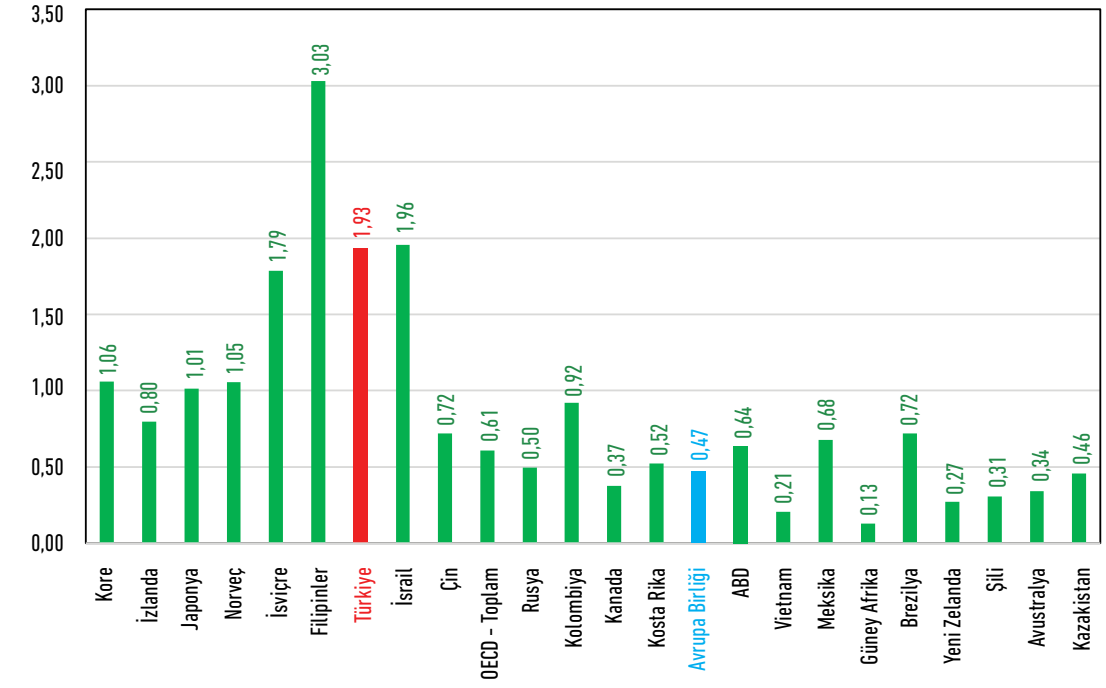

Grafik 3.17: Tarım Desteklerinin Kaynak ve Kullanımı (Milyon US$)

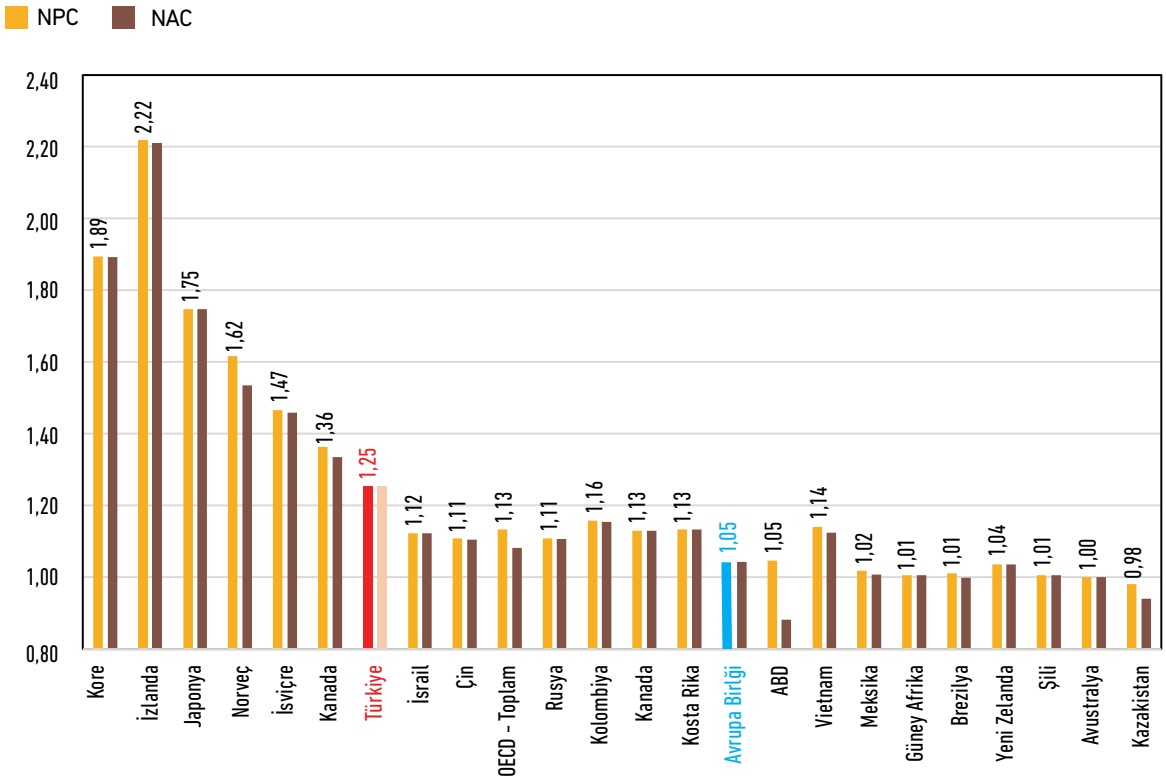
Grafik 3.18: Nominal Üretici Koruma Katsayısı (NPC) Nominal Üretici Destek Katsayısı (NAC) (2017)

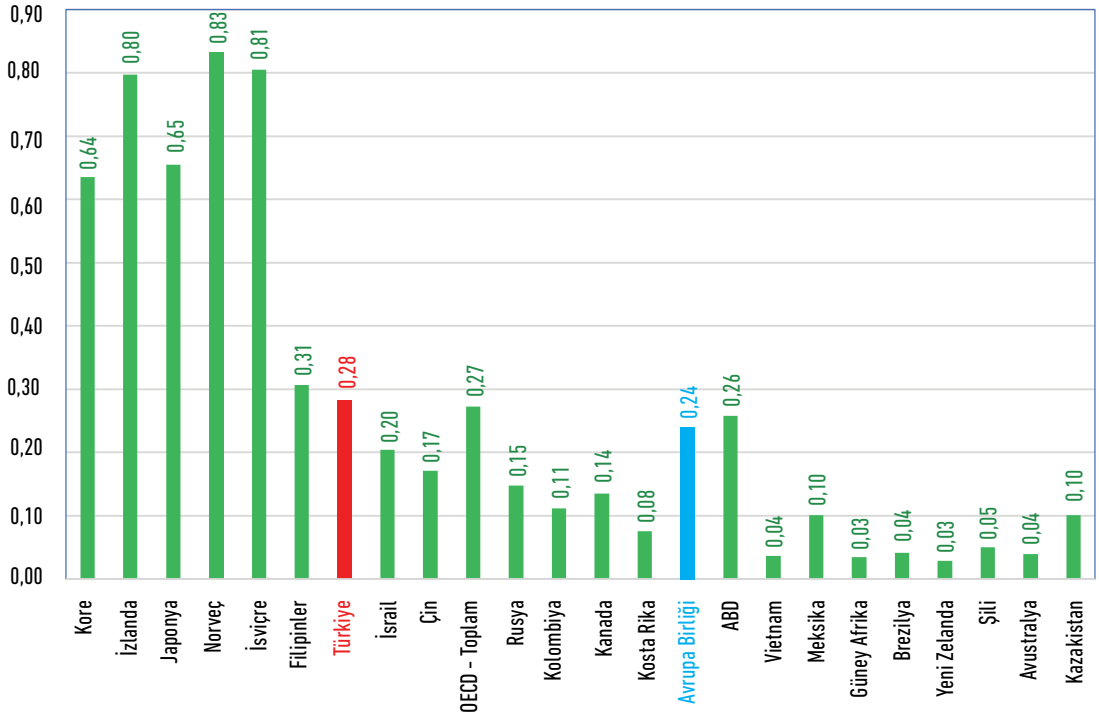
Grafik 3.19: Üretici Desteğinin GSYH'daki Payı (%) (2017)

Grafik 3.20: Nominal Tüketici Koruma Katsayısı (NPC) Nominal Tüketici Destek Katsayısı (NAC) (2017)

Grafik 3.21: Üretici Desteğinin Tarım Üretimindeki Payı (%)(2017)

Tablo3.05: Tarım Destek Tahminleri (OECD)

Ülkeler (Üretici Koruma Katsayısı Sıralı)	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13=3+4+10	14=8+9	15=3+4+7-9	16=9	17=13/1	18
			Üretici Destek Tahmini (PSE)				Tüketici Destek Tahmini (CSE)						Total Support Estimate (TSE)				Toplam Tarım Üretiminde Toplam Destek Tahminin Payı	Toplam GSYH içerisinde Toplam Destek Tahminin Payı
	Toplam üretim değeri (çiftlik düzeyinde)	Toplam tüketim değeri (çiftlik düzeyinde)	Üretici Destek Tahmini (PSE)	Genel Hizmetler Destek Tahmini (GSSE)	Üretici Destek Katsayısı (Producer NAC)	Üretici Koruma Katsayısı (Producer NPC)	Tüketici Destek Tahmini (CSE)	Tüketiciden Üreticiye Transferler	Tüketiciden Diğer Transferler	Bütçeden Tüketiciye transferler	Tüketici Destek Katsayısı (Consumer NAC)	Tüketici Destek Katsayısı (Consumer NPC)	Toplam Destek Tahmini SE=CTE+BTE+BRE))	Tüketiciden Transferler (CTE)	Bütçeden Transferler (BTE)	Bütçe Gelirleri (BRE)		
	Mily. US $	**Mily. US $**	**Mily. US $**	**Mily. US $**	**Katsayı**	**Katsayı**	**Mily. US $**	**Mily. US $**	**Mily. US $**	**Mily. US $**	**Katsayı**	**Katsayı**	**Mily. US $**	**Mily. US $**	**Mily. US $**	**Mily. US $**	**Katsayı**	**Katsayı**
Güney Kore	42.988	53.810	24.571	2.693	2,15	2,02	-25.361	-20.595	-4.800	35	1,89	1,89	27.300	25.396	6.704	-4.800	0,64	1,06
İzlanda	315	220	239	11	2,26	1,96	-120	-119	-2	1	2,21	2,22	251	121	132	-2	0,80	0,80
Japonya	78.337	117.069	42.494	8.780	1,97	1,82	-50.089	-34.483	-15.612	6	1,75	1,75	51.281	50.095	16.797	-15.612	0,65	1,01
Norveç	3.794	3.869	2.899	166	2,13	1,68	-1.386	-1.352	-125	90	1,53	1,62	3.155	1.476	1.803	-125	0,83	1,05
İsviçre	8.514	9.590	6.119	731	2,04	1,44	-3.048	-2.369	-683	5	1,46	1,47	6.855	3.053	4.486	-683	0,81	1,79
Filipinler	27.214	29.964	6.811	1.536	1,33	1,35	-7.996	-7.091	-905	0	1,34	1,36	8.347	7.996	1.256	-905	0,31	3,03
Türkiye	55.940	39.630	13.418	2.389	1,30	1,24	-7.995	-7.988	-7	0	1,25	1,25	15.807	7.995	7.819	-7	0,28	1,93
İsrail	8.051	7.479	1.437	206	1,21	1,16	-820	-789	-31	0	1,12	1,12	1.643	820	854	-31	0,20	1,96
Çin	1.396.971	1.469.048	204.277	35.038	1,16	1,11	-143.974	-129.162	-14.813	0	1,11	1,11	239.315	143.974	110.153	-14.813	0,17	0,72
OECD - Toplam	1.156.069	1.048.857	227.921	40.090	1,22	1,10	-76.666	-98.169	-25.953	47.456	1,08	1,13	315.466	124.122	217.297	-25.953	0,27	0,61
Rusya	77.147	77.183	9.864	1.359	1,14	1,09	-7.341	-6.644	-885	188	1,11	1,11	11.411	7.529	4.767	-885	0,15	0,50
Kolombiya	25.590	25.629	2.356	512	1,10	1,09	-3.484	-1.971	-1.512	0	1,15	1,16	2.868	3.484	896	-1.512	0,11	0,92
Kanada	45.662	28.852	4.534	1.636	1,11	1,06	-3.322	-2.764	-561	3	1,13	1,13	6.172	3.324	3.408	-561	0,14	0,37
Kosta Rika	5.264	2.376	313	82	1,06	1,06	-281	-230	-51	0	1,13	1,13	395	281	166	-51	0,08	0,52
AB	434.349	462.158	93.150	10.580	1,22	1,05	-19.292	-17.678	-2.385	771	1,04	1,05	104.501	20.063	86.823	-2.385	0,24	0,47
ABD	372.716	292.274	39.606	10.471	1,11	1,03	33.181	-11.036	-1.866	46.084	0,88	1,05	96.161	12.902	85.125	-1.866	0,26	0,64
Vietnam	41.965	35.930	960	554	1,02	1,03	-4.445	-3.302	-1.142	0	1,13	1,14	1.515	4.445	-1.788	-1.142	0,04	0,21
Meksika	52.465	52.763	4.167	586	1,08	1,03	-437	-963	-2	528	1,01	1,02	5.281	965	4.318	-2	0,10	0,68
Güney Afrika	20.844	18.967	402	310	1,02	1,01	-121	-121	0	0	1,01	1,01	712	121	591	0	0,03	0,13
Brezilya	171.042	107.521	3.479	2.328	1,02	1,01	107	-1.017	-132	1.256	1,00	1,01	7.063	1.149	6.046	-132	0,04	0,72
Yeni Zelanda	18.058	2.775	145	381	1,01	1,01	-98	-98	0	0	1,04	1,04	526	98	428	0	0,03	0,27
Şili	16.532	14.877	405	430	1,02	1,00	-95	-39	-56	0	1,01	1,01	835	95	796	-56	0,05	0,31
Avustralya	45.317	20.710	779	1.006	1,02	1,00	0	0	0	0	1,00	1,00	1.785	0	1.785	0	0,04	0,34
Kazakistan	12.547	12.025	511	285	1,04	0,98	697	222	0	475	0,94	0,98	1.271	-222	1.493	0	0,10	0,46

14.
TARIM REFORMU

"Türk Tarım Sektörü" nün Kurumsal Yapısı, Piyasa Yapısı ve Destek Yapısı" alanlarında OECD/AB/Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşların bir dizi güncel raporları bulunmaktadır. Tarım ve gıda sektörü, nüfus artışı, iklim değişikliği, sürdürülebilirlik, gıda güvenilirliği, gıda güvenliği gibi alanlarla bağlantılı olduğu için uluslararası gündemin önemli ve öncelikli bir konusudur.

Tarım reformu konusuna temel hedef açısından baktığımızda, çalışan başına katma değer artışı sağlamak için hem tarım üretimini artırmak, hem de tarımdaki işgücünü sanayi ve hizmet sektörüne kaydırmak mecburiyetinde olduğumuzu görüyoruz. Tarım sektörüne **"Rekabete Dayalı Stratejik Sektör"** nitelemesi yapıyorsak, o zaman sektörde yapısal bir dönüşüme yol açmak ve dış rekabete açılmasını sağlamak için orta-uzun vadeli stratejik bir planla hareket etmek gereği ortaya çıkar. Halbuki uygulanan politikalara bakıldığı zaman, çeşitli şekillerde üretim artışının teşvik edildiğini, ancak bu politikalar sonunda sağlanan desteklerin, tarım fiyatlarının dünya piyasasının %30 üzerinde oluşmasına neden olduğunu tespit ediyoruz. Ayrıca, tarım sektöründeki işgücü fazlasının sanayi ve hizmet sektörüne geçişinin sağlanmasıyla ilgili açık ve belirlenmiş politikaların eksik olduğu görülüyor.

Tarım sektörünün değerlendirilmesi ve tarım reformunun ana hatlarının belirlenmesi konusunda, AB-Dünya Bankası, OECD, Tarım Bakanlığı gibi kurumların çok sayıda ve önerilen politikalar açısından oldukça güncel raporlarından hareketle bir özet çıkarma arzusundayız. Bu raporlardaki değerlendirme ve öneriler hep aynı noktada kesişmektedir.

9. Bölümde incelediğimiz gibi, AB'nin tarım sektöründeki verimlilik artışını devam ettireceği varsayımıyla çalışan başına 2026 yılındaki AB'de çalışan başına katma değerinin 38.832 US$'a ulaşacağı bir durumda, Türkiye'nin hedefi, mümkün olduğunca bu rakama yaklaşmak olmalıdır. 1998-2017 döneminde yıllık ortalama verimlik artışı %,4,59'u sürdürebilmek, bize 2007-2017dönemindeki %2,35'lik düşük verimlilik artışını telafi imkânı verecek ve AB'nin 2026 seviyesinin %68'ine (Yaklaşık 2006 yılı radyosu) ulaşmamızı sağlayacaktır. Ancak, AB'yi 2026'da yakalamak için gerekli verimlilik artışı %9,94 'tür. Bu nedenle %4,59'luk artış oranımızı iki misline çıkarmamıza imkân sağlayacak yapısal reformlara planlamalıyız.

Bu raporun amaçlarından biri de, reform tasarlarken rakamsal hedeflerin ve uluslararası kıstasların gözetilmesini teşvik etmektir. Bu çerçevede, 2026 yılında tarımın istihdamdaki payının %20'lerden %10'lara, milli gelirdeki payının da %10'lardan %5'lere düşürülerek, gelişmiş ülke standartlarına yaklaşmak istiyorsak yapısal bir dönüşümün gerekli olduğunu görürüz.

Gerçekte tarımın gelirdeki payının 1968 yılında %30'dan, 2017 yılında %7'ye kadar gerilemiş olması yapısal dönüşüm tecrübemize işaret ediyor: 60 yıllık bir süreçte 23 puan gerileyen bu payı (her 10 yılda bir ortalama 3,8 puan düşüş) 2018-2026 döneminde 2,5 puan daha düşürmek için geçmişimizden cesaret alabiliriz.
İstihdam açısından da tarımın 1988 yılındaki payı %46,5 seviyesindeydi. 2017 yılında %19,4'e gerilemiş durumdayız: 40 yıllık bir dönemde -2000-2008 döneminde olduğu gibi çok sert

düşüşler söz konusu olsa bile- her 10 yılda bir ortalama 6,8 puan düşüş gerçekleşmiş. İstihdam açısından da %19,5'tan %12'ye düşmek eğilimlerimize uygun nitelikte gözüküyor.

Bu perspektifi aklımızda tutarak önemli gördüğümüz 3 belgeye eğilmekte ve kısaca özetlemekte fayda var: Gümrük Birliği (2014), OECD (2016) ve Tarım Bakanlığı (2018) raporları tarım sektörünün reformuyla ilgili oldukça ayrıntılı değerlendirmeler yapmakta, öneriler geliştirmektedir. Bu raporlardan önemli olduğunu düşündüğümüz kısımları, yoruma da çok ihtiyaç olmadığını düşünerek, doğrudan yapılmış alıntılarla aktarmakla yetiniyoruz.

• Avrupa Birliği ve Dünya Bankası'nın "AB-TÜRKİYE Gümrük Birliği Değerlendirmesi" raporu (2014) [22]

Gümrük Birliği'nin tarım ve hizmet sektörüne genişletilmesi (Tek Pazar'a yakınlaşmak) sürecinde de merkezi rolde tarım var. Bu modernizasyonun sağlayacağı ek büyümenin %60'ı tarım sektörü kaynaklı. Dışa açılma ve rekabetin getirdiği tarım üretimi ve ihracatında artış simülasyon sonuçlarında etkili oluyor.

"Tarım Türkiye ekonomisinin kilit bir sektörüdür. Tarım Türkiye'de GSYH'nin yaklaşık yüzde 10'unu ve istihdamının dörtte birini oluşturmaktadır. Türkiye'de tarımda küçük ölçekli aile çiftlikleri hakimdir. Yetiştirilen başlıca ürünler buğday, arpa, mısır, meyve ve sebze, sert kabuklu yemişler, tütün, pamuk ve şekerdir. Türkiye ayrıca dünyadaki en büyük süt üreticilerinden birisidir ve üretilen süt temel olarak iç tüketime yönelik peynir ve yoğurt üretimi için kullanılmaktadır. Öte yandan, Türkiye önemli bir tarımsal ürün ihracatçısıdır. (..) Türkiye'nin tarımdaki karşılaştırmalı avantajı Akdeniz ikliminden, sahip olduğu geniş arazilerden ve kilit ihracat pazarlara göre stratejik konumundan kaynaklanmaktadır. Türkiye'nin kuzeyde AB'ye ihracatındaki artışta dar tarımsal iklim kuşaklarında yetiştirilmeye en uygun yüksek değerli ürünler olarak taze meyve ve sebze ihracatı önemli bir rol oynamıştır. Güneyde ise,

Türkiye'nin MENA ülkelerine ihracatı ise o bölgenin su kısıtları sebebiyle üretim kapasitesinin sınırlı olduğu lifli hububat ürünleri ile artan nüfus sebebiyle talep artışı yaşanan katma değerli gıda ürünleri önemli bir yer tutmaktadır. Yükselen gelir düzeyleri özellikle Arap Yarımadasındaki daha zengin ülkelerde olmak üzere yüksek değerli ürünlerin ihracatını arttırmaktadır.

Ekonominin hizmetler ve imalat sektörlerine doğru kayması ile birlikte Türkiye'nin tarım sektöründe yapısal değişiklikler yaşanmaktadır. 1980 yılında yaklaşık yüzde 40 olan istihdam payının 2010 yılında yüzde 24,6'ye düşmesinin gösterdiği gibi işgücü tarım sektöründen çıkmaktadır. Bununla birlikte, işgücü sektörden çıkmasına rağmen sektör büyüdüğünden dolayı, işçi başına düşen ortalama katma değer sabit fiyatlarla yükselmiştir. Ancak, tarımsal gelirler ulusal ortalamanın oldukça altındadır. (..)
Güçlü tarım sektörlerine sahip çoğu orta gelirli ekonominin takip ettiği kalkınma yollarının ayırıcı özelliği, işgücü sektörden çıkarken ve sermaye sektöre girerken, tarımsal gelir ile ortalama gelir arasındaki farkın kapanmasıdır. Türkiye henüz bu geçiş sürecini tamamlamamıştır."

22- WB (2014), AB-Türkiye Gümrük Birligi Degerlendirmesi-Dünya Bankası-Avrupa Birliği
https://www.worldbank.org/content/dam/Worldbank/document/eca/turkey/tr-eu-customs-union-tr.pdf

• OECD'nin "Türkiye'de İnovasyon, Tarımsal Verimlilik ve Sürdürülebilirlik" raporu (2016) [23]

"Türk tarım ve gıda sektörü ülkenin genel ekonomik gelişmesine önemli ölçüde katkıda bulunma potansiyeline sahip bir sektördür ve bu katkıyı sağlayabilmesi büyük ölçüde verimliliğinin artışına bağlıdır: tarım, geleneksel olarak, iş gücü açısından ekonomide oynadığı "korunak" rolü çözüme ulaştırılmalıdır. Tarımdaki işgücü kaynağı, sektör içinde veya sektör dışında değerlendirilmelidir. Özünde, Türkiye de tarımsal verimliliğin artışı, büyük ölçüde ülkenin kırsal kesiminin genel ekonomik ve insani gelişmesinin sonucunda düşük teknoloji kullanan tarım sektörü dışında gelir yaratma kabiliyetine bağlı olacaktır. Türkiye'de tarım politikası, yurtiçi ve yurtdışı piyasalar tarım üretimin artırılmasına odaklıdır. Bunu gerçekleştirmek için, hükümet, büyük ölçüde fiyat temelli korumacı politikaları, özel fiyat teşviklerini ve çeşitli girdi sübvansiyonlarını kullanmaktadır. Bu haliyle üretici destek yapısı, piyasa şartlarını bozucu etki yapıp üreticiler nezdinde üretim faktörlerinin daha etkin kullanımı için teşvik edici nitelikte değildir. Bunun sonucu olarak tarımda verimlilik artışı uzun vadede tayınlanmış olmaktadır. Uzun vadede verimliliğin artışı için uygulanması gereken politikalar -mesela tarım bilgi sistemleri, bitki ve hayvan sağlığı sistemleri, gıda sağlığı gibi alanlar- tarıma verilen toplam desteğin çok küçük bir kısmını oluşturmaktadır.

Tarımda mülkiyet yapısının büyük arazi tarzında konsolide edilmesi yaklaşımı, son dönemlerde temel politika girişimi olmuştur. Tarım arazilerinin parçalı yapısının birleştirilmesi, bu arazilerin daha iyi kullanımına imkân verecek ve potansiyel kazanım olarak tarımda verimliliği artırdığı gibi, tabii kaynakların ve su kaynaklarının yönetimine de imkân sağlayacaktır. Çevresel sürdürülebilirlik hedefi tedricen tarım politikaları içerisinde yerini almış ve çevreye duyarlı uygulamaların gerçekleştirilmesi için üretici destek teşvikleri itici bir güç oluşmuştur. Kırsal gelişme daha merkezi bir politika halinde gelmektedir. Buna rağmen çevresel sürdürülebilirlik ve kırsal kalkınma politikalarının çeşitlenmesi konusu, hükümet harcamalarının çok küçük bir bölümünü kapsamaktadır. (..)

(..) Politika önerilerini aşağıdaki gibi sıralayabiliriz.

Tarımsal verimliliğin kalıcı artışını sağlamak açısından, topyekûn ekonomik gelişmenin şartlarını iyileştirmek: Bu alanda ürün ve piyasa düzenlemeleri, iş gücü piyasası, eğitim ve sosyal güvenlik sistemi alanlarında yasal yapının katılıklarının azaltılması... Girişim maliyetlerinin düşürülmesi, kayıt dışılıkla mücadele ve, ticaretin kolaylaştırılması, çevre koruma konularında düzenlenmelerin devam etmesi...

Tarımın gelişmesi için yetenek, yetkinlik ve hizmetleri geliştirmek: Kalıcı verimlilik artışı sağlamak için mevcut imkanların sınırlarının kaldırılması... Alt yapının güçlendirilmesi, etki analizlerinin yapılması, kamu finansmanı ile yapılan projelerin takibi, kırsal kesimde istihdamın kalitesinin artırılması, kırsal kesimde tarım dışı istihdamın teşvik edilmesi, eğitime katılımın artması ve eğitimin kalitesinin yükseltilmesi, kırsal kesimde yaşayan nüfusun eğitime katılabilmesi için kaynakların ve önlemlerin artırılması, hükümet sanayi iş birliğinin eğitimde ve özelikle mesleki eğitimde geliştirilmesi...

Tarım politikalarını daha fazla verimlilik ve sürdürülebilirliğe yönlendirilmek: Tarım desteğinin üretim ve girdi fiyatları üzerinden kaldırılarak, daha fazla "Genel Hizmetler" e kaydırılması. Kamu girişimler ve tarım kooperatiflerine verilen desteğin azaltılması veya kaldırılması, arazi konsolidasyonlarının tamamlanması. Su dağıtım şebekelerinin daha etkin hala getirilmesi, suyun fiyatlanması ve sistemlerin mali olarak yaşayabilmesinin sağlanması...

Tarım inovasyon sisteminin etkisini ve etkinliğini artırmak: Araştırma ve geliştirmede kalite ve uygunluğuna yönelik politikalar belirlemek, bilim, proje ve kurumların performansının ölçülmesiyle ilgili

23- OECD (2016), "Innovation, Agricultural Productivity and Sustainability in Turkey", OECD Food and Agricultural Reviews, OECD Publishing, Paris, https://read.oecd-ilibrary.org/agriculture-and-food/innovation-agricultural-productivity-and-sustainability-in-turkey_9789264261198-en#page1

performans kriterlerini geliştirmek. [24] Bilim, Teknoloji, Sanayi (STI) alanında insan kapasitesini geliştirmek. Tarım ve gıda sektöründe faaliyetleri ve "Ar-Ge" yi artırmak, "Ar-Ge" konusunda iş geliştirme imkanlarıyla ilgili bilinçlenme sağlamak... Araştırmacılar içerisinde fikri hak bilincini geliştirmek, kırsal kesimin yerel düzeyde idari kapasitesini artırmak için sistem geliştirmek, danışman kullanımını teşvik etmek.

Tarım Politikalarındaki muhtemel değişikliklerle ilgili bilgilendirme yapmak için "Politika Analizi" yapmak: Politika analizleri için veri tabanlarını ve bilgi sistemlerini oluşturmak, Analitik çalışmalara konu olması gereken alanlar: tarımda verimlilik eğilimleri ve belirleyicileri, arazi toplulaştırılmalarının etkisi, bazı tarım ürün desteklerinin kalkmasının potansiyel etkileri, kırsal kesimde faaliyetlerin çeşitlenmesi ve tarım dışı istihdamın geliştirilmesi, altyapı ve kırsal kalkınma projelerinin tarımda verimlilik ve tarım-dışı istihdam üzerindeki etkileri, Ar-Ge desteklerinin etkinliği..."

• T.C. Tarım Bakanlığının "2018-2020 Stratejik Plan" (2018) [25]

"Tarım, bütün dünyada ve Türkiye'de rekabete dayalı stratejik bir sektördür. Türkiye coğrafi konum olarak zengin bir bio-çeşitliliğe sahiptir. Sürdürülebilir tarımsal üretim ile gıda güvencesini sağlamak, çiftçilerin refah düzeyini artırmak, küresel rekabette daha fazla söz sahibi olmak, gelecek kuşaklar için daha yaşanabilir bir ülke bırakmak için Milli Tarım Projesi hayata geçirilmiştir. Milli Tarım Projesi, "Havza Bazlı Destekleme Modeli" ve "Hayvancılıkta Yerli Üretimi Destekleme Modeli" olmak üzere iki ana başlıktan oluşmaktadır.

Ülkemiz için stratejik öneme sahip tarımsal ürünlerde ihtiyacımızı kendi kaynaklarımızdan karşılayarak kendi kendine yeter hale gelmek ve planlı üretime geçmek amacıyla "Havza Bazlı Destekleme Modeli" uygulamaya konulmuştur. Tarımsal faaliyet yapılan her ilçe, bir tarım havzası olarak kabul edilerek 941 tarım havzası belirlenmiştir. Arz açığı bulunan, stratejik açıdan önemli, insan sağlığı ve beslenmesi, hayvan sağlığı ve beslemesi için önem arz eden 21 ürün saptanarak ekolojik ve ekonomik olarak hangi havzalarda destekleneceği belirlenmiştir. Sınırları belirlenen yaklaşık 300 Büyük Ova'nın 192 adedi Bakanlar Kurulu Kararı ile Büyük Ova Koruma Alanı ilan edilmiş olup, diğerleri ile ilgili çalışmalar devam etmektedir.

Kullanılamayan tarım arazilerinin tarımsal üretime ve ülke ekonomisine kazandırılması amacıyla yeni düzenlemeler yapılmaktadır. Yeni destekleme modelinin uygulamaya geçmesiyle üreticilerimiz; hangi ürünün havzasında desteklendiğini ve destekleme tutarını üretime karar vermeden önce bilecek ve arz fazlasından kaynaklanan fiyat dalgalanmalarından en az düzeyde etkilenecektir. Destekleme modeli kapsamında, yerel çeşitlerde verim ve kalitenin artırılması amacıyla ıslah çalışmalarına daha fazla önem verilecektir. Ülkemizde var olan yerel çeşitlerin envanteri çıkarılarak kayıt altına alınması, üretimi, çoğaltımı ve pazarlanması ile ilgili hususların düzenleneceği mevzuat çalışması yapılacaktır. Bazı bölge/illerde organik tarımı geliştirmeye yönelik özel çalışmalar yürütülecek olup, uygun destekleme modeli ile desteklenecektir.

Milli Tarım Projesi kapsamında hayata geçirilen "Hayvancılıkta Yerli Üretimi Destekleme Modeli" ile artan kırmızı et talebini karşılamak, damızlık üretimini geliştirmek, yetiştirici bölgelerini belirlemek, meraları rasyonel kullanmak, hayvan hastalıklarıyla etkin mücadele etmek, buzağı kayıplarını azaltmak, süt üretiminde sürdürülebilirliği sağlayarak ihracat bazlı büyümek stratejik hedef olarak belirlenmiştir. Bu kapsamda; mera hayvancılığı yetiştirici bölgeleri ilan edilmiştir. Proje ile iklim değişiklikleri takip edilerek buna göre tarımsal politikalar belirlenecektir. Toprak ve su kaynaklarımızı koruyarak sürdürülebilir kullanımını sağlamak amacıyla havza ve ürün bazlı gübreleme ve kimyasal ilaç rehberi ile bitki bazında su tüketim rehberleri hazırlanmış olup gereksiz gübre ve ilaç kullanımının önüne geçilecektir."

24-OECD(2007)"Micro-Policies for Growth and Productivity Summary of Key Findings"
https://www.oecd.org/sti/ind/38151918.pdf

25-2018-2022 Stratejik Plan (2018)- TC Tarım ve Orman Bakanlığı
https://www.tarimorman.gov.tr/SGB/Belgeler/2013-2017/GTHB%202018-2022%20STRATEJI%CC%87K%20PLAN.PDF

SONUÇ

Tarım sektörünün yeniden yapılanması, KOBİ'lerin rekabet gücü kazanması, kadın nüfusun işgücüne katılımının artması meşakkatli, uzun soluklu ve uzun vadeli süreçler... Ancak, bu ekonomik yeniden yapılanma, aynı zamanda sosyolojik bir yeniden yapılanmanın da hareket noktası olacaktır. "Orta Gelir Tuzağı" nın aşılması, Türkiye'yi, gelişmişlik düzeyi itibariyle, daha ileri bir siyasi, ekonomik, toplumsal ve teknolojik yapıya kavuşturacaktır.

Bu çalışmanın amacı, Türk ekonomisine 2018-2026 dönemi için bir büyüme perspektifi çizmek ve bu perspektif içerisinde Tarım Sektörü 'nü irdelemekti. Türkiye ekonomisindeki mevcut eğilimler dikkate alınarak ve sektörel yapıdaki değişimlere bağlı olarak 10 yıllık bir uzun dönem senaryosu üretilmiştir.

Kalkınma Bakanlığından "Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı"na devredilen Beş Yıllık Kalkınma Planı hazırlama görevinin ilk ürünü "On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023)" bizi Cumhuriyet'in 100. Yıldönümüne taşıyacaktır.[26] Gönül ister ki, bu plan döneminde Türkiye, birçok gelişmekte olan ülke için de geçerli olan "Orta Gelir Tuzağı"ndan kurtulabilsin ve AB'yle katılım müzakerelerini tamamlayabilsin. Ancak, bu sefer planın başlangıç şartlarında, 2018-2019 "Özel Sektör Borç Krizi"yle karşı karşıya kaldık. Bu nedenle, -eğer dönülebilecekse- uzun vadeli eğilim ve bu eğilime dönüş patikasının ele alınış tarzı açısından "On Birinci Kalkınma Planı" önem arz etmektedir. Literatürde Orta Gelir Tuzağı kavramı iki boyutuyla tartışılmaktadır. Bu boyutlardan birincisi, büyüme sürecinin niceliksel özelliklerine odaklanılması ve ülkelerin büyümelerinin yavaşladığı gelir seviyesinin belirlenmesidir. İkinci boyut ise, büyüme sürecinin zafiyet sergileyen yapısal özelliklerine yani sektörel ve kurumsal yapı ve diğer yapısal faktörlerin büyüme hızı üzerindeki kısıtlayıcı rolüne odaklanır. Bu çalışmada her ne kadar, literatürdeki ilk boyut dahilinde Türkiye'nin orta gelir tuzağından kurtulması için büyüme sürecinin niceliksel boyutuna odaklanılmış olsa da belli eşiklerin geçilmesinin ve verimlilik artışının hızlanmasının iddialı bir yapısal değişim programı olmaksızın mümkün olmadığı aşikardır. Bu nedenle Türkiye'nin orta gelir tuzağını aşabilmesinin koşulu, her şeyden önce verimlilik artışının hızlanması için yatırım ortamının elverişli hale getirilmesidir. Verimlilik artışındaki hızlanma iki biçimde gerçekleşebilir: her bir sektörün teknolojik yeniliklerden yararlanarak daha verimli hale gelmesi ve (veya) kaynakların daha az verimli sektörlerden daha çok verimli sektörlere kayması, yani bir başka ifadeyle sektörel gelir ve istihdam yapısının değişmesidir.

Birinci olarak, 2001-2009 döneminde tarımdan hizmet sektörüne işgücü geçişi yapılarak sürdürülen büyüme, 2009-2017 döneminde işgücüne katılımın artmasıyla tarım, sanayi ve hizmet sektörlerinin hepsinde istihdam artışı eşliğinde gerçekleşmiştir. "Demografik Fırsat Penceresi" nin kapanması nedeniyle, 2017-2026 dönemi hem işgücüne katılımın yüksek hem de tarımdan işgücü transferinin tekrar başlayacağı bir dönem olacağı anlaşılıyor. En azından, eğilimler bu gelişmelere işaret

26- "On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023)" http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2019/07/OnbirinciKalkinmaPlani.pdf
Bu çalışmanın sonlanmasına yakın bir tarihte 8 Temmuz 2019'da TBMM'ye sunulmuş bulunmaktadır. Büyüme hedefi, ortalama %4,3, istihdam hedefi %2,8 olup cari US$ fiyatlarıyla kişi başına gelirde 12.484 US$ öngörülmüştür. Bu çalışma, benzer şekilde, büyüme olarak 2026 yılına kadar ortalama %4,67, istihdam hedefi %2,26 ve reel kurlardaki gelişmelere bağlı olarak 2023 için cari US$ kişi başına gelirde 11.185-16.422 US$ aralığına işaret etmişti. 11. Planda, reel kur 2023'e kadar %12 değerlenmekte olup kişi başına cari US$, yani "Yaşam Düzeyi" "Yüksek Senaryo" ya yakın hareket etmekte ve 2013 zirve değerini yakalamaktadır. Kişi başına 2010 sabit US$ olarak bakıldığında "OVP-YEP (2019-2021)" e göre daha net bir şekilde "Orta Gelir Tuzağı" eşiği 15.000 US$ ın üzerine çıkmaktadır.

ediyor. İşgücüne katılımın artması ve tarım kesimindeki düşük çalışan başına gelirin de etkisiyle bu sektörden çıkmak isteyen işgücü, aynı zamanda işgücü piyasasında arz fazlasına, dolayısıyla işsizlik artışına neden olacaktır. 2026 yılında işsizlik oranının %12,3 gözükmesine rağmen, toplam 34,5 milyon işgücünde işsiz sayısı 4,8 milyona çıkabilir. İşgücüne katılım ve istihdam oranlarının 2007 yılından beri sergilediği eğilim bizi bu sonuçlara ulaştırıyor.

İkinci olarak, sanayi sektörü büyümenin motoru olarak hizmet sektörünün yerini almalıdır. Çalışan başına verimlilik artışı en yüksek olan ve teknoloji ve inovasyonu en fazla talep eden sektör olması sıfatıyla önceliği almak durumundadır. Türkiye'de ortalama çalışan başına katma değerin artması için sanayinin tekrar ön plana çıkması gereklidir. [27]

Üçüncü konu tarım sektörü konusudur. Türkiye'nin "Aşil Topuğu" tarım kesimidir. 2017 yılında bu kesimde 5,3 milyon işgücü, cari fiyatlarla 9.608 US$ çalışan başına katma değerle 51,7 milyar US$ GSYH üretmektedir. Halbuki, tarım sektörümüzdeki çalışan başına verimlilik AB ortalamasına eşit olsa (cari 32.007 US$ (2017)) toplam tarım üretimimiz 170 milyar US$ olacaktır.

Dördüncü konu kadınların işgücüne katılımıdır. Burada da işgücüne katılım oranında AB ortalaması %51'i yakalasak ve istihdam oranı da %44,8 olsa, 4.478 milyon ek kadın istihdamının ortalama çalışan başına cari 27.160 US$ (2017) dan katkısı 121,6 milyar US$ olacaktır. Sanayi sektöründe çalışan başına katma değer artışı, tarım sektöründen diğer sektörlere işgücü transferi ve kadınların işgücüne katılımının artması gibi konuların ancak yapısal reformlarla halledilebilecek konular olduğu açıktır.

Orta gelir tuzağı tartışmalarının önemli bir ayağı da Avrupa Birliği üyeliğidir. Avrupa Birliği, aday haline gelen birçok ülkeye orta gelir tuzağından kurtularak yüksek gelirli ülkeler arasına katılma imkânı sağlamıştır. Türkiye'nin de AB üyelik sürecini hızlandırması, yüksek büyüme hızlarının devam ettirilmesinin yapısal boyutu açısından önemli olacaktır.

Piyasa ekonomisinin işleyişi itibariyle, fiyatların serbestçe oluşumu aracılığıyla, kaynakların etkin dağılımını sağladığı bilimsel bir gerçektir. Aynı piyasa ekonomisinin, etkinlik adına sektörel, bireysel, bölgesel hatta küresel gelir dağılımı eşitsizliklerine neden olduğu da bilimsel bir gerçektir. Piyasa bir araç, kendi başına bir amaç değildir. Bu nedenle uzun vadeli planlar, sanayi politikaları, ticaret politikaları, düzenleyici ve denetleyici kurumlar, piyasa dengelerinin oluşmasına yardımcı olan unsurlardır.

Uluslararası karşılaştırmalar açısından 2017 yılındaki rakamlara baktığımızda "Yaşam Düzeyi" açısından AB'nin gelişmiş üyelerine karşı 1/3, yeni katılan üyelerine göre 1/2 oranında düşük bir seviyedeyiz. "Yaşam Standartı" açısından Rusya, Romanya ve Bulgaristan'a karşı daha iyi düzeyde olmamıza rağmen 2018 krizi nedeniyle bu konumumuzu kaybetme riskiyle karşı karşıyayız.

27- "On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023)"
http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2019/07/OnbirinciKalkinmaPlani.pdf
"On Birinci Kalkınma Planı hedefleri verimliliği odağına alan, sanayi sektörünün başat rol üstlendiği, ihracata dayalı istikrarlı bir büyüme modeli çerçevesinde belirlenmiştir" (Madde 170)

Ancak, olaylara uzun dönemli olarak bakıldığında, "Yaşam standartı" açısından, 2012 yılından itibaren Türkiye'nin, AB'ye uyum süreci sayesinde, Arjantin, Brezilya, Meksika grubundan kopup Polonya, Macaristan, Hırvatistan grubuna dahil olduğunu ve "Orta Gelir Tuzağı" eşiğini yakaladığını da görmek gerekir.

Burada, 2018 krizine gelinceye kadar potansiyel üstü büyüyen bir ekonomi olmasına rağmen, Türkiye'nin AB'yle mevcut ekonomik entegrasyonun ileri düzeyi sonucunda, yani GB'nin mevcudiyeti nedeniyle dış ticaret hacminin boyutu ve istikrarı, Euro'ya karşı reel kuru sabit tutmaya çalışma politikası ve sermaye hareketleri serbestisinin bir neticesi olarak bu sıçramayı gerçekleştirdiğini ileri sürmek mümkündür. AB "Convergence Machine" "Yakınsama Makinası" nın etkili işleyişine Dünya Bankası raporu daha evvel dikkati çekmişti:[28]

(s. 248) Dünyada göreceli gelir seviyeleri pek değişiklik göstermez. (..) 1960'da düşük gelirli olan ülkeler 2011'de hâlâ büyük ölçüde düşük gelirli ülkelerdir. Benzeri şekilde, orta gelirli ülkeler olarak tanımlanan, kişi başına gelirin ABD düzeyinin yüzde 10 ila 50'si arasında olduğu ülkeler, orta gelirli ülke statülerini korudu. Yüksek gelirli ülkeler klübüne sadece bir avuç yeni üye kabul edilirken birkaç ülke de bu statüyü kaybetti. Orta gelirli ülkeler grubunun sağlam bir üyesi olan Türkiye'nin ABD'ye göre konumu iyileşti ve 1960'da yüzde 27'den, 2011'de yüzde 34'de yükseldi.

Mutlak rakamlar olarak ölçülse bile yüksek gelirli ülke kategorisine geçiş zordur. (..) Dünya Bankası'na göre kişi başına gelirin 12,746 ABD Dolar eşik değerinin üzerindeki ülkelerin yüksek gelirli olarak sınıflandırıldığı eşik değer kullanılarak Türkiye'nin yüksek gelirli ülke kategorisine doğru hareketi daha yakından incelenmektedir. 2000'li yıllar boyunca Brezilya, Malezya, Meksika, Polonya, Rusya Federasyonu ve Türkiye bu eşiğe doğru hızlı bir ilerleme gösterdiler. Ancak 2008'den sonra yakınsama süreci yavaşladı ve bu ülkeler arasında sadece Polonya ve Rusya Federasyonu yüksek gelir grubuna girdi. Yakınlaşmanın kesintiye uğramasının bir nedeni, kriz sonrasında gelişmiş ekonomilerde uygulanmaya konan olağanüstü genişleyici para politikasının 2013 yılında sona ermesi ile ilgili endişelerin yükselen piyasa ekonomilerinin döviz kurları üzerinde yarattığı etkidir. Bir diğer neden ise, sonradan hızla toparlanmasına rağmen 2008-2009'da büyüme hızında görülen düşüştür. Ancak kriz döneminden soyutlayarak, 2013-2016 yılları arasında öngörülen ortalama büyüme hızını 2003-2007 arasındaki kriz öncesi ortalama büyüme hızı ile karşılaştırılırsa, yükselen piyasa ekonomilerinde ortalama büyümede yüzde 7,7'den yüzde 5,1'e kayda değer bir yavaşlama görülür. Türkiye için, 2013-2016 dönemindeki ortalama büyüme oranının 2003- 2007 dönemindeki yüzde 6,9'a kıyasla yüzde 3,7'e yavaşlayacağı tahmin edilmektedir. Sonunda mutlaka Türkiye ve diğer yükselen piyasa ekonomilerinde kişi başına gelir, yüksek gelir eşiği düzeyine çıkacak olsa da, büyüme hızında gelişmiş ülkelerle olan farkın anlamlı ölçüde kapanması için yeterince hızlı olmayabilir. Benzer şekilde, EBRD (2013), yirmi yıllık hızlı ekonomik büyüme koşullarının ardından, birçok Doğu Avrupa ülkesinin "geçiş sürecinde sıkışmış" olduğunu ve derin yapısal reformlar yapılmadan hızlı ekonomik yakınsama sürecinin devam etme ihtimalinin düşük olduğunu ileri sürmektedir.

28- Worldbank (2014) " Turkey's Transitions:Integration, Inclusion, Institution" p.248-250, 258-259
https://www.worldbank.org/en/country/turkey/publication/turkeys-transitions-integration-inclusion-institutions
Alıntıdaki zikredilen kaynaklara ulaşmak için yayının kendisine başvurulması gerekmektedir.

(s.249) "Ülkeler arasındaki görece gelir seviyelerinin korunması ve bir dizi önde gelen yükselen piyasa ekonomisinde ekonomik ivmenin belirgin şekilde yavaşlaması, "orta gelir tuzağının" muhtemel varlığına ilişkin yapılan araştırmalarda bir artışa yol açmıştır. Eichengreen, Park ve Shin (2011; 2013), gelişmekte olan ülkelerin çoğunda Satın Alma Gücü Paritesine göre (PPP) kişi başına gelir 10,000 US$ seviyesine ulaştıktan sonra büyüme hızlarının belirgin bir biçimde yavaşlama eğilimine girdiğini gösterir. Benzer şekilde Aiyar vd. (2013) orta gelirli ülkelerin, büyüme hızlarının düşme ihtimalinin düşük veya yüksek gelirli ülkelerden daha yüksek olduğunu gösterir. Bulman, Eden ve Nguyen (2012) ise tersine, yavaşlamanın kaçınılmaz olmadığını savunur ve orta gelir tuzağından başarılı bir şekilde kurtulabilen ülkelerin, eşikten geçmeden önce ve sonra hızlı bir şekilde büyüdüklerini, buna karşılık, orta gelir tuzağında sıkışıp kalan ülkelerin sürekli olarak daha kötü bir performans gösterdiğini ortaya koyar. Felipe, Abdon ve Kumar (2012), birkaç on yıl boyunca orta gelirde "sıkışmış" kalan ülkelere odaklanmış ve bu ülkelerin yapısal özelliklerinin ve izledikleri politikaların sürekli olarak yüksek büyüme gösteren ülkelerden farklı olduğunu teyit eder. Berg, Ostry ve Zettelmeyer (2008) yüksek büyüme dönemlerinin uzunluğunu incelerken, Hausmann, Rodriguez ve Wagner (2006) büyümenin durmasına neden olan faktörleri araştırır. Her iki çalışma da, benzer politikaların ve yapısal faktörlerin, yüksek büyümenin devam etmesini ve büyümede duraklamanın önlenmesini sağlamada etkili olduğunu gösterir. Büyüme Komisyonu (Büyüme ve Gelişme Komisyonu, 2008) da sürekli ve yüksek büyüme yaşayan ülkelerin ortak özelliklerini tanımlar.

(s.250) Büyüme atılımlarını ve duraklamalarını tanımlamak için kullanılan metodolojiler farklı olsa da sürdürülebilir ekonomik başarı için önemli faktörlere dair sonuçlar oldukça benzerdir. Bu faktörler şu geniş kategorilere ayrılabilir: (i) üretken emeğin yeniden dağılımı için ne kadar imkan kaldığını belirleyen yapısal özellikler, (ii) düşük enflasyon oranları, dış dengesizliklerin sınırlı olması ve sağlam kamu maliyesi gibi makroekonomik istikrar göstergeleri, (iii) ekonominin dış ticarete ve doğrudan yabancı yatırımlara açıklık derecesi (iv) düşük (ve azalan) bağımlılık oranları ve işgücüne yüksek katılım gibi demografik faktörler, (v) Araştırma ve Geliştirme (Ar-Ge) yatırımlarının seviyesinde ve beceri havuzunun genişliğinde yanısıdığı haliyle ekonominin inovasyon potansiyeli, (vi) eşitsizliğin düzeyde olması ve/veya azalması ile ölçülen sosyal kapsayıcılık derecesi, (vii) idari düzenlemelerin ve iş ortamının kalitesi ve (viii) hukukun üstünlüğüne ve hükümetin hesap verme zorunluluğuna dair göstergelere yansıdığı haliyle ekonomik yönetişimin kalitesi. Son olarak, savaşlar, doğal afetler veya finansal krizler yaşayan ülkelerde büyümenin duraklaması olasılığı daha yüksektir. Bu son aşikâr durumu tartışmanın dışında tutuyoruz. (...)

(s.258) (...) Avrupa'daki ekonomik yakınlaşma örüntülerini incelerken, Gill ve Raiser (2012) şu sonuçlara varır: "Orta gelirden yüksek gelir düzeyine çabucak büyüyen ülkelerin yarısı- Hırvatistan, Kıbrıs, Çek Cumhuriyeti, Estonya, Yunanistan, Macaristan, Letonya, Malta, Polonya, Portekiz, Slovakya ve Slovenya — Avrupa'dadır. Performansı yüksek Avrupa Yakınsama Makinesinin bir parçası olabilirseniz, refaha kavuşmak için muazzam petrol rezervleri sayesinde zenginleşen Körfez Devletleri gibi olağanüstü şanslı olmanıza ya da Doğu Asya Kaplanları gibi yırtıcılığa ihtiyacınız olmaz. Sadece disiplinli olmak yeter."

Türkiye'nin son otuz yıllık büyüme hikayesi, Avrupa'ya entegrasyon ve yakınsama hikayesi ile iç içe girmiştir. Türkiye ile AB arasında 1996 yılında yürürlüğe giren Gümrük Birliği, Türkiye imalat sanayisinde ürün yönetmelikleri ve kalite kontrol alanlarındaki iyileşmenin yanı sıra teknolojik bir atılımın da katalizörü olmuştur. Bu, Türkiye'nin hem bölgesel hem de küresel varlığını geliştirmesine yardımcı oldu. AB ile katılım müzakerelerine ilişkin beklenti ve müzakerelerin 2015'te başlaması, ulaştırma ve enerji piyasalarındaki düzenleme değişikliklerinden, çevre koruma önlemlerinin sıkılaştırılmasına, yeni bir sermaye piyasası altyapısının geliştirilmesine, dış denetim veya kamu alımları gibi alanlarda kamu maliyesi yönetimi reformuna kadar birçok yapısal ve kurumsal reformu derinden etkilemiştir. Türkiye'nin işgücü piyasası kurumları ve nüfusunun nispeten kapsamlı bir refah devleti talebi bile, Asya'nın gelişmeci kapitalizminden çok Avrupa'nın sosyal piyasa ekonomisine benzer bir ekonomik modele işaret eder. Kısacası, Türkiye'nin başarıları, Avrupa'nın belki en büyük değeri olan, Avrupa'ya özgü ekonomik yakınlaşma ve kurumsal uyumlaşma modelinin bir parçasıdır.

Ancak birçok Türk, gelişmiş ülkelerin düzeyinin yakalanmasına yardım yeteneği konusunda Avrupa'ya güvenini yitirmiş durumdadır. Avrupa'nın Yakınsama Makinesinin gücü sadece küresel ekonomik ve finansal kriz yüzünden azalmadı. Avrupa uzun zaman önce, üretkenlikte ABD'yi yakalamaya çalışmayı bırakmış ve Asya'dan artan rekabetiyle karşı karşıyaydı. Özellikle hizmet ve işgücü piyasalarında varlığını sürdüren piyasa engelleri, ekonomik entegrasyonun yeni kazançlar sağlamasını sınırlar hale gelmişti. Dahası Avrupa'nın refah modeli, güçlü bir sosyal koruma ve dünyadaki diğer bölgelerden daha yüksek bir eşitlik seviyesi sunmaya devam ederken, yaşlanan bir nüfus için uygun olmaktan çıkmıştı. Ancak Avrupa'yı başarısız bulmak büyük bir hata olur; Avrupa'nın ekonomik ve sosyal modeli hala pek çok yönden güçlü olmayı sürdürüyor ve son beş yılda zayıf yönleri düzeltmeye yönelik reformlar da yapılmaya başladı. Emek piyasası reformları ve iş ortamındaki iyileştirmeler, Avrupa'nın çevre ülkelerinin rekabet gücünü artırıyor ve Euro bölgesindeki ekonomik dengesizlikleri giderek azaltıyor. Bir bütün olarak Avrupa inovasyonda hala ABD'nin gerisinde; ancak Avrupa'da inovasyonun başını çeken İskandinav ülkeleri, İsviçre veya Almanya bu alanda başı çekenlere nasıl yetişilebileceğini diğerlerine gösteriyor. Yaşlanmanın getirdiği sorunlarla başa çıkmak için gereken yapısal reformlar hala büyük ölçüde beklenmekteyse de beş yıl süren sert mali önlemler, birçok Avrupa ülkesinde aşırı şişmiş kamu sektörü yükünü aşağı çekti. Avrupa'da pozitif büyüme oranlarına geri dönüşün beklendiği 2014 yılında Avrupa'nın ekonomik olarak toparlanması artık bir hayal değildir.

Dünya Bankası'nın 2014 yılında yayınlamış olduğu **"Türkiye'nin geçiş dönemi: Entegrasyon, Kapsayıcılık, Kurumlar"** başlıklı rapor 2012 yılında gene Dünya Bankasında yapılan ve Türkçe versiyonu da bulunan **"Büyümenin Altın Kuralı: Avrupa ekonomik modeline görkeminin yeniden kazandırılması"**[29] araştırmasına

29-Gill, Indermit S.; Raiser, Martin. (2012a). Golden growth : restoring the lustre of the European economic model : Overview (Turkish). Europe and Central Asia Studies. Washington DC ; World Bank. http://documents.worldbank.org/curated/en/723131468249302500/Overview
Gill, Indermit S.; Raiser, Martin. (2012b). Golden growth : restoring the lustre of the European economic model : Overview (English). Europe and Central Asia Studies. Washington DC ; World Bank. http://documents.worldbank.org/curated/en/723961468032339818/Overview
Gill, Indermit S.; Raiser, Martin. (2012c). Golden growth : restoring the lustre of the European economic model (Vol. 2) : Main report (English). Europe and Central Asia Studies. Washington DC ; World Bank. http://documents.worldbank.org/curated/en/539371468036253854/Main-report
Gill, Idt S.; Raisr, Mrtin. (2013). Golden growth : restoring the lustre of the European economic model (Vol. 3) : Country benchmarks (English). Europe and Central Asia Studies. Washington DC ; World Bank. http://documents.worldbank.org/curated/en/394981468251372492/Country-benchmarks

dayandırılmaktadır. Hiç unutmayalım, Türkiye'nin 2002-2007 dönemindeki ekonomik performansın sırrı, öncelikle 2000-2001 Kemal Derviş'le gelen ve IMF tarafından desteklenen reform hareketi ve arkasından 2005 yılında AB'yle müzakereleri başlatabilmek için sürdürülen ekonomik uyum ve reform sürecidir.

Nitekim, bu reform süreçlerinden kopan, 2008-2009 yılında herkesle birlikte "Küresel Mali Kriz" den etkilenen ve AB'yle müzakere sürecine geri dönemeyen ülkemizin geldiği nokta meydandadır.

İyimser bir bakış açısıyla çalışmayı sonuçlandırmak açısından, "Orta Gelir Tuzağı" nın, - gerekli yapısal reformlar hayata geçirilirse- orta gelirli ülkeler için bir "Tuzak" değil de, yüksek gelirli gruba sıçrama tahtası "Tramplen" olabileceği konusunda görüşlerin de mevcut olduğunu göz ardı etmeden Gönenç (2017) makalesinin "Yönetici Özeti" nden yapacağımız bir alıntıyla konuyu noktalayalım: *"Gelişmekte olan ülkelerin farklılaşan büyüme performansları ortaya bir "Orta Gelir Tuzağı" kaygısı çıkardı. Kapsamlı istatistiksel incelemeler, orta gelir düzeyinde bulunan ülkelerin, fakir ve zengin ülkelere göre daha kolaylıkla gelir düzeylerini artırabildiklerini göstermektedir. Aynı zamanda, büyümede daha sert yavaşlamalara da orta gelir grubu ülkelerinde daha sık rastlanmaktadır. En son ekonometrik analizler, orta gelir düzeyindeki ülkelerde yapılan reformların büyüme üzerindeki etkilerinin, daha düşük veya daha yüksek gelir düzeylerindeki ülkelere göre daha kuvvetli olduğunu göstermektedir. Orta gelir düzeyindeki ülkeler bu yapısal reformlardan daha fazla fayda sağlıyorlar, ama bu reformları devreye sokmada da daha sert engellerle karşı karşıya kalıyorlar. Bu engeller, özellikle yüksek verimlilikteki firmaların performansını törpülüyor. Bu zorlukları yaratıcı politikalar yoluyla aşmak gerekiyor."*

IV. EKLER

Ek 1: *Orta Gelir Tuzağı Eşiklerinin "Constant PPP 2005 US$" dan "Constant 2010 US$" a Dönüşümü*

Ek 2: *Veri Kaynakları ve 2010 US$ Temelinde Sektörel Verimlilik Hesapları*

EK 1

Orta Gelir Tuzağı Eşiklerinin "Constant PPP 2005 US$" dan "Constant 2010 US$" a Dönüşümü

"Orta Gelir Tuzağı" Eşiğinin belirlenmesi
Eichengreen, Mart 2011 tarihli orijinal makalesinde Penn World Tables PWT 6.3 'den alınan **"Real GDP per capita international US$ in 2005 Constant Prices"** verileriyle "Orta Gelir Tuzağı" eşiğini 16.740 US$ olarak belirlemiş.[30] Ocak 2013 tarihli ikinci makalesinde ise bu eşiği 16.540$ **"Real GDP per capita Constant PPP 2005 US$"** olarak tanımlamış.[31] Bu eşiği "Constant PPP 2005 US$" cinsinden ortalama 16.650 US$ olarak kabul edebiliriz: Nitekim, bu eşik, Türkiye'nin 2005 yılı **"GDP per capita, PPP (current international $)"** değeri olan 11.888 US$'ın %40 üzerinde bir düzeyi ifade ediyor.

Ayrıca, **"GDP per capita Constant PPP 2005 US$"** temelinde "Orta Gelir Tuzağı" eşiğinin bir de 18.500 US$'lık üst limiti mevcut. Türkiye bu seride de bu üst limiti yakalamış durumda.

"Orta Gelir Tuzağı" ölçülürken, yazarlar tarafından "Sabit 2010 PPP US$" ölçütü kullanılmış olup, bunun da ülkeler arasındaki **"Yaşam Standartı"** farklılıklarını en iyi yansıtan gösterge olduğu kabul edilmiş olmaktadır.

PWT 6.3 verilerinin 2007 yılında durmuş olması ve sektörel çalışan başına katma değer hesaplarında PPP'nin kullanılmasında zorluk çıkarmaktadır. Bu zorluğu aşmak için "Orta Gelir Tuzağı" eşiğini Dünya Bankası veri tabanında bulunan **"Per capita Constant 2010 US$"** zaman serisini yakınsama (proxy) olarak kullanabilmek amacıyla bir dönüşüm yapılmıştır.

Bu amaçla, Türkiye'nin "Per capita Sabit 2010 US$" değeri olan 10.672$'ı %40 büyütmek ve yeterli olacaktır. Ulaşılan "Per capita Constant 2010 US$" cinsinden "Orta Gelir Tuzağı" eşiği 14.940 US$ olup bu rakamı 15.000 US$ olarak alabiliriz. **(Grafik EK.1)**

Çeşitli Kişi Başına Gelir Göstergelerindeki çeşitlilik
Ülkeler arası zenginlik ölçütü olarak çoğu zaman "Yaşam Düzeyi" ni yansıtan "Cari US$" fiyatlarıyla ölçülen kişi başı gelir kullanılır. Ancak, bu gösterge enflasyon ve döviz kurundaki dalgalanmaları yansıttığı için, hayat pahallılığını veya yaşam kalitesini doğru yansıtan bir gösterge değildir.

Nitekim, ilk aşamada, "Constant US$" fiyatları kişi başı geliri etkileyen enflasyon ve kur etkisini giderir.

30-Eichengreen (2011) Eichengreen, Barry, Donghyun Park and Kwanho Shin), "When Fast Growing Economies Slow Down: International Evidence and Implications for Çin," NBER Working Paper No. 16919, March 2011
http://www.nber.org/papers/w16919

İncelenen ülkelerin "Orta Gelir Tuzağı"na girdikleri yılların ortalama kişi başına geliri anlamında…
"On average, high growth came to an end at a per capita GDP of $16,740, in 2005 Sabit international prices. (The median is $15,058.) At that point the growth rate slowed from 5.6 to 2.1 per cent per annum.(..)
(..) Adding this additional independent variable does, however, shift upward the level of per capita income at which the slowdown is predicted to occur, other things equal, to the $18,569-$18,973 range.(..)
(..) In this variant, slowdowns begin at lower levels of per capita GDP ($12,802) and at a lower ratio of per capita income relative to the lead economy (0.54 rather than 0.58)."

31-Eichengreen (2013) Barry Eichengreen, Donghyun Park, Kwanho Shin "Growth Slowdowns Redux: New Evidence on the Middle-Income Trap" NBER Working Paper No. 18673Issued in January 2013
https://www.nber.org/papers/w18673.pdf

Ancak, uluslararası karşılaştırmaları sağlıklı yapabilmek açısından, geriye yaşam pahallılığını belirlemek, insanların bir ülkede yaşam kalitesinin ne olduğunu yansıtabilmek için, yani **"Yaşam Standartı"** nı tüketilen mal ve hizmet cinsinden belirleme konusu kalmaktadır. Bu sorunu çözmek için uluslararası kuruluşlar kişi başı "Satın Alma Gücü" (Purchasing Power Parity (PPP) gelir endeksleri geliştirirler. Bu endeksler, ülkeler arasındaki hem enflasyon ve döviz kurlarındaki dalgalanmaları ayıklayar, hem de **fiyat seviyelerindeki farklılıkları** ortadan kaldırmayı hedeflerler. [32] Böylece ülkeler arasındaki "Satın Alma Gücü" eşitlenmiş olur.

Satın Alma Gücü Paritesi, farklı ülkelerde aynı miktarda tüketilecek mal ve hizmetlerin değerini yanısıtır. Örnek olarak, ABD de bir sosisli sandviç 2 US$, Türkiye'de aynı sosisli sandviç 6 liraysa, sosisli sandviçin "Satın Alma Gücü" kuru (endeksi) veya "Göreli Fiyatı" 1 US$=3 liradır. Diğer bir deyişle, mili gelire genelleştirirsek, ABD'de 1 US$'ın satın aldığı mal ve hizmete eşdeğer mal ve hizmet Türkiye'de 3 liraya satın alınabilmektedir. Yani, ABD'de ayda 1000 US$ kazanan çalışanla, Türkiye'de ayda 3000 lira alan bir çalışanın "Yaşam Standartı" aynıdır.

Eğer, ABD ve Türkiye arasındaki "Satın Alma Gücü" yansıtan kur 1 US$=3 lira ise o zaman ABD'de 1 US$'ın satın aldığı mal ve hizmete eşdeğer mal ve hizmet Türkiye'de 0,33 US$'a satın alınabilmektedir. Piyasa kuru 1 US$=6 lira ise, o zaman 3.000 milyar liralık GSYH mızın "Yaşam Düzeyi", cari kura göre 500 milyar US$ PPP kuruna göre "Yaşam Standartı" 1000 milyar US$ olmaktadır. Bu göstergeye "Cari PPP US$ kişi başına gelir" denmektedir.

Burada, uluslararası para birimi olması nedeniyle, TL'yi US$'a dönüştürdük. Ancak, US$'da durduğu yerde durmuyor ve ABD deki enflasyona tabi durumda..Yani, %5 enflasyonla dünün 1 US$'ı bugünün "95 cent" i...Bunu da dikkate alırsak "Constant PPP US$ kişi başına gelir"e ulaşmış oluyoruz.

Şüphesiz her gösterge gerçeğin farklı bir çehresini yansıtmaktadır.

2017 yılında cari milli gelirimiz 3,107 trilyon TL, nüfusumuz 80,313 milyon kişi olunca kişi başına cari gelir 38.697 TL olmaktadır. **Cari kur 1 US$=3,65 TL'dir.** Kişi başına cari US$ geliri 10.602 US$'dır.

GSYH sabit (zincirlenmiş) 2010 TL fiyatlarıyla 1.798 milyar TL , kişi başı gelir 22.399 TL, yani sabit 2010 $ fiyatlarıyla kişi başı gelir 14.933 US$'dır. **Kur 1 US$=1.51 Tl dir.**

2017 itibariyle "Satın Alma Gücü Paritesi" temelinde cari PPP 26.505 US$, sabit PPP 18.316 US$'dır.

Cari PPP kuru 38.697/26.505 yani **1 US$=1,46 TL,** sabit PPP kuru ise 22.399/18.316 yani **1 US$=1,23 TL'dir**

32-Eurostat (2012) "Eurostat-OECD Methodological Manual on Purchasing Power Parities"
https://ec.europa.eu/eurostat/documents/3859598/5923225/KS-RA-12-023-EN.PDF/e2755b1b-68a5-4dad-86f5-6327c76da14d

"PPPs serve both as currency convertors and as spatial price deflators. They convert different currencies to a common currency and, in the process of conversion, equalize their purchasing power by eliminating the differences in price levels between countries. Thus, when the GDPs and component expenditures of countries are converted to a common currency with PPPs, they are valued at the same price level and so reflect only differences in the volumes of goods and services purchased in the countries. In their simplest form, PPPs are nothing more than price relatives that show the ratio of the prices in national currencies of the same good or service in different countries. For example, if the price of a litre of Coca Cola is 2.30 euros in Fransa and 2.00 dollars in the ABD, then the PPP for Coca Cola between Fransa and the ABD is the ratio 2.30 euros to 2.00 dollars or 1.15 euros to the dollar. This means that for every dollar spent on Coca Cola in the ABD, 1.15 euros would have to be spent in Fransa to obtain the same quantity and quality – or, in other words, the same volume - of Coca Cola's "

2013'den bu yana, enflasyon ve kurlardaki gelişmeler "Satın Alma Gücü" paritesinden sapıp daha yukarı bir seviyeye çıkınca, **"Yaşam Düzeyi" miz, "Yaşam Standartı"** mızın altına düştü. Fakirleştik.

Buradaki amacımız "Constant 2005 US$ PPP" temelinde literatürde altı çizilen "Orta Gelir Tuzağı" eşiği 16.500 US$'ın, "Constant 2010 US$" temeline dönüştürmek. Bulunan rakam 15.000 $'a çok yakın nitelikte... Her iki eşiğin de seriye nazaran göreli değeri baz yılının %40 üzerinde olarak hesaplanmaktadır.

"Constant 2005 US$ PPP" serisinin istatistiksel "proxy"si olarak "Constant 2010 US$" kullanmamız, yapılacak yorum ve değerlendirmeler açısından benzer sonuçlara ulaşmamızı mümkün kılmaktadır.

Ülkeler Arası Karşılaştırmalar

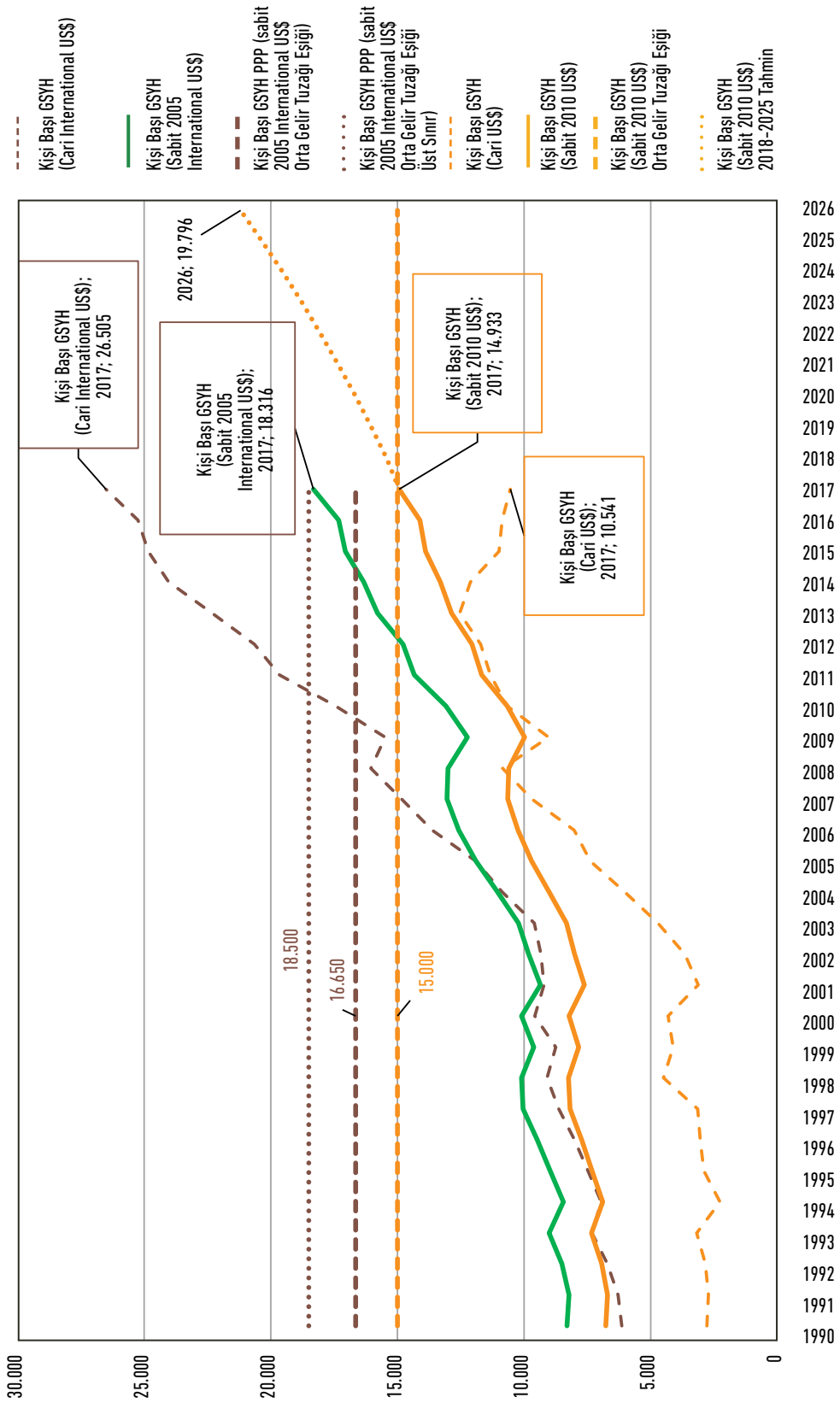
2017 yılı itibariyle Türkiye, cari fiyatlarla 10.541 $, sabit fiyatlarla da 24.933 $ US$'la rekabet halinde olmamız gereken ülkelerin oldukça gerisinde kalıyoruz. **(Grafik Ek.2)**

Türkiye'ye karşılaştırılması anlamlı olacak bir dizi ülkenin 1998 yılından bu yana sabit 2010 US$ temelinde kişi başına gelir gelişmelerine incelersek bir dizi gruplaşmayla karşı karşıya kalıyoruz.

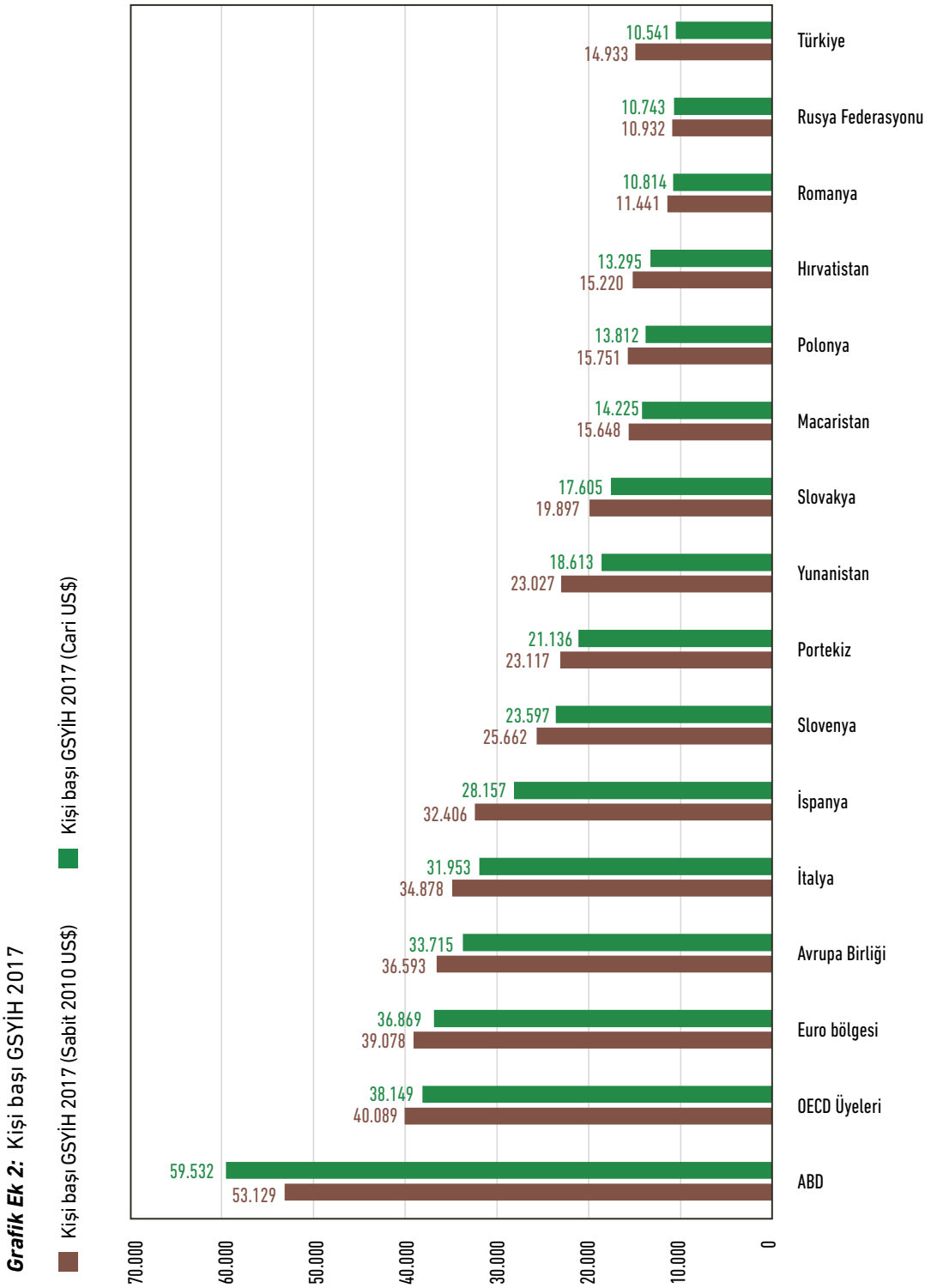
AB üyesi "Orta Gelir Tuzağını" aşmış ülkeler, AB Üyesi "Orta Gelir Tuzağı" eşiğine gelmiş ülkeler (+Türkiye) ve henüz bu eşikten uzakta olan ülkeler olarak 3 grup belirlemek mümkün gözüküyor. Kore örneği, bu konuda sık sık dile getirilen bir örnek, ancak büyüme modeli, AB içerisinde geçerli olan modelden çok farklı ve bir istisna teşkil ediyor. 2004 yılında AB ye üye olan Çek Cumhuriyeti daha 2000 yılında "Orta Gelir Tuzağı" eşiğini aşmış bulunuyordu. Slovakya da üye olduktan 2 yıl sonra 2006 yılında bu eşiği yakaladı.

2004 yılında AB'ye üye olan diğe ülkelerden Polonya, Macaristan ve 2013 yılında üye olan Hırvatistan, Türkiye'yle birlikte 2017 yılında "Orta Gelir Tuzağı" eşiğini yakalayan 4 ülke konumunda...**(Grafik Ek.3)**

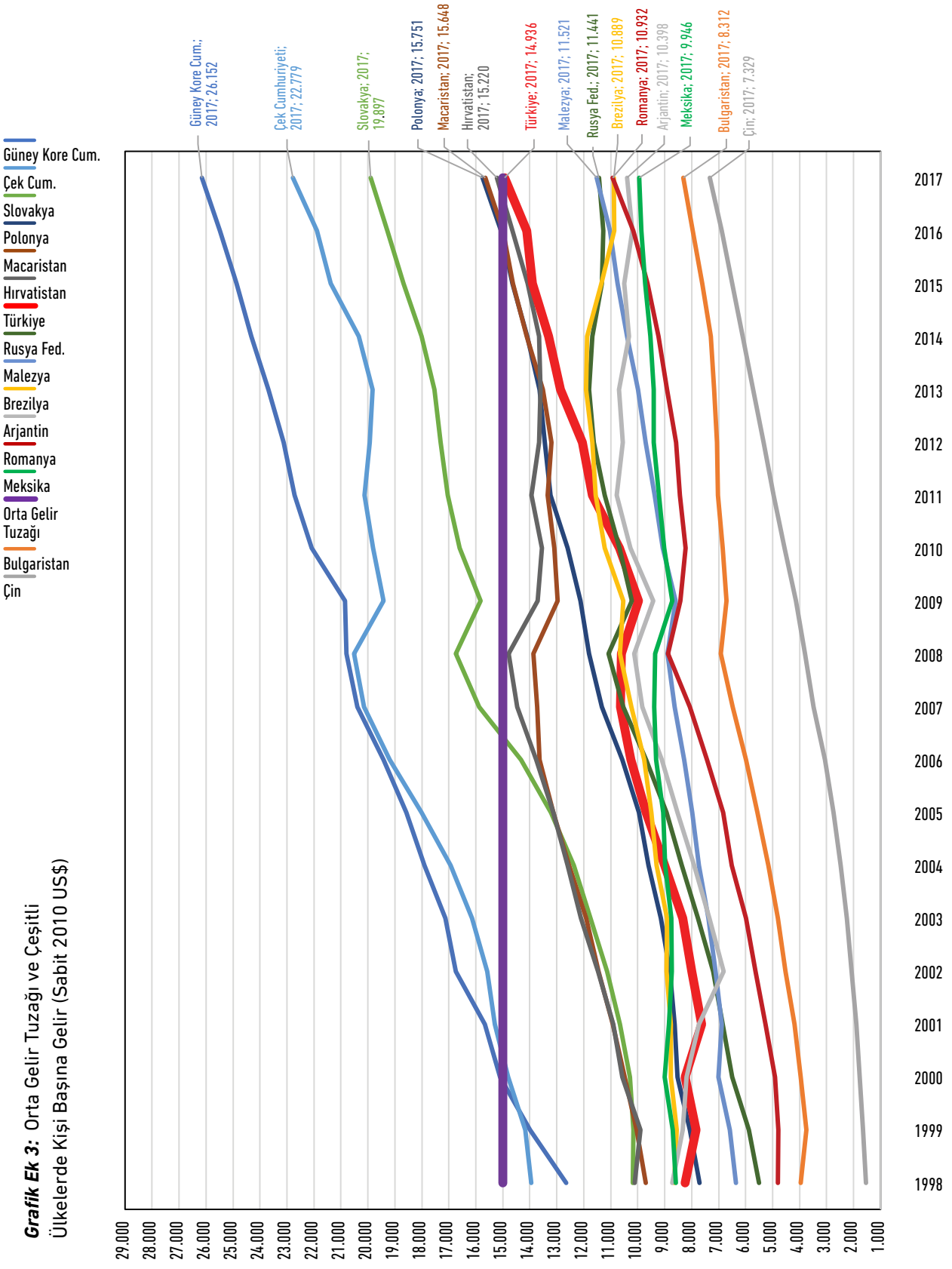
İlginç olan henüz 11.000 US$ düzeyinde kalan Malazya, Rusya, Romanya, Bulgaristan, Brezilya, Meksika, Arjantin den oluşan grup içinde bulunan Türkiye nin sıyrılarak Polonya, Macaristan, Hırvatistan grubunu 15.000 US$ eşiğinde yakalamış olması...2008-2009 krizi sonrasında yaşanan toprlanmadan sonra Türkiye yoluna devam edip gruptan çıkmış...

Grafik Ek 1: Orta Gelir Tuzağı Eşiklerinin Sabit PPP 2005 US$'dan Sabit 2010 US$'a Dönüşümü

Grafik Ek 2: Kişi başı GSYİH 2017

Grafik Ek 3: Orta Gelir Tuzağı ve Çeşitli Ülkelerde Kişi Başına Gelir (Sabit 2010 US$)

EK 2

Veri Kaynakları ve 2010 US$ Temelinde Sektörel Verimlilik Hesapları

Dünya Bankası istatistikleri 2010 US$ sabit fiyatlı verileri kullandığı için, yapılan çalışmanın bu temelde veri kullanması uluslararası karşılaştırmaları mümkün kılmaktadır. Bu nedenle, çalışmanın hareket noktasını oluşturan 2010 US$ temelinde sektörel verimlilik verilerine ulaşabilmek için bir dizi dönüştürme gerekmektedir. Gerçekleşen değerler 1998-2017 dönemini kapsamakta, 2018-2026 dönemi ise çeşitli eğilim ve ekonomik mülahazalar kullanılarak tahmin edilmektedir.

TUİK GSYH Sabit TL verilerinin WB GSYH Sabit 2010 US$ verilerine dönüştürülmesi: Uluslararası karşılaştırmaları mümkün kılmak açısından TUİK'in zincirleme 2009=100 sabit TL GSYH serilerini, Dünya Bankası'nın (WB) kullandığı 2010=100 sabit US$ serilerine dönüştürüyoruz. Bunun için GSYH deflatörünü 2010=100 bazına getirip, 2010=100 zincirleme sabit TL GSYH serisini hesapladıktan sonra, 2010 yılı ortalaması 1,5 TL/$ kuruyla çarparak WB eşdeğer "GDP Sabit 2010 US $" (WB dosyasında 527. Satır) serisine ulaşıyoruz. Bu arada Tarım/Sanayi/Hizmet için sektörel seriler de üretilmiş oluyor.

Sektörel İstihdam Verilerinin 2018-2026 Dönemi Tahminleri: İstihdam serilerinin ortalama yıllık artış oranlarını trend olarak 2026 yılına kadar uzatıyoruz. 2026 değerlerini baz alıp keskin sapmaları önlemek açışından 2017-2026 arasını doğrusal olarak tahmin ediyoruz.

Çalışan Başına Verimlilik Sabit 2010 US $ Hesapları ve 2018-2026 dönemi tahmini: 1998-2017 dönemi için Sektörlerin 2010=100 US $ sabit fiyatlarıyla hesaplanmış katma değerlerini, sektörel istihdam sayılarına bölerek çalışan başına sabit 2010 US$ temelinde verimlilikleri hesap ediyoruz. Bu serileri de 2018-2026 dönemi için "Exponential" (ÜS) eğilimiyle uzatıyoruz. Bu eğilimler, istihdam eğilimleriyle çarpılarak 2018-2026 GSYH'si türetiliyor.

Tarımda üretici ve tüketici destek tahminleri: OECD'nin cari US$ fiyatları üzerinden ülkeler itibariyle tarım sektörüne verilen desteğin boyutu ve türüyle ilgili ayrıntılı bir veri tabanı bulunmaktadır. "Üretici Piyasa Fiyat Desteği" alanında desteklenen ürünlerin fiyatlarına varıncaya kadar ayrıntılı ve kamuya açık bir veri tabanına ulaşmak mümkündür.

V. KAYNAKÇA

KAYNAKÇA (Dipnot sırasına göre düzenlenmiştir.)

T.C. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu (1923)
http://www.atam.gov.tr/ataturkun-soylev-ve-demecleri/turkiye-iktisat-kongresini-acis-soylevi-izmir

TÜRKONFED (2012), "Orta Gelir Tuzağından Çıkış: Hangi Türkiye?"
Cilt 1: Makro/Bölgesel/Sektörel Analiz (TÜRKONFED 2012)
Prof. Dr. Erinç Yeldan, Kâmil Taşcı, Doç. Dr. Ebru Voyvoda, Mehmet Emin Özsan
http://www.turkonfed.org/Files/ContentFile/ogt-1sektorel_analiz.pdf

TÜRKONFED (2013), "Orta Gelir Tuzağından Çıkış: Hangi Türkiye?"
Cilt 2: Bölgesel Kalkınma ve İkili Tuzaktan Çıkış Stratejileri (TÜRKONFED 2013)
Prof. Dr. Erinç Yeldan, Kâmil Taşcı, Doç. Dr. Ebru Voyvoda, Mehmet Emin Özsan
http://www.turkonfed.org/Files/ContentFile/ogt-raporu-ii-cilt.pdf

Gönenç, R. (2017), "The middle income plateau: Trap or springboard?",
OECD Economics Department Working Papers, No. 1446, OECD Publishing, Paris
https://doi.org/10.1787/9cba114b-en.

Eichengreen (2011), Barry Eichengreen, Donghyun Park and Kwanho Shin (2012), "When Fast Growing Economies Slow Down: International Evidence and Implications for Çin," NBER Working Paper No. 16919, March 2011
http://www.nber.org/papers/w16919

Eichengreen (2013), Barry Eichengreen, Donghyun Park, Kwanho Shin "Growth Slowdowns Redux: New Evidence on the Middle-Income Trap" NBER Working Paper No. 18673Issued in January 2013
https://www.nber.org/papers/w18673.pdf

World Bank. (2019), "Firm Productivity and Economic Growth in Turkey". Country Economic Memorandum;
Washington, DC: World Bank. © World Bank
http://documents.worldbank.org/curated/en/305601561046781065/pdf/Turkey-Country-Economic-Memorandum-Firm-Productivity-and-Economic-Growth.pdf

OECD (2016), Innovation, Agricultural Productivity and Sustainability in Turkey
https://read.oecd-ilibrary.org/agriculture-and-food/innovation-agricultural-productivity-and-sustainability-in-turkey_9789264261198-en#page1

OECD (2018) "Upgrading Business İnvestment, Chapter III" OECD Economic Surveys Turkey"
https://read.oecd-ilibrary.org/economics/oecd-economic-surveys-turkey-2018_eco_surveys-tur-2018-en#page1

OECD (2015), "Analyzing policies to improve agricultural productivity, growth, sustainably: Revised framework"
http://www.oecd.org/tad/agricultural-policies/Analysing-policies-improve-agricultural-productivity-growth-sustainably-may-2015.pdf

Eğilmez (2018), "Ne Kadar Açık O kadar Büyüme Modelinin Sonuna Doğru" 3 Mayıs 2018
http://www.mahfiegilmez.com/2018/05/ne-kadar-ack-o-kadar-buyume-modelinin.html

TUİK (2018), "Doğum İstatistikleri: 2017 yılında toplam doğurganlık hızı 2,07 çocuk oldu"
http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=27588

OECD (2018), Economic Survey: Turkey 2018
https://read.oecd-ilibrary.org/economics/oecd-economic-surveys-turkey-2018_eco_surveys-tur-2018-en#page1

TÜSİAD (2013), "REF Sabancı Üniversitesi-TÜSİAD Rekabet Forumu;
"Türkiye'de Sanayi Politikası ve Yapısal Değişimler" Çalışma Tebliği" İzak Atiyas, Ozan Barış
https://tusiad.org/tr/yayinlar/raporlar/item/6857-sabanci-universitesi-tusiad-rekabet-forumu-ref-turkiyede-sanayi-politikasi-ve-yapisal-degisimler-calisma-tebligi

TEPAV (2010), "STRUCTURAL TRANSFORMATION AND ECONOMIC DEVELOPMENT" Dani Rodrik
https://www.tepav.org.tr/tr/yayin/s/348

TÜSİAD (2018), "TÜSİAD-REF, "Sıçrama Yapan Şirketler"
https://tusiad.org/tr/yayinlar/raporlar/item/9969-sicrama-yapan-sirketler-raporu

REF (2014), "Labor Productivity: Large vs. Small, Turkey vs. "Ahmed Ezz Eldin Mohamed,Sabanci University Sabanci University
https://ref.sabanciuniv.edu/sites/ref.sabanciuniv.edu/files/not_ahmed_ezz_eldin_policy_note.pdf

OECD (2017), "Small, Medium, Strong. Trends in SME Performance and Business Conditions"
https://doi.org/10.1787/9789264275683-en.

OECD (2018), Agricultural Policy Monitoring and Evaluation 2018, OECD Publishing, Paris,
https://doi.org/10.1787/agr_pol-2018-en.

OECD (2019), Agricultural Policy Monitoring and Evaluation 2019, OECD Publishing, Paris,
https://doi.org/10.1787/39bfe6f3-en

OECD (2016-Tur), "Tarım Politikaları İzleme ve Değerlendirme Raporu", T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı
https://www.tarimorman.gov.tr/ABDGM/Belgeler/Duyurular/Tarım%20Politikaları%20İzleme%20ve%20Değerlendirme%20Raporu%202016-Yönetici%20Özeti.pdf

OECD (2016-Eng), Agricultural Policy Monitoring and Evaluation 2016, OECD Publishing, Paris
https://doi.org/10.1787/agr_pol-2016-en

WB (2014), AB-Türkiye Gümrük Birligi Degerlendirmesi-Dünya Bankası-Avrupa Birliği
https://www.worldbank.org/content/dam/Worldbank/document/eca/turkey/tr-eu-customs-union-tr.pdf

OECD (2007), "Micro-Policies for Growth and Productivity Summary of Key Findings"
https://www.oecd.org/sti/ind/38151918.pdf

T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı (2018), "2018-2022 Stratejik Plan (2018)"
https://www.tarimorman.gov.tr/SGB/Belgeler/2013-2017/GTHB%202018-2022%20STRATEJI%CC%87K%20PLAN.PDF

"On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023)" Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı
http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2019/07/OnbirinciKalkinmaPlani.pdf

WB (2014), "Turkey's Transitions:Integration, Inclusion, Institution" p.248-250, 258-259
https://www.worldbank.org/en/country/turkey/publication/turkeys-transitions-integration-inclusion-institutions

WB (2012a), Gill, Indermit S.; Raiser, Martin. (2012a) "Golden growth : restoring the lustre of the European economic model : Overview" (in Turkish). Europe and Central Asia Studies. Washington DC ; World Bank.
http://documents.worldbank.org/curated/en/723131468249302500/Overview

WB (2012b), Gill, Indermit S.; Raiser, Martin. (2012b) Golden growth : restoring the lustre of the European economic model : Overview (English). Europe and Central Asia Studies. Washington DC ; World Bank.
http://documents.worldbank.org/curated/en/723961468032339818/Overview

WB (2012c), Gill, Indermit S.; Raiser, Martin. (2012c) Golden growth : restoring the lustre of the European economic model (Vol. 2) : Main report (English). Europe and Central Asia Studies. Washington DC ; World Bank
http://documents.worldbank.org/curated/en/539371468036253854/Main-report

WB (2013), Gill, Indermit S.; Raiser, Martin. (2013). Golden growth : restoring the lustre of the European economic model (Vol. 3) : Country benchmarks (English). Europe and Central Asia Studies. Washington DC ; World Bank.
http://documents.worldbank.org/curated/en/394981468251372492/Country-benchmarks

Eurostat (2012), "Eurostat-OECD Methodological Manual on Purchasing Power Parities"
https://ec.europa.eu/eurostat/documents/3859598/5923225/KS-RA-12-023-EN.PDF/e2755b1b-68a5-4dad-86f5-6327c76da14d

türkonfed

/turkonfed

Refik Saydam Caddesi Akarca Sokak N: 41 Tepebaşı, Beyoğlu/İstanbul
+90 212 251 73 00 / +90 212 251 58 77 www. turkonfed.org / info@turkonfed.org